

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

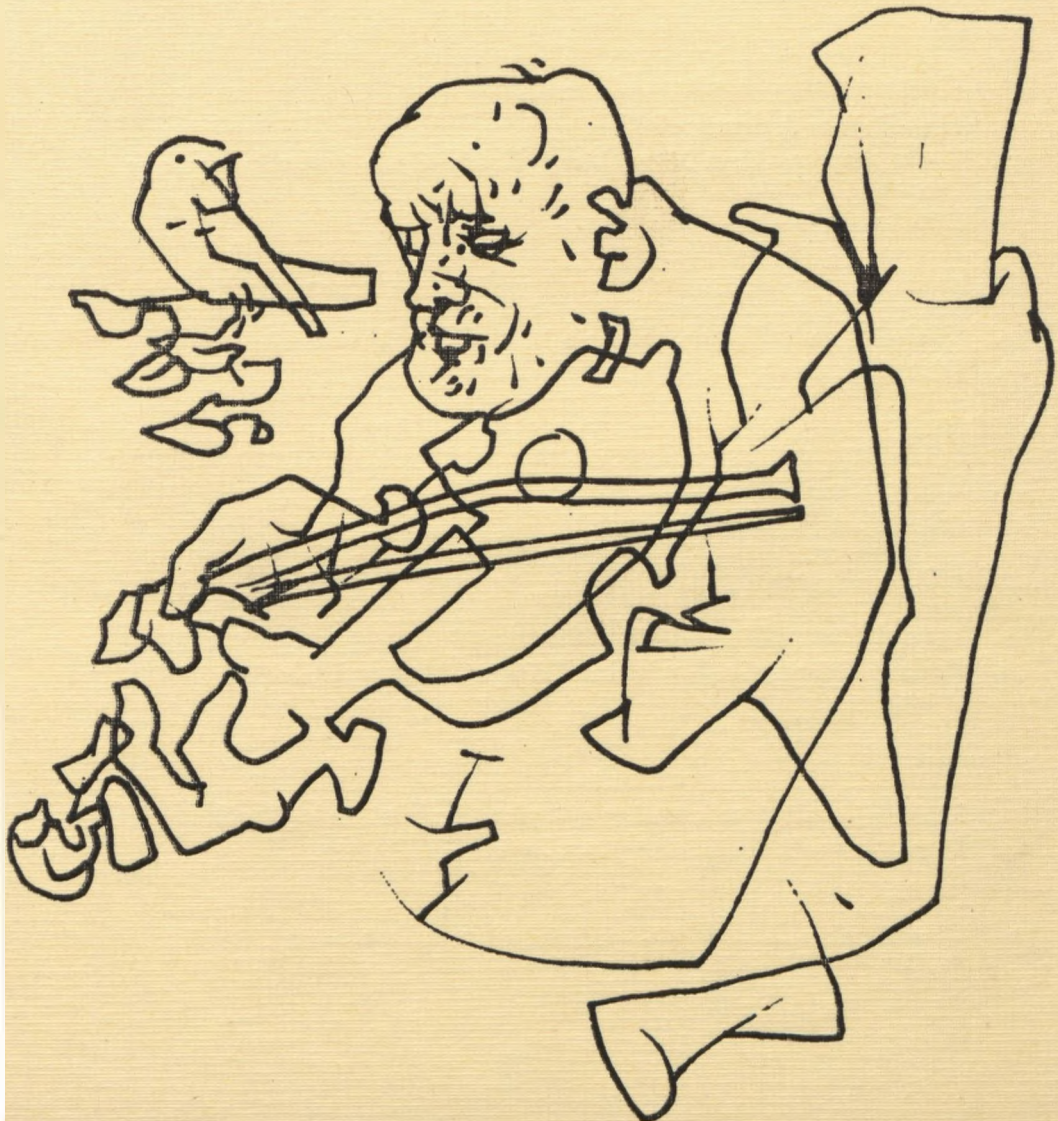
1984/6.

XVIII.

MŰVELŐDÉSPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

---

1. Ladányi Mihály: Almaszósz, Evolúció (versek)
2. Andrásy Lajos: Jevgenij Jevtusenkonak (vers)
3. Laczkó Pál: Órjázat (elbeszélés)
11. Veres János: Himnusz (vers)
12. Soós Zoltán: Zsuzsi meg a „vének”, Levél a császárhoz (versek)

NOTESZ

15. Hermann István: Az elvontság visszaüt

VITA

18. Gyertyán Ervin: A vihar madár – kalitkában
27. Héra Zoltán: A tiszta politikum
37. Petőcz András: Álom Nagyfehérrel, Krúdy Gyula ismeretlen története (versek)
39. Bíró József: Térérzés (vers)

MŰHELY

40. Tandori Dezső: Egy vak madár a Makk Hetestől (vers)
41. Sík Csaba: Tandori verse után

ÖRÖKSÉG

43. Farkas László: Váci Mihály néhány arcvonása
46. Réti Zoltán: Váci Mihály-levelek

ABLAK

55. Baranyi Ferenc: Egy költőről, aki magyarul olasz
56. Paolo Santarcangeli: Részletek a „*Kilenc titkos és játékos elégia*”-ból (versek)

MÉRLEGEN

61. Sárándi József: A teljesítmény gyönyöre (Endrődi Szabó Ernő)
63. Üzenet az őrzőktől (Németh János István)

Almaszós

„Minden tulajdon lopás.” – Mindez egy
szerelem kapcsán jut eszembe,
mivel a lány érzelmeit fokozná, ha fokoznám
érzelemdús megnyilatkozásaim, vagyis czentül
nem éreznék más iránt semmit soha,
csak nézném fényképét az ágy fölött,
míg ő a laktanyában leltározik,
aztán mint ki galambot étet, clém teszi
a hideg almaszószt, nekem viszont
ámulnom kell, ha vetkezik, mintegy szobor-leleplezésen.
Mert az ember képtelen abbahagyni
crötelen konvencióit, melyek
fárasztóbbak, mint a tízórás munkanap.

Evolúció

A társadalomra
írja az újság
feltétlenül jó hatással van
harsogja az újság
az egyéni érdekelttség elvének
szavalja az újság
demokratikus elterjedése miáltal
krákogja az újság
hebizonyosodik hogy egyetlen elvből
bizonygatja az újság
is lehet több elvet
dadogja az újság
a klozett szögén.

Jevgenyij Jevtusenkónak

(születésnapján)

Megcsihadt hát a Kölyök is!
A „neveletlen”, „zabolátlan”?!
Elforrt a must duhaj szesze
s bor gyöngyözik a telt kupában!

Csikó-kedvedben láttalak
szikrázni és még hajdanában
Helsinki távol part-kövén
a b b a n a fejér éjszakában:

mi Tőled izzott! – Parolánk
csak nékem emlék, tán feledted...
Szóval: az Idő Úr beért,
kenyered javát már megetted?!

Nagyapa korba léptetett
fakó lovad? De mért ne lennél
ifjabb még számos hadfinál
magad, ha vívni kerekednél!

Költő ne higgadj még, ezért
tüzelj, amíg a szíved dobban!
Szólj! S újra szólj! Verd haragod
dobokra egyre hallhatóbban!

Ebek csaholnak mindenütt,
ha nem a mi szavunk erősebb,
s terjed a rák: a félelem
mint mártírok szívéen a lőtt seb.

Ne higgadj hát, ha vénül is
porhüvelyed a nyütt anyag:
csapjon villámló *szellemed*,
hisz abban élsz való-magad!

Őrjárat

Cs. Sz. L.-nak – jóbajtással

„Már köztük van! – állapította meg ingerülten. Megtorpant, majd ön-maga elleni dühvel, jobb híján, egyik kezéből a másikba dobta át a fegyverét. Ha vet rá valaki egy futó pillantást, indokolatlanul harcrakésznek minősíti. Elöntötte a neveltségesség pírja: megint nem tudta magát úgy fékezní, hogy tettenérhesse, amint beléjük olvad. A döntő pillanatban most is kihagyott a figyelme. Mire föleszmélt, minden visszafordíthatatlanná vált, mint amikor valakivel beomlik a hullámok által alámosott partszegély, mert mindenképpen le akart tekinteni a meredélyről, s bár a talaj hosszanti repedéseit jól látta, amint átlépte, mégis óvatlanul haladt előre, kiszolgáltatva a kíváncsiságának.

Ha legalább töredéknyi időt még elorozhatna. Még nem fedezte fel senki. Még nem köszöntötték, és ő sem viszonzta mások üdvözlését.

A dob dübög, szinte a gyomrában érzi. Gyülekezre verik. Messze elhal-latszík. Még hiányozhatnak. Van még idő, míg a marhabőrön pergésre vál-tanak át az ütök, hogy fejlődjenek alakzatba e férfiak, majd a lépéseket ütemezhesse a dobos. Átkelnek majd *azon* a keskeny csatornahídon.

A dob szól.

Fegyverzaj.

A férfierőnek az az önhittsége, amely mindig érzik – mint a tengeri szél mindenfelé az atlanti kikötőkben –, ha csapatba verődve ismer rá önma-gára. Legyen szó akár csapszékéről, lövészegeletről, a céh gyülekezetről, vagy csákyázásra készülő hajó fedélzeti izgatott nyüzgéséről.

Lopva, szinte alattomban, körülmélel. Ettől a sunyitástól váratlanul pol-gárháborúba képzele magát. Feladata van: ki kell puhatolnia *ezek* szándé-kát, akiktől semmi sem különbözteti meg, s az éj amúgy is fedezi, hogy el-vegezhesse, amit az övéi rábíztak. Kevés híján hangosan felnevet. Övéi? Kicsodák azok? És hol vannak? Fékezi magát, majd előnti a bosszúság. Át-engedi magát a merengéseinek, ahelyett, hogy a semennyi ajándék idővel gazdálkodna!

Izzad a tenyere, leplezni akarja. Fegyverét a mellének támasztja, övken-dője alá tűzött, hosszúszerű, puhabőr kesztyűjét kiemeli, felhúzza. Kesz-tyűs kézzel új hangsúlyt kap a markolt fegyver. Így szinte már nem is gyil-kolásra való eszköz, hanem inkább kellék, ami nélkülözhetetlen ehhez a felvonuláshoz.

Távolról sem láthatja így mindenki, mint ő. Ebben legalább biztos. Eny-nyi fegyverrel kezdeni is akarnak valamit, ha már kéznél vannak.

A lándzsák szára és hegye folyton változó képleteket teremt a fejek fölött, amint a század tolong a gyér fáklyafényben: olvasni lehet belőlük. A löfgyverekkel komolyan, szinte belchódult figyelemmel foglalatoskod-nak. Ahogyan csaták, rajtaütések előtt. Hányan vannak köztük, akik szá-mára a löszerszámok célzókészülékéhez egyszerűsödik a világ? A dolgok pe-dig egyenesek, mint a puskavessző.

Pedig csak átmennek majd *azon* a hídon, és előre meghatározott útvonalon pirkadatig bejárják a várost, egészen a külterületek sivárságáig, a dűnék elveszetségéig, ahonnan már látszanak a környező falvak templomtornyai, amint gombjokkal a szárazföld fölé éppen beúszó tengeri tömött felhőkre mutatnak. Míg távolabb a látóhatár homorú kagylószája opálos fénnel öblösödik.

Mint mindig, hirtelen határoz.

Ma este nem gúnyolja önmagát kedves játékaival, a társasági modora kiélésével. Ma este nem hívja ki versenyre a teherbíró képességét, hogy vajon sikerül-e mindenkivel szót váltania. Még hozzá korántsem futólag szokta, ahogy üzletre éhes kereskedők bontanak sietve vitorlát kies kikötőkben, hanem érdemben, mint elszalaszthatatlan ügyletek alkalmával. Mindenkivel személyre szabottan, ahogyan halaskofák egyénítik a maguk áruját, amely megszólalásig azonos a szomszédjukéval, még büzre is. Közben szeretetre méltónak maradni, hiszen magunkat kívánjuk eladni legjobb formánk szerint, amilyenre önképünket alakítjuk otthoni tükrünkben, mielőtt kilépünk legbelső körünkől; futó pillantást vetvén a legösztökélőbb emberi találmányra, kősúlyos óránkra.

Innen, közletről: puffanó ütések a dobon.

Zászlólengés.

A közeli csapszékerek még a polgárórség közembereitől hangosak. Nem, mintha ő nem hajtotta volna fel a magáét. Felkészülési rendjébe a mértéktelen elfogyasztott bor is belétartozik. Lehetőleg portugál, vagy rajnai származék, ön talapzatba ékelődő hosszúszerű üvegkehelybe öntve. Nem úgy, mint szerte a tér körüli kocsmákban, ahol a kupák fémjéhez ér a száj, s az íny többszörös félrevezetésnek van kitéve, hogy nem lehet finitorgás nélkül megállni. Tudja, mert szándékkal kipróbálta. És már nem is hajlandó felhagyni a szokásával, hogy alkalmasint – miként idefelé jövet is – valamelyikbe be ne térjen. No, persze, korántsem akármelyiket választja. Rendszerint a piktorét. A fickó mindig kísérletet tesz, hogy húsos, zsíros képével szívélyesen mosolyogjon rá. Alkalmasint hajlandó azt képzelni, méltányolja, mint az egyetbeli társai a gyülekezőhelyen, amikor egyikőjüket sem hagyja ki a köszöntéséből. Máskor úgy látja, pusztán a képeit akarja rászózni. Ha a pipáját a szájába veszi, míg a tulajdonos öntudatával tölt neki, arcvonásai átrendeződnek: innen már sem a méltánylását, sem az üzleti mohóságát nem érzékeli. A pipaszárat szorító száj köré mintha gúny ülne ki – jól látja –, míg akancsót a különleges vendégnek fenntartott pohár fölé billenti, majd nem áthatall ugyanolyan elővenni, tölt magának is, és megemeli feléje. Akárhogy is vannak, ritkán mulasztják el, hogy ilyenkor össze ne nevéssenek. Mert úgy gondolja, ők, ketten, talán értik egymást. De sem a festő-kocsmáros, sem ő nem teszi meg a hiányzó kézmozdulatot. Cinkosságuk ilyenén megpecsételését függőben tartják mindketten. Ez az alapja a betéréseinek. Ha valamikor vásárolna tőle, emiatt a régenshez illő tapintat miatt tenné. Kettősük kifejezőbb, sokatmondóbb az állapotokról, mint a testületek és egyesületek nagyhangú gyülekezetei.

Tapintat? Hiszen rajta röhög! Elég!

Lent, délen, mégis másként folyhat minden. A festőt a műtermében találod, a kocsmarost a csapszékében. »*A teljes kialakulatlanságunk.*« És ez a nyirkosság, amitől Itália emléke mindig kirobbanó viharként tör rá.

Miért tervezi el mindig ilyen körülményesen, a legapróbb részletekig, ahogyan közékük lép? Most is miért halogatja a kapcsolatfelvételt? Kimó-

dolt, körmönfont késleltetési mostanában már elindulásakor terhesek. Aztán az utolsó állomás mindig a festő kimérése. Itália helyett a csehó embersűrűje. Mihelyt bal lábát a lefelé vivő lépcsősor fokára teszi, már orrába nyomul a savanyú bor, a mosdatlan testek, a tüdőtől szennyezett dohányfüst vastag szaga. Ebben a közegben a bőr tompa puffanásán túl már a ritmust is hallja. Ingerli. Mi lenne, ha engedne a kocsmáros ajánlatainak és kipróbálná egyszer a fölkinált némbereket is? Időzithetné az alkalmat a sorakozó idejére is. Előző nap kifejezetten kérné, hogy ne a vizet rég látott hónaljúak közül mutasson neki valakit, akik ilyenkorra már többnyire bódultak; netán az öklendezésnél tartanak. Rövid, forró combú, életvidám parasztlányt képzel magának, aki estelente vastag ujjáival tehéntögyre akaszodik fejés közben, trágyát rak halomba, s vele is ilyen természetesen tenné a dolgát. Krumplireszelékkel kikeményített főkötőjét a fején hagyja. Egy ilyen nő csiklandós kacagását, amint először érinti, most mindennél jobban kívánta.

Hirtelen megborzongatta az éjszaka tengerfelőli nyirkossága. Hiszen, mielőtt beöltözött volna, szertartásosan lemosta magát. Testének hőérzete a meleg víz, az otthoni és a kocsmái bor, meg a férfigerjedelme után most állt helyre. Ha sarkonfordulna – még megtehetné –, nem hagyná ki a kocsmát. Vigyorogna-e vajon a festője? Feketlik már a kis képe, amit annyiszor kínált. És lehet, hogy a rendkívüli alkalom emlékére elajándékozná? Mert meg tudná venni ebben a pillanatban is. De nem lenne rá képes. Van annyi pénz nála, de inkább szétszórná a füstös terem padlóját: mindenkéi a vendége. Kórházak és szegényházak várományos lakói, sánták, vakok és más nyomorékok, a testi rútság annyiféle képviselői, mind a vendégei lennének. Igaz is: miért lát a piktör kocsmájában annyi szembeötölő torz testet? Tanúja volt már nála is, másnál is, amikor az ital keltette dühtől felhasítják a másik szájszegletét, öntudatlanul sarokba vizelnek, bezúzzák egymás koponyáját a háromlábú székekkel, kártyacsata közben, vagy két ujjukat torokba dugva könnyítenek rángó gyomrukon. A torz testek gyülekezete mégis senkinél sem ilyen változatos, mint nála. És mindig vigyorg. Az ilyen nem a festészeté miatt végzi az aggok valamelyik gondosan sürott otthonában. Ha vásárolna még, tőle ezért is. Bár sem az övét, sem a többickét soha nem szerette igazán. Maga sem érti, hogy mappái miért vastagodtak, széles fiókos szekrényei miért teltek egyre, miért aggatta tele otthona falait.

Valójában a tükörrel mindig beérte. A kupa elég neki, ha marokra fogható, a kisujját nyomhassa a metszett kehelynek, míg fölhaltja italát. A citromot neki ne hámozzák meg mesterkéltén: kiharapja maga a lekanyarított szeletet, vagy a felébe vágottat marokból csurgatja a szétnyitott kagylóra. A sonkát mért cakkoltatná úgy, ahogy ecsetjüknek tetszik, amikor díszített nyelvű késével egybefüggő karéjt hasít inkább szívesen? Talán még a kocsmái jeleneteiket szívelte leginkább: okádjának lógó fejjel, vagy csorogjanak kidüllesztett altesttel; markolják lógó mellű nők farhúsát; tépjék egymás fülét, haját; szakítsanak be konok koponyákat; töröljék gyermekük bélsáros fenekét; röhögjenek terpesztett combú részeg ledéreken; duzzadjon félreérthetetlenül felkötött ágyékrészük falusi lakodalmak dudaszójára. És legelhetnek árva marhák, vagy bőséges csordák tengerközélen. Csak ne a csendéletek finomkodását, amelyek amúgy is disznósirtól csöpögnek, vagy nehéz boroktól felhözötték. Az elevenségüket inkább, mint kiműveltlensé-

gük nevetséges ágaskodását a nem elérhető *más* felé. Tobzódó életerejüket mindig, szemléletüket módjával – ameddig a lazult hitek körével szemben az ő magabiztosságuk igénytelenség nélkül elfogadható.

Lehet még mellettük a falon végtelen víz, beláthatatlan ég. Mindez nem túl nagy méretben: ha kézbe fogja is, elég legyen a kartályság, ha szemé elé tartja.

Kereslet van mindenre, s az, ha elég mohó, előbb-utóbb megtalálja ki-elégülése tárgyát. A piac dús, lassan már a törekvőbb paraszt házában is föllelhető néhány kép, amit holmi pár hizlalt szárnyasért cserélt, valamelyik nyavalyás műfestő könyörgésére. Mert míg bírja magát, pimasz mind. De korán vénülnek, semmire se viszik, és akkor már tudatlan gyerek módjára elkótyavetyélik értékeiket.

Megérdemelnék őt műárusnak. Abból a fajtából, amelyik nagyban ad-vesz, árverések hiénája, a festőcéh állandó hivatkozása. Mert ezek, ezek a holttestüket eladnák! Mit utált meg, hogy egyik napról a másikra túladott a gyűjteményén? Olyan szenvedéllyel váltott át az abrosznyi térképekre, amilyen vadászösztönnel kajtatott a piacokon, kocsmákban, leste kereskedők telezsúfolt üzleteit, ahol a légy is festményekre kényszerült piszkítani, anynyi hely sem maradt keret és ráma között; járt összetéveszthetetlen levegőjű forgalmas műtermekben; egyszóval, a műpiac minden lehetséges helyén. Végül kialakítván otthona falain a nyerseségnek azt a meghitt panorámáját, amitől mindig előszeretettel határolta el személyét, anélkül, hogy a könnyen ítélkező felületességével lett volna vádolható. Ellenkezőleg. Választott együttélése czekekkel a képekkel világosan kifejezte, hogy a pallérozatlant nem állítja szembe a tökéletessel. Tartott az egyik, vagy a másik egyeduralmától. Ami pedig legtitkosabb perceiben megtörtént vele, benne. Mostanra pedig már nem osztozik sem a fokozódó Itália-rajongással, sem emezek disznócomb-imádatával.

Hanem az atlaszai... Mert nincs nevetségesebb a zsiros disznóhús köré oltárszerű ünnepélyességgel elrendezett csendéleteknél, amelyekről valósággal menekülnének a ragyogó ötvösmunkák, s a hámozott citromok, mint méltatlan környezetből.

»*Állj! Állj! Mintha törtetnék valahová. . . !*«

Van középpontja ennek a gyülekezetnek?

A kifeszített marhabőr hangja irányt jelez?

Miért ilyen felajzott mindenki, mint a vadászfalka, amikor agyaras kanarra fog szagot? Mire számítanak? Mit remélnék éppen ettől az éjszakától? Többről lenne szó, mint máskor?

Ezen az éjszakán is az történik, ami szokott: semmi. Mindössze alvás helyett az utcát róják majd.

Mit féltenek? A szabadságukat, vagy a biztonságukat? Vagy a szabadságtól a biztonságukat? Hiszen olyan rég volt, amikor utoljára a partok gödreiben, apály idején, hátbaszúrt, puffadt holttestemetek találtak reggelente. Mostanában parasztokat látni kosarakkal, akik a visszamaradt, könnyű halzsákmányt komótosan begyűjtik, hogy aztán telhetetlen disznaikkal föletesék.

Az a pojáca zászlót lenget.

Oda tartson tán?

A rudat, s rajta a selymet csak a saroktól látja. Amióta könnyelműen összcsovdadt velük. A bőr keltette légrezgést tán már akkor felfogták az ide-

gei, amikor utoljára nézett szembe magával a tükrében. »Örséghelyzet« – biztatta magát. Ez talán még jelent valamit. Csekélység, de próbatétel.

Fontoskodva készült fel, mint mindig. Mintha sárkány ellen indulna, vagy idegen bajnokokra. Valójában csak annyi történik majd, hogy ma éjszaka nem alszik, hanem fönt jár a sötétségben, arcán imbolygó fényekkel.

Dob és zászló.

»Lengesd csak, püföld csak!«

Ő itt van nélkülük is. Nem neki kellene.

A borzongására figyel. Nem tudja eldönteni, a dagállal beáramló nyirkosságtól-e, avagy a közös jelek okozzák, amelyek jegyében ismét és újra együtt vannak.

»Ennyi fegyver! Ennyi ember!«

Megcsillanó mellvértek; pallos-erdő; széles karimájú tollas kalapok árnyéka az arcokon; keményített csipkegallérok hivalkodó fehérsége. Az embersűrű téveszthetetlen, átható szaga.

Miért őket határozza meg ilyenkor, együtt és külön-külön? Miért tűnik úgy, köztük nem *róla*, hanem *róluk* van szó? Tisztálkodás alatt, gondos bajszvágás közben, öltözködés idején, idejövet végig az úton, egészen a tér sarkáig, ahonnan már látszik a székházuk – róla. Most, itt – már róluk?

Mi lenne, ha egyszer el sem indulnának? A szokásos gyülekezési láz még összecsiszítaná a századot és tisztjeit, viszont a sorakozó, a feladatkielölés elmaradna. Már a baráti üdvözlésekben megbújna valami szokatlan. Ezután járörözés helyett hogyan fejlődne ki a senki által nem várt eloszolás, azt nem tudja. Belátja, nincs hozzá elég fantáziája. Annyit legalább sejt, hogy nem ennyiféle fegyveresnek kellene idetódulnia. Ha túlnyomóan olyanok lennének, mint *azok, ott, ketten* (vagy ő), akkor egyik napról a másikra bekövetkezhetne a fordulat. De körülöttük másféle húsból, és nem abból a vérből valók is tolonganak.

Lehetséges, hogy *ők ketten* kevesebbet tudnak, mint hiszik? »Vagy, mint én?«

Már a sétájuk is – le, s fel –, már ez is ingerli. Számukra nincs érzékö, akinck üdvözlétükkel örvendeznének. Gyülekezet van csupán, embermassza, amiben nem egyedenként igazodnak el, hanem osztályozásuk minősítései szerint.

És persze, kötelességtudatot mutatnak, az előljárók megbízhatóságát. Pedig már csak kedvtelés lehet ez is mindkettőjüknek, mint a hivatal. Talán még kételkednek is. Jelenlétük önindoklása? Gyakorlatban maradni. Igen, ez lehet az. »Mint az enyém.«

Hiszen egyiküknél semmiféle fegyver nincs. A rátörő sűrű sötétbe legfeljebb a kesztyűjét vágthatná, amit most jobbában tart, miközben csupasz baljával kíséri a beszédét. Amaz pedig mintha társasági összejövetelre és nem harcfeladatra öltözött volna. Arannyal átszőtt világító mellénye, hozzáálló világos kalpagja – a többiek általános feketesége között – szurokéjben is felfedné kilétét. Nála ott ugyan a rövid, vékony fájú lándzsája, de olyan kimódoltan tartja, mintha mindjárt papiros fölé hajolna, s toll gyanánt kristályosodó felismeréseit rögzítené vele.

Nem látja az arcát, mégis tudja, hogy szótlan, a némaságig az. Úgy tesz – »Úgy tesz?« –, mintha a *másik* mindenik eléje hulló szavát előre tudná. Ő a megtestesült bizonyosság. Számára nem a kimondás hozza meg az újdonságot – hiszen mi meglepetéssel szolgálhatna neki bárki is? –, hanem

a másik gyötrő kételyei, amelyekkel együttérezhet, amit nyomon követhet. Végre-végre újra átélhet ő is valamit, aztán a megértés álszent leplébe burkolózhat. Ó, milyen megrendíthetetlen ilyenkor! Szomorúsága mintha nem is a maga fölötti lenne, hanem a másik állapotához járulna hozzá kegyes érzelmi adományával.

»Lebetnék a harmadik.«

Rangsor nélkül, hármán együtt. Az arányosság kedvéért is akár. Nem pályázik az aranyos mellényű helyére: tőle állhatna közepén, hallgatagon. Két oldalán, mint két lator, ők ketten onthatnák a bölcsességeiket, várva a szótlan igazolást.

Nem alakulna ilyen összehangzóan, tudja. Sokat beszélne, elébe menne a helyeslésének. Ingerelné, hogy átlát rajta, s türelemmel zárva tartja a száját. Ettől egyre hányavetibbé válna. »*Azt is tudná, hogy mindezek ellenére én is eligazodom rajta.*« Mért maradna mégis nyugton?

»*Belőlem mi hiányzik, hogy jólérjek vele, hozzá?*«

Nem mosolyog, és képes nem sajnálni is.

»*Gátlástalan megértő!*«

Pedig egyetlen valaki van, akit sajnálni kell ebből a csürhéből.

Tán, ha az ő tekintetük mentén látná elrendeződni ezt a gyülevész népséget. Ha úgy tagolná a tér medúzatestű, lüktető tömegét, mint ők.

Fázik.

Még sarkonfordulhatna.

Otthon családeleg, asszonyi öl, rajnai bor.

Még nem vették észre.

Még takarásban van.

Még nem döntött, hozzájuk lép-c.

Még figyel.

Látja a fejek fölött lengedező egyletzászlót. Szívében annak a kiállhatatlan baromnak a ritmusa.

A nem kímélt dobverők.

Ha észrevétlenül kivonná magát, leendő alkalmakkor – mert egyszer lenne a mai lépése, tudja – hallgathatná az arcátlan zászlótartó pimasz élceit, és a dobosnak, ennek a pökhendi törtetőnek az otromba számonkérését. Mert tudja már, hogy velük vívja majd megint gunyoros szócsatáját az éjszakában, s nem *ama kettővel*, ott, a fáklyafényben.

Úgy állnak ott, mintha valamit elfelejtettek volna; valamit, amit korábban már tudni véltek, és most... Nem. Még egy pillanat... Most! Felőtlen bennük.

Világnyi talány táruult volna fel?

Ha még ő is tudna így visszahökölni az újnak vélttől. Túlságosan sokról és túlságosan sokat tud. Nyomasztó. Rettegi önmagát: mit el nem követ egyszer!

Amikor irigysége *abba a kettőbe* belekap, csak gúnyal, torz megvetéssel nézheti a színjátékukat. Máskor is eljátszottak már hasonlót. Látta nem egyszer. Fogadna is: megteszik újból, hamarost. Lefestené őket, ha a csuklója engedelmessé a belső képnek! Így, ebben a pózban. A lándzsák izgatott mozgása megdermedne, az arcok, kezek, tekintetek, mozdulatok lepleződnének. Örök partnereire, a sima zászlótartó és a dühödt dobos arcára kiülne, mi lényegük. Mert a legocsmányabb emberfajta nem az a gnóm, hanem *ezek*, a rekvizitumaikkal, s talán velük saját maga, harmadikként; velük együttesben, ha már az arannyal átszőtt mellény mellé nem léphetik.

A többség pedig jellemre és szellemre meghaladja-e a tömeget?

És a régens (egyben, mint tiszt) és parancsnokló társa (éppen felismeréseinek egyikétől megdöbbenve) hová kerülhetne a festményén? Elvegyítené beosztottjaik közé? Föléjük? Eléjük? Hogyan látnák magukat szívesen?

»Magam hová tenném?»

Itt van jól.

Még nem lépte át a fényhatárt. Még rajta az érkezés újdonsága, félig rejtve a homály által, takarva a nagyszájú handabandázók rezsgésétől, ahogy fegyverrel a kezükben minden óvatosság nélkül hadonásznak. Mégis úgy helyezné el önmagát, hogy kitűnjék, szeme van mindenre.

Ezek a piktorok valósággal megmérgezték. Pedig rég tudja, hogy nem csupán a kézfeje merevségén múlna. Ő még csoportképet akar, a jószimutú éhenkórászok pedig már az egyéni megrendeléseket festik: a portrénak van piaca. Mégis, legalább a szemlélet rámaradt tőlük.

A térkép, a térképei, az a védekezés ellenük! Az emberi lakhely, legyen város, vagy község, útszéli magányos fogadó, s maga az ember (a csecsemő is!), minden járulékos tartozékával, milyen közönséges a közvetlen szemléletnek. De egy térképen!? Különösen azokat az abroszokat kedveli, amelyeken Európa belül, a szárazföldön, részletezetlen, legfeljebb díszes szélrózsa ékesíti, s csak a tengerparti települések neve sorakozik sűrűn egymás mellett, mint a sündisznó tüskéi, kontinentális külső védőburókként. Ezek igen! Semmi okoskodás, semmi részlet, csak a lényeg. Jelzés, hogy van ott valami; jelentősége azonban csak a megnevezés szintjéig terjed. A többi mint-ha nem is lenne: semmi. Egyszerűen nem érvényes. Minden más nevetségessé csip-csupság.

»Álljunk meg! Hová rohanok!»

Mit érne vele, ha rögzítené azt a pillanatot, aminek ők teátrálisan még hangsúlyt is adnak. Megerősítést adna önhittségüknek. A pojácaságukat dicsőítené. Hasonlatossá válna megvetett mázolóhoz. Holott mást sem akar jobban, mint az ellenkezőjét. Rájuk kiáltani: »Lássatok végre!»

Ki dobol?

Ki lengeti a zászlót?

Tudják vajon?

És milyen tekintetek keresztüztüzbén szerepelnek?

Ki az a gnóm, aki nem alhat szaggató csontjaitól, s közcjűk furakszik? Miért van itt az a gyereklány, különös asztráltesttel, akinek arcát nem csupán a fáklyafény teszi oly ijesztően gyűvévé? És a korcs kutyák a lábak között?

Ha legalább a tekintetek olyan nyilvánvalóak lennének, mint a lándzsák a fejek fölött, villámló vasukkal.

Ma éjszaka is elindulnak? Minck? Miért? A város horkol, emészt, saját nedveiben fetreng.

A zászló leng, a dob szól, megy ez már magától is.

»Várom kellene, keresnek-e? Számontartanak? Hiányzom?»

Még jobb lenne, ha a párhuzamos utcákban rejtve követné a vonulásukat, mint a kalózhajók a jól védett kereskedelmi flottát. Aztán lecsapna az első-tisztre a kérdéseivel, amikor a hajnal már üszkösödést hozna a felismeréseire.

Mégsem. Még beléje puskáznának ezek a..., ezek a...

NEM TUD VIGYÁZNI? ÉRZÉKETLEN ÖKÖR!

A csatornaléből felemeli a kalpagját. Sértettségében komolyan azon tűnődik, maradjon-e egyáltalán. Megkísérli lecsapkodni az undorító nedveséget, bár tudja, ezt a fejfedőjét már nem használja se ma éjszaka, se máskor. Újat vásárol. A dob dönt helyette: sorakozóra szól.

Az elsőtiszt hozzálép, kézben tartott kalapját félreérti. Jobban örülné, ha a régenssel szemben játszódnék le mindez. Kezet fognak, miközben tisztára hangját hallja: ELINDULUNK MA IS.

ELINDULUNK – válaszolja.

Ezen az éjszakán sem tétlenkednek. Az otthonok, ágyak, álmok fülledt melegét őrjáratuk vigyázza majd. Hogy kitől? És mi végre e gyülekezet?

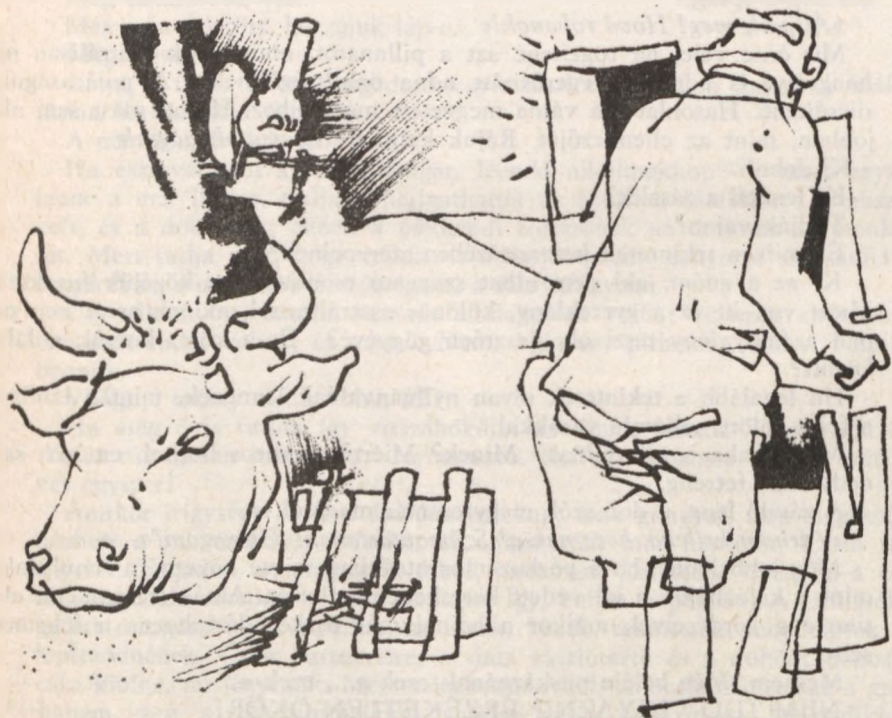
Várja, hogy elhallgasson végre az az átok dob. Hamar némaságra kényszerül már, mert őrjáratuk fénykörén túl a polgár aludni tért, s ők nem azért vannak az utcán, hogy álmát zavarják. Pedig tréfájukat kiérdemelnék. Olyanokat is, mint: »Ég a város!« Vagy: »Martalócok!« Esetleg: »A spanyolok!« Készületlenségük, a pánik, végre komoly igazolás lehetne. Így csak a megvéteése marad gyanútlan gyakorlatlanságuk iránt.

»Lehet, hogy az egyetlen lovag vagyok a jelenlevők között?«

Amikor a híd kaptatóján a többiekkel együtt középre ér, megcsapja a csatorna léghuzata. A kökörtől fölött a vízbe repíti hasznavehetetlen kalapját. Tudja, fájni fog.

Így akarja.

A napnak úgyis rendje van: éjszakára nappal következik, és fordítva – ismétlődően.”

Himnusz

Ó lányok, lányok, nagylányok,
 tövis közt nyíló virágok,
 a blúzt s a ruhaszövetet
 majdnem kiböki mellettek,
 de így szép a lét, ez a jó,
 véremnek éppen ez való –
 fekete harisnyakötőt
 és műszempillát viselők,
 presszóasztalnál trécselők,
 erkélyen meztelenkedők,
 ó lányok, lányok, nagylányok,
 váltátok meg a világot,
 paripátok a kerékpár,
 hajatok könnyű szélben száll,
 baljósan szürke hajnalok
 ne fogjanak ki rajtatok –
 Mozi előtt várakozók,
 erdőszélen sátorozók,
 biológiát magolók,
 piros autókról álmódok,
 szatyorral vonathoz futók,
 Mikszáth regényét lapozók,
 feszes nadrágban feszítők,
 hivatallépcsőn lihegők,
 fatányért, iccét, keszkenőt
 csak múzcumból ismerők,
 beat-zenét buzgón hallgatók,
 térdetekkel hivalkodók –
 ó lányok, lányok, nagylányok,

megszédít ringó járástok;
 ál-aszkéták, hoppmesterek
 szemétől ne reszkessetek,
 ne egye köd a vágyatokat,
 mint óriás a bárányokat –
 Arasznyi-szoknyás jötevők,
 bokorban hanyatt-heverők,
 tömegben hozzám-tapadók,
 strandhomokban fagyaltozók,
 gép mellett gyöngyöt izzadók,
 kapanyelet cirógatók,
 vasárnap kiöltözködők,
 sztárfotókban gyönyörködők,
 obsitost hőssé hevítők,
 látköröm benépesítők,
 akárhogy is: éljete!
 s hadd éljek én is: köztetek!
 ha kell, a világ peremén,
 ha kell, tengerek fenekén –
 Gyümölcsbe mohón harapók,
 ingynyakon rúzsfoltot hagyók,
 sarat arannyá nevetők,
 okos szemmel kötekedők!
 Lakodalmatok ünnepén
 szálljon belétek égi fény,
 tündérré fésülködjetek,
 pozsgásan tündököljetek.
 S őrizzetek új Veszta-lángot,
 mint tűzhelyét a nagyanyátok –

Eszméim Muhi-pusztáján
 legyetek ékes szívárvány.

Zsuzsi meg a „vének”

(Betét a BICSKA-KÖNYV-ből)

Zsuzsánna dundi kis pipi,
ketten nyúzzuk s nem áll kötélnek.
Időt híz, tesz-vesz, szöszmötöl:
hadd hergelődjenek a vének!
– Zsuzsánna fürödni akar.
Két vén kezén hámlik a kelme,
pulcsija mögül kigurul,
kirobban görögdinnye-melle!
– Zsuzsánára víz permetez.
Szép teste két birtokra osztva:
köldökvonala két felét
egy-egy vénember szappanozza.

– Zsuzsi visong: vadulnak a
vének, egymás kezére verve:
mindkettő a határ-csücsök
bozótja közepén delelne.
– Zsuzsánna erre-arra néz.
„Egyszerre nem!” – makacs a drága.
– „Ő se megy: én se hagylok itt,
Zsuzsim, ez őszhajú vagányra!
Tudod mit? Gyere, fuvolázz!
Rád ma éjjel senki se mászik!
Tempó, Szivi! Szép öleden
János úr szájhermónikázik!”

Levél a császárhoz

(Betét a BICSKA-KÖNYV-ből)

Lehet, Öcsém, hogy Te voltál a CSÁSZÁR,
ki kocsmákat tör össze, s ha akarja:
egy város féli – s ha ellene ágál
akárki is, azt felkeni a falra.
– Lapátmarkodban egy-egy nyomozóval
meg is tapsoltad hős produkcióid:
és jött a sitt – párban az elvonóval,
jött Állam elvtárs: most pedig kigyógyít!
Ha bős szándékát Te komolyra vetted
s jó partner voltál hókusz-pókuszában:
gyógyultan ne légy gyáva rongy, ki retteg
múltjától! A gyanakvók fókuszában
– vigyázz! – ahelyett, hogy fejed lehajtod
s a klub sarkában adnád az esendőt:
húzd ki magad! Most vagy igazi bajnok!
Erőd: az ABSZTINENS-GŐG!

Igen: erőd. Letisztult szívvel-aggyal
figyeld: ez itt a MÉRTÉKLETES élet!
Szádba szaglász a Hivatalból-angyal-
főlebeszélő s kitartásról béget.
Aztán berezdült kézzel hazavágtat:
hála-piákból szívni bambulásig.
Ne keress ott, fenn alkoholistákat:
A PLEBSZ BETEG. ÉS TE. S MINDIG A MÁSIK!
S hogy mentse lelki nyugalmát e rendszer:
bizottságosdizik, új elvonókat
kreál sebtiben, hol barbár szerekkkel
VÉRIG ALÁZ, ahogy leszokni nógat.
– Itt: almabor, „Diana”, s Nagyfa végül,
ott: Courvoisier, külföldi pezsgők!
E szakadék szélén, hogy meg ne szédülj,
ölel: az ABSZTINENS-GÖG!

Figyeld az asszonyt: exmártír, repesve
örvend neked, látványosan becézget,
ám más tésztához szokott lelke-teste:
azt lesi: mikor hagyod az egészszet!
Szegény, maga sem érti tán, ha orvul
piát felejt előtted: hátha újra
vedelni kezdesz s minden ROSSZRA FORDUL:
ökelme ismét MÁRTÍR lesz, a „durva,
részes állat áldozata”, „fáradt,
megkínzott nő”, ki sírdogálva éji
RÉMTETTEJDRŐL regél – „Ó gyalázat!” –
holott EGY HETE NEM LÁTOTT a lédi!
– Míg visszahúzna: csökkent szokás, lelki
cródtól ijedt, válni-kész hitese nőd:
minden álságos mocskot elviselni
segít: az ABSZTINENS-GÖG!

Régi brancsodból ezután kizárnak.
Ám addig is figyeld a hőzöngőket!
Ha kigúnyolják absztinenciádat:
fizess nekik – pénzed van – ITASD ÖKET!
S figyeld a groteszk szokdelést a mámor
grádicsain:

ELŐBB víg lesz a káder,
MAJD über-okos, ÉS kan a javából,
ki minden csöcsös szukának aláver;

AZTÁN zokogva elátkozza tetves
családját, vérét veszik, látja bárki;
MAJD nagy magyarként nagy lélegzetet vesz:
a „Székely himnuszt” bőgi. . . s MEGY okádni!
– És kész, Öcsém! Pajzsod lesz, amit láttál!
Orvos várhat, nejed potyára kárpál,
leszólhatnak a kocsmába igyekvők:
erős maradsz! Hiszen Te vagy a CSÁSZÁR!
Trónod: az ABSZTINENS-GÖG!

NOTESZ

Az elvontság visszaüt

Már régen készülök arra, hogy Kertész Ákos kiváló regényéről, a Családi ház manzarddal-ról megírjam a véleményemet. Nem azért, mintha Kertész Ákosnak ez a regénye annyira összetett problémákat tárgyalna, mint például a Makra. Itt egyszerűen arról van szó, hogy az elvont gondolkodás visszaüt. Visszaüt abban az értelemben, hogy elvont gondolkodással egyetlen problémát sem lehet megoldani. Hiszen miről beszél a regény? Arról, hogy Kertész Ákos főhőse családi házat épített, mégpedig manzard szobával. Ebben a családi házban él ő maga, a felesége és két kisgyereke. Egyszóval élete minden tekintetben felhőtlen inuár, nincsenek benne konfliktusok, s teljesen egyenesnek tűnik további életútja is.

S maga az a gondolkodás, mely éppen erre a felhőtlenségre épül, melynek alapja az, hogy igenis, Magyarországon meg lehet teremtenie minden munkásembernek azt az életformát, melyben gondok nélkül és nagyobb konfliktusok nélkül élhet – ez az illúzió foszlik szerte. S miért? Azért-e, mert vannak olyan nézetei is hősünknek, melyek valamilyen értelemben ellenkeznek az adott társadalmi nézettel? Erről szó sincs. Kertész Ákos központi figurája gyárban dolgozik, szorgalmasan, becsületesen és tökéletesen megérti azt, hogy másoknak időlegesen komoly problémái vannak lakással, megélhetéssel és más minden egyébbel kapcsolatosan. De Kertész hőse kollektív ember. Azok közé tartozik, akik mint minden becsületes kommunista, azt vallják: addig nem lehetek nyugodt, míg másoknak az életében vannak súlyos problémák. Így azután egyik munkatársát, akiről egyébként még azt is tudni kell, hogy cigány származású és alkoholista volt, felkarolja. Azon az alapon teszi ezt, hogy megveti a faji előítéleteket, hogy evidensnek tartja: ha ő rendelkezik egy felesleges manzarddal, akkor azt rendelkezésére kell bocsátania annak, akinek komoly lakásproblémái vannak.

S nemcsak erről van szó. Hősünk védenca azért is válik rokonszenvéssé, mert tehetséges ember, mert újításai vannak (mégba eddig nem is fogadták el azokat), mert talán éppen az lesz az akadálya valóságos kibontakozásának, hogy ketős bizalmatlansági légkör veszi körül – származása és múltja miatt. Továbbá az is akadályozza, hogy nincs mögötte semmiféle életbiztonság. Vagyis nincs családi háttér, nincs lakás, nincs iskolai végzettség, nincs társaság – egyszóval mindaz hiányzik, ami az átlagember számára fölkelthetné a bizalmat a fiatalember iránt. S ekkor karolja fel Kertész hőse, de úgy, hogy saját családi körébe fogadja. Vagyis ezek után megszűnhetnek a jüü életét aláásó rossz feltételek. Van lakása, van családja, van társasága, jár iskolába és van egy olyan barátja, akire mindenképpen számíthat.

Csakbogy bármennyire racionálisan gondolkodik is Kertész hőse, egyet kifelejt a számításból. Azt tudniillik, hogy a családi viszonyok egyáltalán nem olyanok, mint az egyéb társasági vagy társadalmi viszonyok. Egy társaságba bele lehet illeszkedni vagy éppen ki lehet belőle kerülni. De ha valakit családba

akarunk beilleszteni, annak megvannak a feltételei és megvannak a következményei is. Adott esetben ezek közé a következmények közé tartozik, hogy hősünk védence hősünk feleségének szeretője lesz. S ez még mindig elfogadható a családfe számára. Elfogadható, mert személyesen meg tudja magyarázni a szituációt, s csak végül derül ki, hogy – minden magyarázat ellenére is – ez a szituáció elfogadhatatlan.

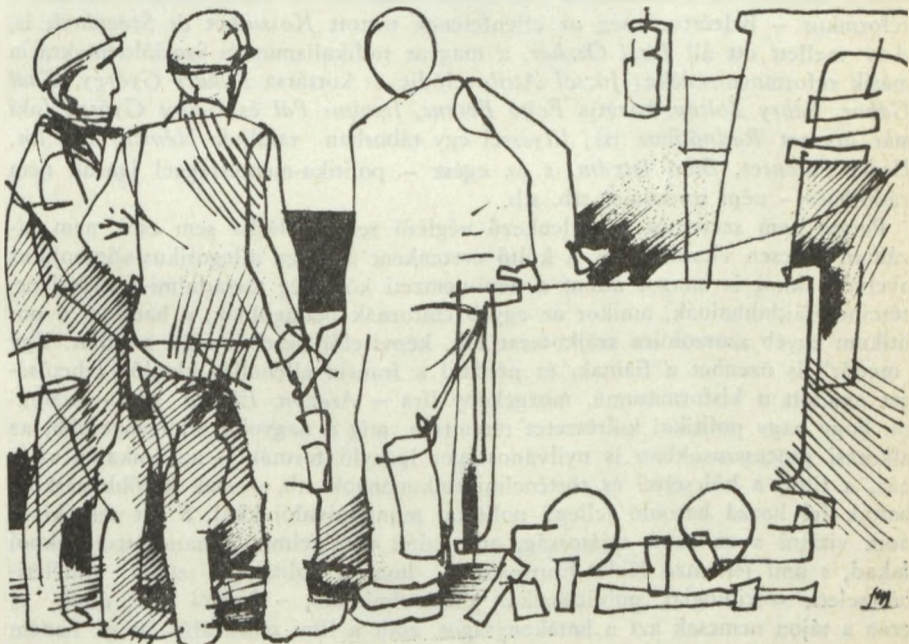
Ugyanis hősünk bosszan elmagyarázza önmagának is, feleségének is, sőt, a családba befogadott fiatalembernek is, hogy az egész eset természetes. Hiszen a nő többé nem rabszolga, nem tulajdona a férjének, a női egyenjogúság minden szempontból érvényes, s végül miért ne lakhatnának ők egyetlen családként együtt, miért ne fogadhatnák el a fennálló szituációt? Legfeljebb az egyéni önzés és hiúság gátolhatja meg azt, hogy a továbbiakban családilag együtt éljenek – ezt azonban ki kell irtani az embereknek önmagából stb. A gondolatmenet tehát kiteljesedik, most már azt lehet mondani, hogy csaknem kerekké, de ugyanakkor eszelőssé is válik, noha minden részletében tökéletesen racionális. S nemcsak racionális, hanem még modern is, humanus is, a felvilágosultság minden jegyét magán viseli.

Az olvasó persze már ebből a rövid vázlatból is érezni fogja, hogy Kertész Akos hősének mégiscsak el kell buknia, hogy nem tarthatja fenn eddig kifejtett nézeteit, elveit. Megbukni persze sokféleképpen lehet. Lehet úgy is, hogy a hős feleségének családja, nevezetesen az asszony édesapja közbelép és megpróbálja lányát kiemelni a „fertőből”. A papa, aki maszek cukrász még olyan gondolat-kört képvisel, mely szükségképpen kerül szembe Kertész „heroikus” munkásának elképzeléseivel. Még azt is el lehetne viselni, hogy az egész környék, sőt, a gyári barátok is hősünk háta mögött a megjegyzések sorozatát teszi arra az emberre, aki hibetelen naivitásában befogadta a cigányfiút. De van, amit már nem lehet ilyen szótlánul elviselni. A fiatalember ugyanis nem elégszik meg az említett viszonytal, mivel – joggal – úgy érzi, hogy ez a viszony nagyonis alkalmi, féloldalas és nincs benne semmi, ami teljesség lenne. Így azután ő is felhoz magával egy lányt, mégpedig ugyanabból az üzemből, ahol védnökével közösen dolgoznak és ez az új viszonyt a régebbi szerető, hősünk felesége már nem tudja elviselni. Mert lehet valami racionális, és racionálisan indokolható, de a racionalitáshoz hozzátartozik, hogy az emberek teberbíró képessége meddig terjed. S amit a ház ura még meg tud magának magyarázni, az ütközik a ház asszonyának érzelmi világával, mert az önmagunk legyőzése lehet hogy sikerül ideig-óráig, de végső soron mégiscsak önkorlátozás ez. Így történik, hogy végül is a hős elzavarja az alhérlőt és a szokványos módon helyreállítja a családi békét.

Nem nagyigényű regény ez, viszont olyan iróniával van megírva, olyan finoman leplezi le a monologikát, az egyirányú, önmagán is erőszakot tevő logikát, hogy ez messze föléemeli az állagnak. Érdekes viszont, hogy éppen ez az irónia, éppen azok a mellékmondatok, melyek állandó lebegésben tartják a szöveget, valahogy teljesen kimaradt abból a színpadi változathból, melyet a Nemzeti Színház, a Várszínházban mutatott be. Pedig a színészek kitűnőek. Különösen Észtergályos Cecília az asszony szerepében nagyon színes és még kicsit kétségbeesetten játékosan bohókás is. De ugyanezt elmondhatjuk a férj szerepét játszó Avar Istvánról is. Mégis valahogy eltűnt az, ami fenntartotta a regényt. A színpadon görcsössé válik az a gondolkodás, ami a regényben még levegős, sokoldalú volt a maga egyoldalúságában is. A színpad nem engedi meg, hogy az író akár a helyszínrájban, akár a bangulati elemekben vibrálva olyan atmoszférát teremtsen meg, mint a regényben.

S az ok igen furcsa. Amint említettük, a fő probléma az, hogy a családba való befogadás és a befogadás között különbség van. Itt azonban a család mint család tűnik el. A drámában nem jelennek meg a gyerekek úgy, ahogyan a regényben, a család helyett csupán férfi van és feleség. És ez a változás egyúttal megbontja az egész mondanivalót, még akkor is, ha a színpadra befutnak a gyerekek, de a gyerekek, a szülők és a védenc egymáshoz való viszonya valahogy nem rajzolódhat ki. Így azután a dráma azzal végződik, hogy hősiünk megpofozza feleségét, míg a regény azt mutatja be, miképpen kénytelen az elvont eszméből kiábrándult ember a ma teljesen normálisnak számító családi létbe visszatérni. S ebben a különbségben is benne van a regény sikere és a dráma ellentmondása.

HERMANN ISTVÁN

V I T A

GYERTYÁN ERVIN

A vihardár — kalitkában

Gondolatok jelenről, jövőről — költészetről

Bevallom, él bennem némi kétely azzal a közhelyszámba menő elmélettel kapcsolatban, amely szerint a politikai költészet valamiféle pótszer lenne csupán, s ott és akkor fejlődik ki, válik nagyvá és jelentőssé, ahol és mikor a politikum egyéb és állítólag természetesebb csatornái ilyen, vagy olyan okokból eldugulnak, vagy ki sem fejlődhetnek. Egyoldalúnak és sematizálónak érzem ezt az elméletet általában is és speciális magyar vonatkozásában is, amely szerint mivel az ország provinciális elmaradottsága, félgymarmati függősége és feudális szerkezete megakadályozta, hogy a politikai élet korszerű formái kialakulhassanak, a politizálás számára egyetlen lehetőség maradt: a költészet. Túl azon, hogy kell lenni valami pozitívabb okának is, ez tényszerűen sem igaz. Hiszen egy kicsit is tüzetesebb vizsgálat éppen azt mutatja, hogy a nagy politikai költészet többnyire akkor alakult ki, amikor politikai pezsgés, fellendülés volt a szellemi és a társadalmi élet egyéb területein is. *Petőfi* mögött ott áll a reformkor – beleértve még az ellenfelének tartott *Kossuthot és Szécsényit* is, *Ady* mellett ott áll *Jászi Oszkár*, a magyar radikalizmus és szociáldemokrácia másik reformnemzedéke; *József Attila* elődje és kortársa *Lukács György*, *Gaal Gábor*, *Fábry Zoltán*, barátja *Fejtő Ferenc*, *Ignótus Pál* és *Bálint György* (aki már átvezet *Radnótihoz* is); *Illyéssel* egy táborban találjuk *Németh Lászlót*, *Erdei Ferencet*, *Bibó Istvánt*, s az egész – politika-mentességgel igazán nem vádolható – népi irodalmat stb. stb.

Persze nem szeretnék az ellenkező végletű sematizálásba sem esni, nem kívánom teljesen vitatni, hogy a költő esetenként a maga allegorikus-szimbolikus nyelvén akkor is hangot adhat a népi-nemzeti közösség társadalmi-politikai érzéseinek-fájdalmainak, amikor az egyéb csatornák bedugulnak, a hatalom a politikum egyéb szószólóira szájkosarat rak, képviselői kezéből kiúti a tollat. Egy „madár” is üzenhet a fiainak, és például a francia ellenállás kiváló lehetőséget nyújtott a kisformátumú, mozgékony líra – *Aragon*, *Eluard* stb. – számára, hogy nagy politikai költészetet teremtsen, míg a nagyobb, időigényesebb, az alkotási processzusukban is nyilvánosságot igénylő formák – az epika, a színház, a film, a bölceleti és történelmi tudományok stb. – csak később zárkózhattak fel hozzá hasonló jellegű politikai mondanivalójukkal. S azt sem kívánom vitatni s ez az a sajátosság, ami talán történelmi elmaradottságunkból fakad, s ami jellemző Kelet-Európára –, hogy a politizálás többi elméleti-bölceleti, szociológiai, publicisztikai, történelmi stb. – formái nem érték el ezen a tájon nemcsak azt a hatékonyságot, amit a lírai politizálás ért el, hanem

---

* Előzmény: Alföldy Jenő KÖLTÉSZET ÉS POLITIKA NAPJAINKBAN című vitaindítója (1984/3. szám)

azt a hatékonyságot és színvonalat sem, amelyet a nálunk fejlettebb országokban el tudtak érni. Nos azt hiszem, hogy e tekintetben történt változás szellemi és társadalmi életünkben, aminek nemcsak negatív, de pozitív vonatkozásai is vannak. Örvendetesen felértékelődött kulturális közvéleményünkben a teoretikus irodalom, megnőtt az érdeklődés – egyébként világjelenség ez – a politológia, a szociológia, a história tudományai, a memoárok és visszaemlékezések iránt. Mintha a csak lírai igénnyel és hevülettel politizáló népből, epikai és tudományos igénnyel is politizáló néppé lettünk volna, vagy legalábbis úton vagyunk e felé.

De ez önmagában nem magyarázza, nem magyarázhatja a politikai költészet háttérbe szorulását, hiszen – éppen ezzel kezdtem az írásomat – ez nem pótszer, nem protézis, hanem költői dimenzió, amelyben a lírikus közösségi élményi és céljai fogalmazódnak meg, s amely nélkül egy költészet épp úgy csontka, egyoldalú, mint az individuális élményvilág – a szercelem, a családi érzés, a létélmény stb., stb. – megfogalmazása nélkül. Másutt és másban kell keresnünk tehát a politikai költészet elhalványodásának okait, amelynek funkcióit – ha vannak még – nem vállalhatja át sem a film, sem a regény, sem a politológia, vagy egyéb tudomány. És amellyel kapcsolatban az lenne a logikus, hogy mindezeknek a szféráknak, tevékenységeknek politikai felélénkülése serkentőleg hasson a költészetre is.

A helyzet tudniillik paradox: vannak elkötelezetten és szenvedélyesen politizáló költőink, és mégis (vagy nem eléggé hangsúlyos) elkötelezetten és szenvedélyesen politizáló költészetünk. *Alföldy Jenő* vitanyitó cikkében négy kiválóságot is említ közülük – *Csoóri Sándort*, *Eörsi Istvánt*, *Mezei Andrást*, *Ladányi Mibályt* – akik közül egyik sem kevésbé politikus alkat, mint mondjuk filmeseink. Mégis, a négy közül három politikai indulatait elsősorban nem a lírában, hanem más műfajban – esszében, publicisztikában, riportban, sőt a filmben – nyilvánítja ki és talán csak Ladányi az, aki elsődlegesen verseivel és verseiben politizál. És amikor Alföldy arra hivatkozik e jelenség indoklására, hogy eltávozott a politikai költészet egy nagy nemzedéke, köztük olyan óriás, mint Illyés Gyula, nemcsak arra nem ad feleletet, hogy az utódokban vagy utódjelöltekben (akik elődeiknek és mestereiknek vállalják őket) miért nem folytatódik ez a hagyományos lírai-politikai véna, hanem arról is elfeledkezik, hogy élete utolsó húsz esztendejében magának Illyésnek a költészetében is háttérbe szorul a politika – holott életében, cikkeiből tudjuk, nem; hogy bár számos nagy vers került ki tolla alól, hasonló szintű, mint korábban, vagy ifjúkora remeklésével egyenértékű politikai hitvallás egy sem.

Úgy vélem tehát, hogy ezt a kérdést valahogy mélyebben és őszintébben kellene megvizsgálnunk, mint ahogy ezt Alföldy Jenő vitaindító cikke tette. Sajnálom, sőt fáj nekem, hogy ezt kell mondanom, Alföldy Jenőnek erről az írásáról, hiszen a szerzőt évtizedek óta barátomnak, fegyvertársamnak érzem, és az egyik legfelkészültebb és számomra legrokonszenvesebb lírakritikusnak, akinek csaknem mindig lényegi egyetértéssel olvastam kitünő írásait, és aki gerincességével, nyíltságával és tündéri naivitásával valahogy mindig szeretett tanáromra és atyai barátomra, *Komlós Aladárra* emlékeztetett. Ezt az írást, a maga – valljuk be – alapfokú és leckefelmondó vulgármarxizmusával azonban elhűlve és kedvetlenül olvastam. (Ha a *Palócföld* nem kér fel hozzászólásra, alighanem telefonon hívom fel, hogy ezt közöljem vele.) Végül is egy Alföldy Jenőnek nem szabad belemenni abba a zsákutcába, hogy a valóság, a történelmi helyzet marxista elemzését állítólagos és vitatható marxista idézetekkel helyettesíti, ráadásul egy úgynevezett marxista *Filozófiai kislexikon* szócikke

alapján (amikor ezekről a filozófiai kislexikonokról a tüzetesebb vizsgálat többnyire azt deríti ki, hogy se nem marxisták, se nem filozófiaiak, se nem lexikonok). A marxista igénnyel fellépve a húszadik század végén már nem hivatkozhat éppen arra, ami *Marx* tanításaiból a legkevésbé bizonyult marxistának és maradandó érvényűnek – tudniillik üdvtanára és utópizmusára –, az állam és a politika elhalására, az emberiség társadalmi homogenitásának a kialakulására (amitől egyébként a marxista atyaúrsten mentse meg az emberiséget), mégha ezt a távolabbi jövőbe teszi is. Én azt vallom – bármit is írt le itt-ott a fiatal Marx – hogy az ember *zoon politikon*, s amíg lesz a társadalomnak gazdasági alapja – és amíg a természettől kell elhódítania azt, amire létfenntartására szüksége van, mindig lesz – addig lesz felépítménye is, amelyben a politikának meghatározó szerepe van. A politikának, mint specifikus emberi tevékenységnek eltűnését életünkben egy marxista teoretikusok talán lehetségesnek tartották a múlt században, de századunkban éppen az önmagához következő marxista elméletnek kell ezt tévedésnek – se nem lehetségesnek, se nem kívánatosnak – tartania. Még korunktól platói messzeségben sem. A munkamegosztásnak kellene ugyanis eltűnnie életünkben, ahhoz, hogy a politika eltűnhessen belőle, márpedig korunk minden trendje a munkamegosztás további differenciálódása irányába mutat.

Am nemcsak szükségtelen erre a tételre hivatkozni, de – a maga hangulati auráját tekintve – káros, retrográd is. A politika eltűnése ugyanis nemcsak utópisztikus tétélezés, de – mai kicsengésében – mélységesen antidemokratikus is, hiszen a közéleti demokrácia minden formájának eltűnését is jelenti. Minek küzdenünk hát a közéleti demokrácia fejlesztéséért, ha az – valamikori időben – ügyis eltűnésre van ítélve? S ebben az összefüggésben: minék harcolnunk a politikai költészetért, amely a közéleti demokrácia megnyilvánulási formája?

Persze tudom, hogy ez a csacsaság így meg sem fordul Alföldy Jenő fejében, s amit művelek megengedhetetlen extrapolálás. De azért sajnós, van mit extrapolálni. Mert végül is Alföldy Jenő abban az igyekezetében, hogy jelesre vizsgáljon marxizmusból – feltehetően valamelyik kislexikon-szerkesztőnél – csak két legfontosabb elemét, a materializmust és a dialektikát felejté ki belőle, amikor „jelen gondolatmenete szempontjából” így határozza meg a politikát „a mai szocialista Magyarországra értve: a politika az ország uralkodó osztályának és pártjának az államhatalom berendezésében, a kormányzásban követett irányvonala; az osztálynak, nemzetnek az államhatalom megtartására, felhasználására, távlati fejlesztésére, végső fokon mindezen formációk »megszüntetve megőrzésére« irányuló tevékenysége”. Ebből a megható idillből csak az érdekellentétek (csoportok, rétegek, vezetők-vezetettek stb.) materializmusa és a társadalmi ellentmondások és ellentétek dialektikus összefüggésrendszere hiányzik. Vagyis az, ami a politikát az elmélet jámbor óhajaiból a gyakorlat kemény csatározásaivá teszi.

És ez az a definíció, amivel egy költő végképp nem tud mit kezdeni, mert megfosztja a kezdeményezés, az iniciatíva lehetőségeitől, és még azt a szabadságot sem nyújtja, amit Lukács György, a partizánstátussal biztosított számára. Ez a maga idejében bölcs, bátor és haladó gondolat és tett volt, méltán lelkesedik Alföldy Jenő is érte. De amikor ezt a szép és találó metaforát – amelyre akkor a szocialista kultúrának égető szüksége volt – a költő, a filozófus, a tudós, a megismerés reprezentánsai társadalmi helyének és funkciójának elméleti „kidolgozásaként”, „megoldásaként”, „meghatározásaként” kolportálják – ezt már nem tudom elfogadni. Az én felfogásomban a költő, a teoretikus, a tudós stb. épp olyan hadvezér – vagy hadnagy, őrmester, közkatona –, mint a

gyakorló politikus, legfeljebb más fegyvernemek felett parancsnokol. Marx, a teoretikus, vagy *Gramsci* vagy Lukács a munkásmozgalom sokkal nagyobb szervező erejének bizonyult – tábornokabb tábornok volt –, mint akár Marx a gyakorlati politikus és nem egy – hadd ne mondjak neveket – első titkár és pb-tag a nemzetközi munkásmozgalomból az utóbbi évtizedekben. A dolog lényege ugyanis abban van, hogy mint marxista nem hihetem, hogy bárki is istentől nyert kiváltságot a csalhatatlanságra és fensőbbrendűsége, hogy e misztikus kiváltsátság érvényesülhet a szellemi, politikai életben, hogy eleve elrendelt a hierarchia különböző jellegű tevékenységek között – más szóval a költészet is, a bölcelet is, a tudomány is önelvű és szuverén tevékenység a szememben, amelyek felett csak a költészet, a bölcelet, a tudomány autonóm és szuverén szervezetei, mechanizmusai – „piacai” – gyakorolhatják a maguk időben kibontakozó felügyeletét, értékelését. Nem egy műhelyben készült a világ, és nem egy műhelyben készül a jövőben sem. Nagy és előrevivő társadalmi igazságait sokkal többször fogalmazták meg Jézusok, Aristotelesek, Lutherok, Kálvinok, Szervet Mihályok, Voltaire-ek, Rousseau-ak, Hegelek, Marxok. Heinék, Petőfik, József Attilák gyakran egymással is vitázó írásai, mint akár a legkiválóbb politikai szervezetek vezetői vagy vezető testületei (akik, ha valóban kiválóak voltak, az előbbiektől tanultak).

Vagyis röviden: a politikai költészet alapelve, csak „az én vezérem bensőmből vezérel” átéltsége lehet. Ez a belülről vezéreltség természetesen összecsengethet pártprogramok és párthatározatok téziseinek sugallatával, inspirálódhat is belőlük, részben vagy egészben konfliktusba is kerülhet, vagy eredendően szemben is állhat velük – nincs a priori recept, mindig a konkrét helyzettől függ, hogy melyik magatartás a progresszív, a termőtalaja a nagy eszmei-politikai költészetnek –, de pártprogramok és párthatározatok is inspirálódhatnak magányos bölcselők, tudósok, költők eszméiből, írásaiból – esetleg éppen verseiből – és én jobban kedvelem és jelentősebbnek tartom ezt az utóbbit. Hiszen a kereszténységtől, sőt a zsidóságtól és a görögségtől a reformáción át a polgári, majd a szocialista forradalom elméleteiig ez a fejlődés döntő és elkerülhetetlen mozzanata volt. *Kautskynak* az a *Lenintől* is nyomatékosan hangsúlyozott tétele, mely szerint a tömegekbe kívülről kell bevinni azt az elméletet, amely anyagi erővé válik – s a politikai költészet is része, formája ennek –, alapvető igazság, amely természetesen a pozitív és negatív jelentőségű tanokra egyaránt vonatkozik. És gondoljunk csak bele –, hogy friss példát is mondjak – milyen katasztrófától óvhatta volna meg népünket, milyen skizmától, az indulatok milyen eldurvulásától, mennyi emberi tragédiától ha *Rákosi* nincs olyan makacsul meggyőződve arról 1953-ban és '55-ben is, hogy nagyobb és bölcsőbb, mint *Benjámín*, *Illyés*, *Déry*, *Lukács*, sőt szinte az egész magyar költészet és irodalom együttvéve. Ha egy-egy figyelmeztető versnek, novellának stb. is tulajdonít annyi eszmei értéket és igazságot, mint egy-egy tévesztett, vagy rossz lelkiismeret szülte párthatározatának.

Ennek a belülről vezéreltségnek két eleme van. Számomra mind a kettőt József Attila határozta meg legpontosabban és legmaradandóbb érvénnyel: az adott világ, a valódi világ – más szóval a létező történelmi helyzet társadalmi viszonylatai – és a vágyott világ, a kívánatosnak tartott világ – a *sollen* világa –, úgy ahogy azt a maga feltételezett vagy valóságos ellentmondásaiban, kapcsolatrendszerében a költő átéli. Ha ma hiányoljuk a politikai költészetet, akkor ennek a hiánynak az okait, csak a két faktor valamelyikének – vagy esetleg mindkettőnek – érvényesülési-működési zavaraiiban kereshetjük. Tehát vagy az adott világ, az adott társadalom vált – ilyen vagy olyan okból kifolyólag

– költőileg nem, vagy nehezen apercipiálhatóvá, vagy az az ideálkép, az a célképzet vált zavarossá, bizonytalanná, amely felé a politikai költészet a maga meggyőződésével orientál, orientálhat. Vagy – s én hajlok erre – mind a két tényezővel kapcsolatban problémák merültek fel.

Nézzük először a kérdést a valóság oldaláról. Ma már tudjuk, hogy a szocializmus – bár lehet jobb és lehet fogyatékosabb – csak reális lehet. S így meg van terelve mindazzal, amivel minden emberi realitás; amivel a reális kereszténység különbözött *Jézus* tanaitól és a katakombák álmodozóinak a hitétől; amivel a reális liberalizmus az alapító atyák, egy *Tocqueville* vagy *Jefferson* korlátlan reménységeitől, amivel a szabadság, egyenlőség, testvériség demokratikus programja, *Rousseau* vagy *Robespierre* elméletei a polgári társadalom és a burzsoá demokrácia valóságától – egyszóval az eszmei és a valóságos örök és szükségyszerű szembenállásával és diszkrpanciájával. De röviden úgy is mondhatnánk: az emberi tökéletlenséggel. Ám valljuk be, hogy marxista mestereink, erre nem, vagy nem eléggé készítettek fel bennünket. Ha van is szó Marxnál arról, hogy a szocializmuson folyamatot ért, a tökéletlenségnek, az eszme és a valóság egységének és ellentétének ez a dialektikája valahogy elsikkadt – még felvillantott lehetőségként is – a marxizmus klasszikusainak a szocializmusról, s még inkább a kommunizmusról szóló „jövendöléseiben”. (Pedig ezzel azt a motort állították le – igaz, szemben Hegellel, ők a távoli jövőben –, amely minden emberi fejlődés hajtóereje volt, és marad, amíg ember lesz, s aminek a törvényszerűségeit, a múltra vonatkoztatva, éppen ők maguk ismerték fel.)

Minket arra tanítottak, hogy az emberiségnek két történelme van: egy gyarló, hibákkal, bűnökkel, szenvedésekkel teli előtörténete és egy boldog, tökéletes, erkölcsös, a természeti és társadalmi korlátoktól megszabadító igazi története. És keservesen kellett megtanulnunk, hogy ebben tévedtek, hogy az emberiségnek csak egy története van, hogy ez a gondolat a millenarisztikus utópizmus jegyét viseli magán, s ez amire valóban vonatkozik *Bergyajev* állítása, mely szerint a marxizmus a vallásos túlvilág szekularizálása, földrehozatala, más szóval, hogy ez a gondolat nem a marxizmus filozófiájából származik, mégha marxisták magukévé tették is. S még ha a jövőben a történelem esetleg nem a klasszikus osztályharcok formáját ölti is fel. Mert igaza van *Simone Weil*nek – akire akkor is érdemes odafigyelnünk, ha a vallásos ontológiájával, ismeretelméletével nem is értünk egyet – a jövő ugyanabból az emberi anyagból készül, mint a múlt (és mint a jelen, ami ifjúkorunkban jövőként állt előttünk), mégha – és ezt már mi tesszük hozzá – esetleg más tervek, szabás- minták és technológiák alapján is.

Ám a ma emberének nemcsak azzal a ténnyel kell szembenéznie, hogy a szocialista fejlődés csak redukáltan, ellentmondásosan, a feltétlen szükségesnél jóval nagyobb emberi áldozatokkal, és iszonyatos szubjektív bűnök és hibák „kitérőinek” adva lehetőséget teljesítette és teljesíti a maga „ígéreteit”, hanem azzal is – s ezt talán még nehezebb megemésztelnünk –, hogy a kapitalizmus útja sem a marxé és mégcsak nem is a lenini „előrejeléseknek” megfelelően alakult. Illetve ezek a prognózisok és karakterisztikák csak egy bizonyos ideig voltak érvényesek. Végül is a szocializmusnak és a kommunizmusnak világtörténelmi létjogosultságát – a marxizmus szerint – az adja meg, és az tűzi napirendre a proletárforradalmat, hogy a kapitalista termelési viszonyok gátolják – gátolniok kellene – a termelőerők fejlődését. Ezzel szemben lényegében a kapitalista világban zajlott és zajlik le – s hozzánk csak begyűrődik – a harmadik s minden eddiginél radikálisabb tudományos-ipari-technikai forradalom a maga szociális vívmányaival és beláthatatlan perspektívájával,

miközben nem egy szocialista ország gabonaexportra szorul, hogy az éhínséget elkerülje. A mi meggyőződésünk szerint ennek épp fordítva kellene lennie – és nincs vezető terocitikusunk, aki erre – és sorolhatnám a hasonló fejbevágó kérdéseket – választ adna.

A történelem – nem először teszi – minket is becsapott. Egy sematikus világmép foglyaivá tett, amelyből csak keserves tapasztalatok és újraértékelések után törhetünk ki. Igaz ez nem a mi hibánk. A magunk egykori „helyéről” – a harmincas évek válsága, a faszizmus, a háború megpróbáltatása idején – nem láttuk és nem is láthattuk hosszú ideig, hogy sematikus az a kép, amely a haladás és a reakció harcát csak két ideológia, majd két világrendszer küzdelmeként értékeli. Keserves tapasztalatok árán kellett megtanulnunk, hogy bár ez a horizontális szembeállítás végső soron még igaznak bizonyulhat a történelemben, van vertikális megosztás is: a haladó és a konzervatív, a humánus és a reakciós – sőt a forradalmi és az álforradalmi (vagyis lényegében ellenforradalmi) – koncepciók az egyes rendszereken belül is szembenállnak egymással.

Másrészt, ha más nem (de persze más is) a termelőerők említett rohamos fejlődése – ami a marxizmus számára a haladás nem utolsó kritériuma – jelzi, hogy a tőkés termelési mód és a kapitalista társadalom humanizáló lehetőségei távolról sem merültek ki, miközben dehumanizáló adottságai – elidegenedettség, munkanélküliség, infláció stb sem szüntek meg funzionálni. A világ sokkal nyitottabb, sokkal bonyolultabb, sokkal flexibilisebb, ellentmondásosabb, színesebb, kuszább, manipuláltabb képét mutatja a reakció és a progresszió elemei egymás mellett élésének, összefonódásának, harcának – ha más módon is, de mind a két nagy társadalmi rendszerben – annál, ahogy a múlt századnak, vagy századunk első felének progresszív és reakciós gondolkodói, költői képzelték.

Számomra nem kétséges, hogy abban a szociális fejlődésben, szociális humanizálódásban is, amely a vezető tőkésországokban zajlott le (és éppen az utóbbi években torpant meg) óriási szerepe volt a marxizmusnak, a munkásmozgalomnak és később a szocialista forradalomnak (az úgynevezett jóléti társadalom eszméit is a szocializmus programjából vették át), de nem áll tőlem távol *Berlinguernek* és az olasz kommunistáknak az a tézise, hogy ez az évszázados és hatalmas történelmi erőforrás – én nem úgy fogalmaznám meg, hogy kimerült, de: – eddigi formáiban és formáival betöltötte történelmi hivatását, s ha nem találja meg a húszadik század új formáit, avantgarde jellegét és szerepét is elvesztheti. A marxi-lenini tézisek egy része felett túlhaladt az idő – maga Marx és Lenin sem képzelte azokat örök időre szóló normatívának –, csak a módszer bizonyult időállóknak, feltéve, ha tudunk és merünk élni vele. Hiszen –, hogy megint csak egy kérdést ragadjak ki a sok közül – az atompusztulás fenyegető árnyékában a kommunista világmozgalom célja sem lehet már az amúgy is utópisztikusnak tűnő világforradalom (mint a múlt században, vagy a komintern időszakában), hanem csak egy tartós és világméretű történelmi kompromisszum, a maga mindkét oldalon demokratizáló alternatívájával, amely nemcsak békét biztosít az emberiségnek, de lehetőséget is arra, hogy mind a két társadalmi formációban háttérbe szorítsák a reakciós erőket, átvegyék egymás szociális vívmányait, s a rendszerek versengésének súlypontját az élet humanitárius vonatkozásaira tegyék át, beleértve az elmaradottság, a harmadik világ problematikáját is stb. Az emberiség reális választási alternatívája ma a megegyezés – úgyszólván mondhatnám kiegyezés – vagy az egész világ elpusztításának a lehetőségét is magában rejtő kozmikus világháború.

Mit tehet ebben a helyzetben a költő, aki az eszméknek van elkötelezve, és nem futballmeccsnek képzelet a világtörténelmet, amelyben kinek-kinek megvan a maga önkényesen választott csapata, és annak akkor is drukkol, ha az csal, bundázik, rossz, korszerűtlen játékot nyújt.

Mit tehet a költő, aki tudja, hogy a politikát – amely nem mindenható –, csak a jelen valóság humánus lehetőségeinek kiaknázásaival mérheti és ezért akkor is tisztelettel adózik a mai politikáknak, ha helyzetünk fogyatékoságait is érzékeli. Mit tehet a költő, aki tudja és nagyra értékeli, hogy hazánkban nincs már ezeryi fajta népbetegség, szapora csecsemőhalál, nagy méretű elárulás, korai öregség, de azt is tudja, hogy jócskán van még öngyilkosság, iszákosság, lelki restség, egyke, még a múlthoz viszonyítva is. Aki tisztában van azzal, hogy nincs már hárommillió koldus e földön – ez hatalmas történelmi vívmány –, de azzal is, hogyha az inflációs ráta és a nyugdíjak emelkedési rátája között nem következik be a kiegyenlítődés, vagy legalábbis nem csökken a különbség, s ha a kezdő értelmiség helyzete nem javul, néhány év alatt ismét lehet. Aki értékeli, hogy a gazdag parasztok fejlett kollektív mezőgazdaságával rendelkező ipari ország lettünk, de aggodalommal tölti el ennek az iparnak lemaradási ollója a fejlett országok technológiai színvonalához viszonyítva, amely az istennek sem akar összébbzárulni. Aki örül, hogy a szellem napvilága valóban közkinccsé vált (még ha nem is élnek vele kellő mértékben), de szomorkodik, hogy nemcsak uszító pamflettek, de esetenként érdemes tudományos munkák, értékek is számiszdat formájában kell, hogy megjelenjenek. És folytathatnám azzal az óriási vívmánnyal, amit a születési és pénzarisztokrácia felszámolása jelentett, s azzal az aggodalommal, amelyet az új bürokratikus arisztokrácia, vagy dzsentri feltűnése, egy részének néptől elidegenedése és helyenként már parazitizmusa óhatatlanul felkelt a szocialista gondolkodású marxista költőkben. (Noha természetesen tudják, hogy a vezető réteg a maga egészében nem nevezhető sem arisztokráciának, vagy dzsentrinek, sem a néptől elszakadottnak, bár sajnos – az új lendületet kapott kontrasztelekció következtében – elitnek sem.)

Aki – előre és nem hátra nézve – nemcsak a tulajdon alapján, hanem a hatalmi rétegződés struktúrájában szerveződő antidemokratizmust, privilégizáltságot, önkényt is leküzdendőnek, veszedelmesnek, antiszocialistának tartja. Hiszen azért adta hitét, lelkesedését a szocializmusnak, mert azt várta, remélte tőle, hogy egyaránt felszámolja a kizsákmányolásból eredő gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségeket, kiváltságokat, és népi-faji-nemzeti-nemzetiségi elnyomás minden formáját, és most azt látja, hogy egyfelől valóban felszámolta azokat, de másfelől, másképp, más formában újratermeli. S miközben büszke arra, hogy önnön népe, a magyarság már nem tartozik a más népeket elnyomó nemzetek közé, okkal és joggal aggódik a határainkon túli magyarság milliós nagyságrendű tömegeinek sorsáért.

Mert a tudomány, az esszé, az epika, a dráma és a film gondolkodhat az egyrészt-másrészt, az is-is, a tól-ig, a viszonylag kategóriájában, mérlegelhet viszonyíthat, amikor történelemről és politikáról beszél – a vers, a líra politikai hagyományai azonban egyértelmű, homogén értékrendszereket kívánnak.

A politikai költészet hagyományos formája a megszólító imperatívusz (Isten *áldd meg a magyart, Hazádnak rendületlenül légy híve, ó magyar, Talpra magyar, Tegyük a tüzre, ébreszgjessük, Jöjj el szabadság, Adj emberséget* stb. stb.), amely egy eszme jegyében kíván egy közösséget felrázni, meggyőzni, mozgósítani egy olyan helyzet ellen, amelyet a költő a maga egészében elvetendőnek tart. Vagyis a politikai költészet par excellence szituációja a totális ellen-

zékiség (s nagyon ritka történelmi pillanatokban – forradalmak, szabadságharcok, honvédő háborúk idején – a totális azonosulás). Ezért öltik a nagy politikai versek oly gyakran a hajók vagy a követelmények valamiféle leltározásának jellegét (mint az előbb idézett „ezernyifajta népbetegség” kezdetű felsorolás, mint Ady „Bécs, babona, grófgőg, irigység” stb. kezdetű felsorolása, mint Illyés grandiózus zsarnokság inventára vagy a hazafiság „nem elég”-jeinek felsorolása stb.). Ezért oly’ gyakori a „ha... majd” formula valamilyen formája és a kategorikus imperativusz feltétlen hite. S ezért szárnyal fel a legnagyobb mélységekből a legszebb hangon a politikum.

De hol találja meg a mai magyar lírikus – minden probléma, nehézség ellenére – azt a homogén negativitást, azt a maga egészében elvetendő totális bűnösséget, amelyet nagyapái a fasizmusban, apái a rákosizmusban (az volt a politikai költészet utolsó felvirágzásának ideje) megtalálhattak? És hol találja meg azokat az eszméket, amelyek a jövő ajtajának szezám nyíl ki-jaként oldanák meg a ma problémáit (ahogy apái, nagyapái, ősei a polgári, majd a szocialista átalakulásban és eszméiben, a fasizmus szétzúzásában, vagy később a személyi kultusz felszámolásában megtalálni vélték és bizonyos értelemben – ma is ezt vallom – meg is találták, legalábbis átmeneti időre). Se a jelenben, se a jövőben nincs meg ez az egyértelműség. Így hát a távoli jövő csekkszám-lájáról sem hívhatunk le erkölcsi „előlegeket”, s nemcsak azért, mert erkölcstelen a jelen nemzedéket a jövőért feláldozni, hanem azért sem, mert senki sem tudhatja, lesz-e annak – és milyen lesz – a fedezete. Az a kellemetlen hegeli-engelsi-lenini más, távolabbi, kiszámíthatatlan, ami nem rejlik a szándékunkban, de ami a különböző szándékok elkerülhetetlen eredőjeként mindig jelentkezik a történelemben, mint a múltban, a jövőben is tartogathat számunkra kínos meglepetéseket.

A közelmúltban olvastam egy közgazdasági tanulmányt (*Kornai János* tollából), amely azt bizonyította be, hogy a mai gazdaság bármelyik betegségét úgy lehet csak, nem is orvosolni, hanem csökkenteni, ha más betegségeit, vagy betegségeit erősítjük fel. Azt hiszem, a gazdasági alapnak ez a sajátossága kisugárzik az egész társadalmi-politikai életre. Az eszmék is korlátozzák egymást érvényesülésükben, kollízióban, konfliktusban állhatnak egymással, tehát minden helyzetben meg kell találni az optimális prioritást, sorrendet, hierarchiát közöttük, ami (bizonyos határok között persze) a kompromisszumok szüntelen játékát feltételezi és kívánja meg. Ez a politikus feladata. Az író, a költő, a művész (aki magánemberként lehet híve a politikusnak), mint író és költő azonban csak a kompromisszummentes eszmeiségnek lehet a szócsöve, és a mindent, a mindenséget kell követelnie az ember és az emberiség számára. A kultúrpolitika csak akkor jó, csak akkor elkötelezett és szocialista, ha ezt kéri számon a kultúrától. Vagyis azt dicséri benne, ami a politikának a kritikája, a korrektívuma, amiből tanulhat, és akkor ostorozza, ha szervilisen egyetért vele, és terméketlen ismételteti téziseit. Különbözik nem pártszerű, hanem az ellenkezője: klikkszerű csupán (a jó ég a megmondhatója, milyen gyakran cserélődik össze ez a kettő!). Nem nembeli és eszmei érdekeket véd, hanem személyes, vagy legfeljebb csoportérdekeket, a nembeliek vagy népiek-nemzetiek rovására. (Igaz, ehhez a magatartáshoz szentnek, vagy mazohistának kell lenni – de a forradalmiság, a kommunistaság a szentek hivatásaként indult, mielőtt a karrierizmus manipulációs formája is lett.)

Egyszer végre szembe kellene nézni azzal a ténnyel, hogy a politika és a kultúra emberei – s az utóbbiak közt elsősorban a költők – egy sajátos történelmi munkamegosztás alapján végzik feladatukat, amely óhatatlanul szem-

be is állítja őket egymással, miközben fegyvertársakká, szövetségesekké is teszi, teheti. A politikus elsődlegesen a létező politikai formációk – esetünkben a létező szocializmus – érdekeinek embere, védelmezője (s ha jó, haladó politikus, permanens reformere), a költő az eszmei érdekek – esetünkben a még nem létező szocializmus – embere elsősorban, mint ahogy a haladó polgári költő is a soha meg nem valósult szabadság, egyenlőség, testvériség polgári eszméinek embere és védelmezője. A politika gyakorlata annál jobb, minél józanabb és realistább, a politikai költészetben azonban mindig kell, hogy legalább egy csipetnyi részegítő utópizmus is legyen, amikor a létezőt tetemre hívja, szembesíti a valóságát életresegítő eszméekkel. De, ha több, az se baj. Petőfi vagy József Attila politikai költészetét például, realizmusuk mellett kifejezetten az utópizmus emeli a nembeliség utolérhetetlen magaslatára. De más példákat is mondhatnánk. Ez az utópizmus azonban – éppen mert emberi érzésekkel, vágyakkal, álmokkal dolgozik – csak a költészetnek megengedett, csak a lírában lehet érték, pozitívum. De ott az. Ott nembeli szükség van rá. Egyéb irodalmi műfajokban, más művészetekben, a politikai elméletben és gyakorlatban nem. Az az utópizmus, ami Petőfinél és József Attilánál érték, az – számomra legalábbis – még Hegelnél és Marxnál is elméleti negatívum, tehetetlenség, hiba, a gyakorlati politikusnál pedig a legtöbbször demagógia. Vagy az is. Mert még ez is összetettebb jelenség annál, hogy egy komponensére szimplifikálhassuk.

Tudom: sok mindent konkrétan kellene kifejteni a politikai költészet helyzetével, annak hiányosságával kapcsolatban – de hát cikket, s nem könyvet írok a témáról. Így például beszélnünk kellene a demokratizmus jelenlegi és távlati problematikájáról, arról, hogy Marx feltételezett ugyan egy rövid ideig tartó proletárdiktatúrát, de azt demokratikus társadalmi és nem monolitikus politikai diktatúrának képzelte (hiszen áldását adta arra a párizsi kommunre, amelyben két konkurrens politikai erő tevékenykedett). S Lenin se előre eltervezve, elméleti meggyőződésből fogadta el a forradalmi pártszövetség felbomlását, hanem a történelmi kényszer hatására mint ott és akkor, a forradalom fennmaradása szempontjából elkerülhetetlen. De se Marx, se Lenin nem beszélt arról, hogyan fog ez a diktatúra átmenni a minden eddiginél igazabb, teljesebb, nem formális demokráciába, hogyan alakul ki az a szocialista pluralizmus, amely fejlettebb és sokszínűbb a polgárinál – és azóta se akadt politikus vagy teoretikus, aki válaszolt volna erre a kérdésre. (Pedig azt minden marxista tudja, hogy minden hatalmi apparátus természeténél fogva hajlamos öncélként is tételezni magát.) A költőnek tehát ebben a vonatkozásban is egy olyan eszmét kell képviselnie, amelynek gyakorlati érvényesülését illetően nincsenek elképzelései, és – hogy mondjam finoman? – nemcsak biztató impulzusokat kap a társadalmi-politikai valóságtól.

Mit tud tehát a szocialista költő ma mondani annak a népi-nemzeti-társadalmi közösségnek, amelynek költője? Mit tehet a viharmadár – kalitkában? Ha tisztességes, csak azt mondhatja: tanuljatok meg együtt élni a nagy társadalmi konfliktusokkal, mert csak újakat teremtvé szüntethettek meg a régiakat (tehát csak formákat változtathatók), s ha nem vigyáztok, az újak súlyosabbak lehetnek a régieknél. Csak a testvéri részvét szavát továbbíthatja a szenvedőknek – s ezt továbbítja is. Csak a valóságról adhat le jelzéseket – s ezt meg is teszi. De hát születhet-e nagy eszmei-politikai költészet a tehetetlenségből, a rezignációból, vagy abból a bele nem törődésből, amely éppen csak programot nem tud felmutatni? Olyan történelmi helyzetben, amelyben a szocializmus gazdasági javulását is az ellenség, a tőkésországok gazdasági fel-

lendülésétől várhatjuk. Napjaink költészete – szinte az egész világon, talán csak néhány fejlődő országot kivéve – azt bizonyítja: nem. Korunk kitüntetett jegye és újszerűsége ugyanis abban rejlik, hogy az első olyan korszak a történelemben, amelynek nincs se valóságos, se utópisztikus képe a jövőjéről, nincs se tudományos, se áltudományos elmélete arról, hogy mit kezdjen önmagával. (Ezért fordul egyoldalúan a hagyományörzés felé.) Az emberiség kollektív élményévé lett József Attila strófája: „Minden, mi nem ennívaló, / megrágtam és kiköptem. / Magamtól tudom, mi a jó / s hogy egyremegy, szappangolyó, / vagy égbolt van fölöttem.” Védtelenül állunk szemben a hamis tudat különböző formáival és csak az erkölcsünkbe kapaszkodhatunk (olyan görcsösséggel, mint a hajótörött a tutajához), amelyet azonban nem tudunk elhelyezni, érvényesíteni, semmilyen társadalmi formáció valóságos értékrendjében. Persze meglehet, hogy minden korban így volt ez. Hogy az eszmei és a valóságos sohasem harmonizált egymással. De a mi korunk az első, amely tudja is, amely kénytelen tudomásul venni, amely szétrombol minden történelmi illúziót, s politikai agnosztikusokká tette az eszmékben hívő embereket is. Sőt azokat elsősorban, akik mindenképpen ellenére Sisifusként küzdenek, bízva bíznak, de nemigen tudják, hogy miben. Talán a módszerek finomulásában, amelyek már nem szorulnak arra, hogy a céloknak keljen szentesítenie őket. Hiszen a célok mindig a jövőben vannak, és ki tudhatja biztonsággal, hogy mi és hogyan valósul meg belőlük. A módszer azonban mindig a jelen. A humanizmus.

HÉRA ZOLTÁN

A tiszta politikum

Amikor a költészetről és a politikáról, illetve a politikai költészetről beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy a költőknek nálunk minden okuk megvan arra, hogy a költészet elé tett jelzőktől viszolyogjanak. Még akkor is, ha azok olyan ártatlanok volnának, mint az, hogy „természeti”, „szerelmi”, vagy „történelmi” (mármint líra). Számukra a saját munkásságuk ugyanis nem tematikailag tagolódik. Az a vers, amit az elemző kritika csupán alanyinak érzékel, nekik maguknak legalább annyira közösségi hangoltságú lehet, mint amennyire magánérzelmi. Vannak olyan pillanataik, sőt periódusaik, amikor a legélesebb szociális ítéleteiket, az olyan-amilyen emberi viszonyról való véleményüket a szerelmes versekben rejtik el, illetve fejezik ki, már csak azért is, mert tetszik nekik a kontraszt, ami így létrejön, s élni akarnak vele. Mint ahogyan vannak olyan szakaszaik is, amikor merőben személyeseknek látszó érzelmi konfliktusaik torlódnak meg úgy, hogy szükségük lesz az ellenkező irányú folyamatra: nem tudják „nyélbe ütni” a lelküket csak úgy, hogy a bennük fölhalmozódó feszültségeket élesen társadalmi vonatkozásúvá teszik. És sosem úgy, hogy kompenzálnak ezzel, nem

úgy, hogy egyszerűen a magánéletiből a társadalmiba menekülnek. Amennyiben valóban költők, mindig az ilyenfajta átmenetek, átvitelek többletével.

„Közéleti”, „magánéleti”: ezek magában a lélekben, s magukban a dolgokban sosem válnak így szét, az éles megkülönböztetés az osztályozó ráció műve. A dinamikus szellem –, s az igazán költői mindig olyan –, mint alkotó nem ismerhet el mereven szétválasztott tematikai területeket. Ellenkezőleg: élvezi és ki is használja azt, hogy az ilyenfajta elválasztásoknak ellenszegülhet, mintegy megkontrázhajta őket. Mint, ahogy *Petőfi* tette annyiszor, például akkor, amikor egy politikai – közéleti kudarc után minden logika szerint a vereségén kellett volna rágódnia, fogta magát, és megírta a *Kiskunság* című versét, azt az egészen másról szóló, éppen hogy nem közéleti, egy kis túlzással azt mondhatnánk: tisztán panteisztikus költeményt, abban az egészen másban állítva helyre lelke egyensúlyát. A legmesszebbmenően előnyben részesítve az érzelmek és indulatok által való észrevevés logikájával, annak kiszámíthatóságával szemben az észrevevés kiszámíthatatlanságát.

Amikor a jelzősítés, a merev tematikai elkülönítés ellen vannak a költők, igen nagy részben műveiknek és munkálkodásuknak ezt a dinamizmusát és szerveztségét védik, s azt az örömet, amit ennek a kiküzdésével, vagy egyszerűen az elérésével élnek meg.

Az említett vizsgálás nem merül ki ebben. A politikai költők közé való besorolás, vagy a politikai szótár valamelyik szavával való globális jellemzés ellen a riasztó, ma még eleven emlékü irodalomtörténeti példák miatt is tiltakoznak a költők. Ezt az eljárást ugyanis századunkban – jóval azelőtt, ami előtt Révai (s persze, nemcsak ő) „lejárathatta” volna a politikai költő fogalmát – büntetés- és halálszagúvá tették azok a régebbi költők és kritikusok, akik éppen a politikumba kapaszkodva, az ahhoz fűződő képzetek kiforgatásával próbálták megszorítani a legnagyobbakat is, egy sorba állítván őket a politikai költészet mindenkori témaspekulánsaival. Emlékezzünk csak, mit alkalmaztak József Attilára mint leggyilkosabb jelzőt. Nem a „fasiszta” volt a legmerénylőbb. Az kívülről jött, olyan körből, amely szellemileg és lélektanilag, a költői önérzet mélyrétegeinek viszonylagos harmóniáját tekintve, végül is nem volt annyira veszélyes. A leggyilkosabb az volt, amivel itthon illethették és illették is őt, hogy „szakszervezeti költő”. Ez magára a költői organizmusra támadt, nemcsak ilyen, vagy olyan politikai elfogultságból –, amit a költők lélektanilag általában elég könnyen kivédnek –, hanem a szellem sandaságával. Kiszámított, szinte kicentizett kegyetlenséggel, úgy érte, hogy pimasz – és bizonyos értelemben szellemes – rámenősséggel támaszkodva arra, ami a költővel szembeni értetlenségben szigorúan történeti eredetű volt. Visszaéltek azzal, hogy a költő úgy érzett és úgy gondolkodott, olyan eszmények jegyében alkotott a versében, amelyeknek a súlyát akkor még nem lehetett evidenssé tenni, könnyű volt viszont bizonyos jegyek rossz beállításával gyanúba keverni: a politizálás egyik, szellemi-költői értelemben értéktelen formájával, a szakszervezeti hevülettel egy nevezőre hozni, kivált azok előtt, akik amúgy is kívánták, hogy valamiképpen „éljen le a fiú”. És, hogy éppen abban éljen le, amit mint látszatot, maga hozott létre egy olyan-amilyen művésztörténelmi elit szemében. Nos, sikerült. József Attila, akinél egyetemesebb, metafizikailag is invenciózusabb, kiműveltebb és kiforrottabb és ihletettebb költőegyéniesség akkor nem volt, nézhette magán amit ráhúztak, a szégyeninget.

Hasonló sandasággal támadtak akkor a nagy halottakra is, köztük a legnagyobbra *Ady Endrére*. A „polgári” – a költészetben felemás módon polgáriasult – költői és esztétikai szellem a maga híréért és dicsőségéért vívott versenyküzdelmében meglehetősenes gátlástalannak bizonyult. Minden különösebb aggályosság nélkül épített „polgári” (ugyancsak félpolgári) és a középosztályi átlag ízlésére és hangulatára, amikor pillanatnyi érdekei úgy kívánták meg, anélkül persze, hogy ezt az idomulást és érdekeltiséget bevalotta volna magának. Ilyen motivációkkal ment neki az anyni mindenben kiváló és páratlan *Kosztolányi Dezső* – tulajdonképpen már akkor is, mint „homo esztétikus” – Adynak, mint „homo morálisnak”, azaz „homo politikusnak”, „homo prófétikusnak”. Tanulmányában, amit Ady ellen írt, ott volt a kicsinyesség: bebizonyítani a nagy próféciasról, akinek a kultusza irritálta őt, hogy kedélyének és szellemének nem volt mélysége, és különben sem tudott igazán verset írni. Kosztolányi minden látszat szerint – és olvasóinak többsége nem láthatott át ezen – a tiszta művészetet, a költészetet mint költészetet védte a verset morállal és próféciaival „szennyező” Adyval szemben, egy magasabb lét-líráért. Éppen Adyval, a létproblémákkal teltetett szemben, a lét legmélyebb színeit felkomorítóval és fellobogtatóval szemben, egy olyan líráért! Miközben nyomon követhető volt már akkor, hogy a költészetet szennyező prófeciát nem Ady művelte, hanem fiatalkori és fiatalabb-kori költészetének egyik ágában, egész versciklusokon át többek között éppen Kosztolányi, mindent elkövetve – még Ady felhívva követését is –, csak hogy elfoglalhassa a maga helyét a nemzet költői tudatában úgy is mint nemzeti költő, prófétikus, a múlt felidézésével is a jövőt szolgáló költő.

Ennél a pontnál, azt hiszem, érdemes egy kicsit elidőzni. Hogy lássuk, ki támadt itt kire, s következőképpen milyen motiváltsággal, érdemes elővenni a már érett Kosztolányi reprezentatívnak szánt publikus-prófécias versét, az *Ódát*. Árulkodó már a feltüntetett vershelyzet is. A költő abból az alkalomból vesz mély lélegzetet, hogy beválasztották őt egy intézménybe, nevezetesen a *Petőfi Társaságba*. Felfúj, komoly lírai versalkalomnak vél egy olyan helyzetet, amelyet az európai költészet grand-art-szabású része már a múlt század második felében érdektelennek tartott, s ha egyáltalán figyelemre méltatott, csak azért, hogy megfricskázza. Az anakronizmusokat látszólag nem kedvelő Kosztolányi nem veszi észre, hogy, amibe belemegey, az merő és meddő anakronizmus. Lelkesedni kezd, mint a múlt század elején egy önképzőkörben debütáló diákköltő. Ady makulátlanul költői-politikai és nem politikai verseit ihletszinten, a szellem és az artisztikum feszültség-szintjén tartó prófeciáját könnyűnek minősítő Kosztolányi verses kortesbeszédet tart itt maga mellett. Biztosítani akarja a hallgatóságát, hogy jól választott, amikor őt választotta, hiszen az ő nagyapja honvédszázados volt, aki látta és hallotta Petőfi Sándort, s így ő maga, Kosztolányi, családilag is el van kötelezve Petőfinek. Ami itt működik, az a költői érvényűvé válni nem tudó személyesség, a provinciális-patriarchális, középosztályi kellemkedés és érzelmesség. Az akadémiizmus, még csak nem is polgári, hanem félpolgári szinten. Egy hivatalos alkalom „megszentelése”, egy hivatalos élmény „ódásítása” ez a vers, minden mélyebb szín nélkül, csak úgy – pályataktikusan. Híján az olyan fajta szellemi tartásnak, amelyet az szokott megadni az igazi költészetnek, a valóban próféciasnak, hogy a költő nem egy nyáját, hanem nagyszerű felszerkenéscivel és tragédiáival együtt egy népet, egy nemzetet tud maga mögött, és maga mögött tudja és érzi az egész lét-

történetet, lélektörténetet. Kosztolányi úgy hajtott fejet Petőfi profétikus – és forradalmi – szelleme előtt, hogy teljesen félreértette: egy szentimentálisnak indult, vagy olyanná stilizált Petőfi-élménnyel hozakodott elő.

Kitűnt itt, jobban, mint másutt, hogy mit *nem* lehet csinálni a profétikusnak szánt versekben a nagy tehetségnek a költői profécia sérelme nélkül. Láthatóvá vált, hogy a kurtán-furcsán elintézett, Kosztolányi által és mások által is annyira degradált költői-politikai szféra az, amely igazán próbára teszi az egész költői intellektust, annak minden vonatkozásában, az esztétikai-etikaiban éppúgy, mint az esztétikai-lélektaniban, lélektörténetiben. S, hogy mennyire vizsgáznak ilyenkor az ösztönös költői erők is. Elárulva, hogy valaki született profécias-e, sorsának és érzékenységének, háborgó, káromkodó, protestáló, gúnyolódó ihlete artisztikumának a kegyelméből, vagy csak megirigyelte mások profétikus lázát, s az azzal elérhető dicsőséget.

De kik előtt tűnt ezt ki? Kik vették ezt igazán észre? – kérdezhetné valaki, jogosan, hiszen a vérbeli politikus költészetnek – a költészetbeli politikumnak – erről a teljes tehetséget, az összes költői képességeket vizsgázató szerepéről, a jelek szerint, a mai irodalomtörténészek nem sokat tudnak. Kosztolányi ilyen irányú törekvéseit nem mindig a megfelelő mércével mérik (amit az sem ment, hogy Kosztolányinak kétségtelenül a javára lehet írni: költőként belátta, hogy neki az a fajta proféciaság-közérdekűség nem megy, s elismerésre méltóan odébb tette a nagy proféciát, mint nem neki valót), a fiatal *Illyés Gyuláról* értekezve pedig szinte kivétel nélkül elhallgatják az *Óda Európához* című verset, amely remeke a XX. század politikai lírájának – úgy új politikai-költői gondolat, hogy egyben újszerű kompozíció, új alakzat, úgy publikus tett, hogy egyben líratörténeti tett is. (Miközben roppant tekintélyt igyekeznek szerezní a lírai dialektika szempontjából hézagossá hiányos *Nem menekülhetsz* című Illyés-versnek.)

Hát igen, elmondhatjuk, hogy fejletlenek e tekintetben a kritériumok. Ám ez csak az irodalomtörténészek többsége által alkalmazott kritériumokra áll, a jobb költők legtisztább perceikben mindig tudják, hogy miről van ilyenkor szó, és ha nem érdekük e tudás elhallgatása – mint ahogyan időnként a kvalitásos politikai verset elismerő, de annak igazán nem mindig örülő *Babits*nak is érdeke volt – szólnak is.

Mindezzel – úgy érzem – el is jutottam meditatálásom második részéhez, ahhoz, amelyik már a profécias-expresszív költő mai típusának a kérdéséhez szólna hozzá. Azzal kezdeném ezt, hogy szerintem a politikai költőnek ma sincs külön típusa nálunk. Akik a nagy költészet esztétikai problémaszintjén voltak politikai költők a legutóbbi három-négy évtizedben – és, ha tipizáláson nem átlagosítást értünk, hanem valóban tipizálást, őket kell néznünk –, azok egész költészetükkel emelkedtek ki, s nem csupán annak politikai részével. Bár némelyiküknél a hangsúlyelosztás olyanformán alakult, hogy szembetűnő lett a közérdekűség, a politikum nem külön szenvedélyük volt, hanem megkerülhetetlen, számukra nélkülözhetetlen eleme annak a komplex világnak, amit mint saját költői világot kialakítottak, vonzódvá úgyszólván minden iránt, ami korunkban érvényes, eredeti alakzatokban fel-

mutatható létdráma. „Szabadság, szerelem” – ennek jegyében indultak mind, ám nem azzal, hogy petőfisek, vagy adysak lesznek. Erőfeszítéseik szinte már kezdettől fogva arra irányultak, hogy költészetükből, mint formaművészetből, kitűnjön, mi minden módosult a világ költői érzékelésében, és persze, amúgy is, a prófécias klasszikusok költészetéhez és korához képest. (Noha az, amit a múlt nagyjai alkottak, mint szellemi kor-esszencia, természetesen sértetlenül megmaradt, mint elevenség fölbujt és inspirál továbbra is.) A mozgó, a klasszikusok idejével meg nem álló történelem jóvoltából kívánták megtenni ezt a továbbjutást a század második felének ezek a költői, és a történelemben és a művészetben mozgó, fellépő és kibontakozó egyéniség – egyéniségük – jóvoltából, a többi között a „más alkat, más alakzat” törvényszerűségei, úgy is mondhatnám: kényszerítései szerint. Ady-hívőknek nevezni őket így aztán nem egészen pontos. Nem Adyban hittek, hanem abban, amiben Ady is, és rajta kívül, előtte és utána, még annyian: a szentségként felfogott – illetve olyanként akart – élet költői kimondásának örömeiben, és – mert a megemelt igények kihívják a gyötrelmeket is – fájdalomában, és minden más kísérő indulatában. Abban is, hogy e kimondásokkal, sokrétű jelenítésekkel egyszerre történhet valami nagyon fontos a költészetben, és egyszerre a szellem világában, ami aztán nem csak visszahathat az életre, hanem maga is élet lehet.

Mielőtt ezek a költők beleártották volna magukat a politikába, már benne voltak az ilyenfajta hiteket, erélyeket megelőlegező életben. Többségükben paraszti környezetben felnövő plebejusok voltak, megpróbáltjai az elmaradottságnak, a szegénységnek, a szociális igazságtalanság kirívó és ravaszlappangó formáinak, azonkívül, hogy természetes beavatottjai minden élet rejtelemének és emelkedettségnek. Például a spontán panteizmusnak, és az olyan félig önkéntelen, félig tudatos „metafizikáknak”, amilyeneket játszhat a fogékony és tudásra szomjas emberrel az a feszültség, ami az élet gazdagsága és sivársága, ünnepi és köznapi oldala között támad. Mielőtt perbe kerültek volna a magyar feudálkapitalizmussal, már pereltek istennel, mielőtt kétségessé tették volna az égiek teljes hatalmát, már kétségbe vonták az uraság abszolút hatalmát, mielőtt megismerték volna istent, már érezték a természetben munkálkodó egyetemeset, „istenit”. Nem a kozmikus költészet, hanem a természetáhitat megélése révén ismerték meg azt, amit később úgy nevezhettek maguk is, hogy „kozmosz én-világ”, vagy „kozmosz én-világ oppozíció”.

És ismerték, szintén, mint élményt, a szavak hatalmát, mindenekelőtt az élőbeszéd szómágiáját. Arra, hogy „megsüketült az égből az Isten”, először nem egy versre kapták föl a fejüket, hanem arra, amikor úgy káromkodott valaki előttük a réten, vagy az istállóban, hogy „a süket istenedet”. Adyt nem azért érezték költőibb költőnek, mint Kosztolányit, mert valakik úgy tanították; abból tudták a különbséget, hogy az egyiknek a versére majdnem mindig felborzolódtak, a másikéra csak néha. Arra, hogy szabadvers is írható, nem valamilyen mester vezette rá őket, hanem elsősorban is az, hogy látták: Adytól, aki a saját versképletekig oldozta-szorította a verset, határozottabban úgy különbözhetnek, hogy átlépnek egy prozódiai küszöböt, amelyet ő csak néhány versében lépett át.

A politikai irányultság ebből az irányultságból keletkezett náluk, s e keletkezés jegyeit viselte magán. A rosszmájúak verseket emlegetnek föl, amelyekkel ezek a költők clárultak, hogy engedve az érvényesülési érdeknek, hiszékenyek voltak. Nos, vannak olyanok e költők között, akiknek egyetlen

ilyen versét sem lehet előhúzni, s akiknél egyet vagy kettőt lehet, de ők is hamarosan korrigáltak, kivették velük a közönségeset az ízlésük, mielőtt még bárki figyelmeztette volna őket, hogy könnyűek voltak, megtéveszthetők. A politikának való könnyű behódolás vádjával itt csak azok állhatnak elő, akik nem tudják elképzelni, hogy – 1947 körül – újra lehetett nálunk egy időszak, ha rövid is, amikor a költészet és a szorosabb értelemben vett politika egy ütemre lépett. Hogy a forradalmi eszmények megvalósulása tapasztalásközelbe került a valóban előre mozgó, hatalmasat lépő történelem révén. Úgy, hogy azt nem lehetett aztán nem áhítani azok után sem, amik kiderültek.

Minden túlzás nélkül elmondhatjuk: először került így az immár számban meggyarapodott, bár még mindig nem nagy számú, magyar forradalmi szellemű művészértelmiség olyan helyzetbe, amikor valamit, ami megkínnozza, nem intézhetett el úgy, hogy otthagyja. Amikor – főleg 1956 után – a katarzison át való továbblépést választhatta, és kellett választania, nem külső készítésre, hanem az adott szituáció erkölcsi-szellemi természete szerint.

Alig esik erről szó, hadd írjam hát ide: igen nagy részben katarzisköltészet keletkezett így, a próféciás költészet sokáig elválaszthatatlan lett a katarzistól. Új tartalmú, új feszültségű, új nyelvet inspiráló helyzetnek, a jövő – a mindenkori jelen – szempontjából alapvetően fontos költői beszédhelyzetnek tartom azt, ami így előállt, s aminek a szóban forgó típus költői a lehető legalkotóbb módon, értékadó módon feleltek meg.

Némely kritikusok letagadhatják, ám maga a történelem nem tagadhatja le, hogy volt nálunk egy elitje, amely a nagy művészet – esetünkben a nagy költészet – távlatosságával élte meg és fejezte ki a társadalmi és nemzeti meghasonlásokat és rájuk való válaszként – a legösszetettebb erélyeket. Hogy az új szerkezetű kollíziókra való rádöbbenés nem kiábránduláshoz vezetett el ezt az elitet – a szociálisan plebejus, vagy plebejus vonzódású elitet –, hanem ideáinak másfajta kifejezéséhez. Az igazán tehetséges egyéniségek, a szóban forgó típushoz tartozók, akiket oly sokszor mondtak megcsalottnak, tulajdonképpen az által lettek új értékek esélyesei, majd létrehozói, hogy nem voltak hajlandók magukat megcsalottnak tekinteni.

Nem térültek el, nem adták alább annál, amit elkezdtek, a grand art jellegű és próféciásnak, jövő-irányultságúnak is ekképpen próféciás költészet újabb meglendítésénél. Ellenkezőleg, éppen a sebek után (új hangzásúvá téve magát a „sebek” a szimbolikáját is), immár a meggyötörtség energiáit is működtetve, adtak új értelmet az emberi-költői aktivitásnak. Élve a művészet ama lehetőségével, hogy teremtő indulatainak és erejének jóvoltából egyetlen ember – a művész – is megoldottá teheti a különben megoldhatatlant, vagy az olyannak látszót (a megoldás ilyenkor az érvényes mű), végül is diadalra vitték e típus költői a XX. század második felének új ellenállások közé került, azokban formálódó *homo socialisának*, annak az egyetemességnek az alakját. Azzal, hogy a történelemben egyedülálló módon formálták meg ezt az embert – érvényes, új nyelvet, s ezzel alakot adva neki –, elvégezték, ami az adott történelmi periódusban rájuk tartozott úgy, hogy az aztán már a nemzetre, és – mert közös emberi jelentése volt mindennek – az emberiségre, a közös szellemi kultúrára tartozhasson. Nem veszítve, inkább még nyerve is attól, hogy ezt az embert oly nagyon alig akarta valaki is rajtuk kívül, hogy létezésben-létezhetőségében – akár művészi létez-

hetőségében – rajtuk kívül szinte senki sem hitt. „Ha ti nem, hát majd én, alkalmazva rátok azt a mércét, amit a magammal és a korszakkal való küzdelemben elsősorban is magamnak vívtam ki” – ilyen polémikus élel – ilyen próféciával – még soha senki sem szólhatott, és szólt a saját kora embereihez, mint e típus költői, amikor így kellett szólniok, mivel az embert – jobban, mint bármikor – cserbenhagyni látszott a saját kora, az előre szaladó, aztán visszakozni látszó idő. Maga a történelmi idő is a helyére került így: e költészetnek köszönhetően megragadhatókká váltak azok a tartalmi, amelyek az aktív szellemben felfogott jövő, a tulajdonképpeni emberi jövő szempontjából nézve leginkább számítanak.

Hogyan és miképpen ment mindez végbe, megemelve újra a magyar költészet szintjét, még senki sem mérte föl, és nem is olyan biztos, hogy a mi életünkben igazán föl fogják mérni. A valóságos érdemek föltárásában eléggé nem érdekelt, partikuláris vonzásokkal terhelt kritikai tevékenység ma még általánosabb, mint az értéket annak pillanatnyi árfolyamatától függetlenül kereső, s ekképpen megragadni és elismerni képes, az általánosabb vélekedések világába átvezetni tudó, nagy távlatú kritikai mérlegelés és inveció. Ám, ami minket, magunkat illet, nem tehetünk úgy, mintha nem tudnánk, amit tudunk. Azt, hogy ilyesmiről volt szó e típus tevékenységében, erről volt szó, s minden olyan kísérlet, amely máshol keresi e típus költői cselekvésének rugóit, motiváltságát, s helyzeti energiáját az egész magyar költészetben, rossz helyen és rosszul keres, s így vagy értetlen lesz, vagy annál is rosszabb.

Vannak e típus költőinek, némelyikének legalább olyan bőségben, mint a régebbieknek, közvetlenebbül is politikainak minősíthető verseik. Maga a politikum azonban leginkább említett továbbrendüléseknak a dinamikájában, kifejezett vonatkozásrendszerében, végül is a nyelvében lehető meg. Az eszmények és eszmék – nem a kölcsönvetek, készenkapottak, hanem kiküzdöttek, megszenvedettek – elsíratása helyett másképp működtetésük vált itt esztétikailag érvényes tényé, ilyen fajta tények rendszerévé.

Ami az alkotáslélektani technikát illeti, bizonyos értelemben „csakazértis” jellegűnek lehetne mondani ezeket a verseket. Kétségtelen, hogy vannak ilyen vonásaik, de voltaképpen nem ilyenek. Protestálásaikban, amelyek úgy igénymegtartások, hogy egyben az igények dúsításai és erőteljesebb sugalmazásai-körvonalazásai is, többnyire éppen a magától értetődés a meglepő elem. Érződik belőlük – s ezért is megragadóak –, hogy, ami másnak nem természetes, az nekik természetes: az egész természetük olyan, hogy nekik a kivételesnek tetsző a természetes.

Ezek volnának azok a vonások, amelyeket úgy vélem, tipikusként lehetne megragadni egy hozzám közelálló nemzedék igazán jellegzetes költőiben. Hogy ki milyen egyéni jelentéssel – vagy a jelentések egész rendszerével – gazdagította az említett vonásokat, az már konkrét vizsgálódást követelne. Ezzel kapcsolatban csak annyit, hogy nekem tetszik az egészben, mint „áramlatban” egy külön „áramlat” is. Az, amelyik arra vállalkozott önkéntelenül, s mivel úgy, hamarosan már tudatosan – tudva, tehát akarva is –, hogy az említett lélekmozgásoknak a lehető legnagyobb körét, annak artisztikumá emelt-szervezett tagoltságában fejezze ki. Nem a dolgoknak ezt, vagy azt a tapasztalati körét általánosítva művészileg úgy, hogy abból határozott szellemi és etikai irány támadhasson, hanem az élményi jelleget őrző, de tulajdonképpen már afölött járó tapasztalatok egész

sorozatát: majdnemhogyminden „minden” – úgy értve, hogy mindent érintő – tapasztalatot, ami a költészet szempontjából mint magas feszültséggel telített élmény és tapasztalat számba jöhet.

Tetszik ez az ambivalenciák rendkívül széles körére összpontosító költészet, a „minden” megragadásának lebontó és újra felépítő módjaival, a létdrámák lírai átkutatásának, s az így feldúsuló pszichofizikai-szellemi energiák szétsugároztatásának módjaival. A magánérzelmi kettősségek világától a haza- és emberiségérzések új ambivalenciáinak a világáig terjedő költészet köre, átjátszatva egyiket a másikba, megadva a ma emberének azt a nyugtalanító egységérzetet, ami megilleti.

Tetszik az a költészet, amelyik így tudott sokszólamú lenni, sokrétű anélkül, hogy bárhol is elektikába tévedt volna: ne tudta volna kézben tartani a sokágú, sokszálú materiát, amely így – a komponálásnak és a nyelvnél, az ezen át megnyilvánuló energikus személyeségnek köszönhetően – végül is egyetlen matéria: az adott korban aktuális emberi problematikát a költészet igazi problémaszintjén előadó ember, a költő – egyszerre mint formáló-létrehozó és egyszerre mint matéria.

Lezártnak tekintik sokan e típus költészetét. Úgy tartják, hogy nem lehetséges a kor szintjén tartani a mai lírát másként, csak úgy, ha szembe fordulnak vele, mint meghaladottal. Lezárt-e valóban ez a költészet? Ahhoz, hogy akár még viszonylagosan is, befejezettnek lehessen tekinteni, olyan szerveződésűnek kellett volna lennie, amilyen nem volt. A többi között az kellett volna hozzá, hogy iskolajellegű legyen, külön mesterrel, iskolavezetővel, akin aztán minden áll, vagy bukik. De hát nem iskola volt itt, az a típus teljesen autonóm költői egyéniségekben bomlott ki, más és más dilemmákkal a saját továbblépést illetően is. Az egyes életműveknek a szervezősége lett olyan természetű, hogy az ahány alkotó, annyiféle folytathatóság elve szerint alakulhatott és alakulhat mind a mai napig a dolog. Említettem a katartikus jelleget, különös tekintettel bizonyos közösségi természetű, az individuumot azon át érintő ambivalenciákra. Ez a jelleg nem maradhatott évtizedeken át ugyanaz, s, hogy mi lett belőle, mi felé változott, milyen új hangsúlyok, s következőképpen formák, jelentek meg benne, vagy mik foglalták el a helyét, azt egyre inkább az alkotóknak mint költői alkotóknak a sajátos jellemzői határozták meg. Új alakzatok így keletkeztek, új koncepciók és nyelvi eszközök így jöttek létre azok után is, hogy a típus egyéniségei – köztük olyanok, akik utat nyitnak más típusoknak is – már kiforrtak.

Mennyi elmozdulás, mennyire más és más dilemma – kellene mondania mindenkinek, aki valóban a teljesítményt nézi. Észrevéve, s a maga helyén méltatva, sok olyan vonást is, nyelvit és kedélybelit, a reáliákhoz való viszonyt mutatót, amelyet sokan most a fiatalabbak hozadékaként emlegetnek, így akarva borsot törni az „öregek” orra alá. Akik – különben – ma, 1984-ben, még nem is öregek, hanem öregedők: arra kényszerítettek, hogy megoldoztassák ennek az állapotuknak az energiáit is, éppúgy, ahogyan megoldoztatták annak idején ifjúkoruk erőt.

„Végigmenni az úton”: azok, akik a megújulásról és a megújításról általában írnak, rendszerint nem veszik számításba, hogy milyen megújítató kényszerítés, serkentés lehet ez is. Fölszólíthat a többi között a nagy összegző művekre, az olyanokra, amelyekben más megmozdításban, más összefüggésben, más megtapasztalásban jelenhetnek meg a régebbi motívumok, s amelyekben gazdagon törhetnek fel az új, váratlan motí-

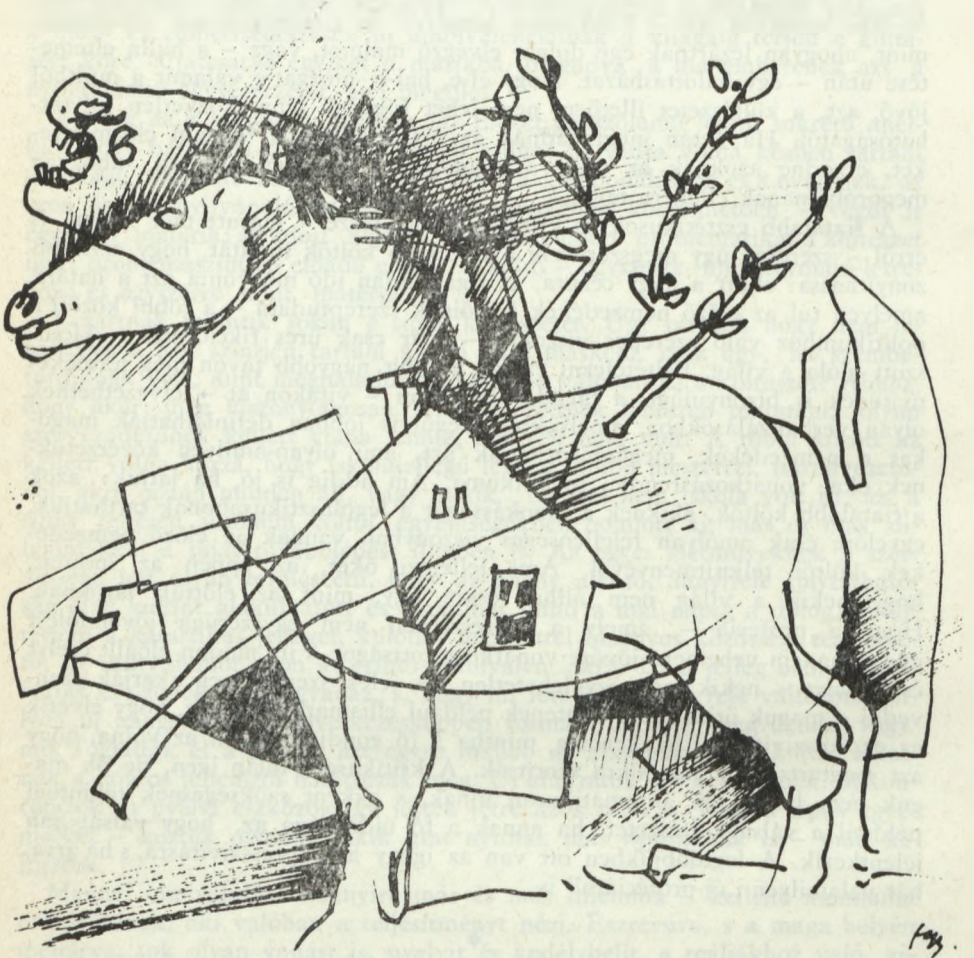
vumok. A legtöbb kritikus – nemcsak fiatal – ahelyett, hogy akarná ezt az összegzést, összhangzatot, s benne a politikum új értelmét és hangsúlyait, azt sugalmazza, hogy úgy is hiába minden, e típus számára a teremtő források kimerültek, új esély már nincs. Hallani ezeket a jó biztatásokat, s úgy tenni, mintha nem is volnának, néha jó kaland ez is, igazán jó multság.

S ha minden úgy is volna, ahogyan állítják, akkor sem tekinthetnénk olyanformán lezártnak azt a költészetet, amelyet itt megpróbáltam jellemezni, mint, ahogyan lezártnak egy dolgát elvégző malmot, vagy – a hulla eltemetése után – egy halottasházat. Hogy él-c, hal-c, mozzgat-c valamit a múltból jövő, azt, a költészetet illetően, nem lehet függővé tenni közvetlen folytathatóságától. Ha netán megtagadnák az újabb költők a tegnapi előzményeket, érződne azoknak az ereje a megtagadás hevében: abban, ahogyan megpróbálnának ellenére tenni.

A fiatalabb esztétikusok és kritikusok egy része – másutt már írtam is erről – szeretné úgy megszervezni a fiatalabb költők tudatát, hogy azzal bizonyíthassa: eljött a nagy cezúra, az irgalmatlan idő megvonta azt a határt, amelyen túl az előző nemzedékek költőinek szereputadata – a többi között a politikumhoz való szerepes viszonya – már csak üres fikció lehet, kicsúszott alóla a világ. Feltételezni ezt az utóbbit nagyobb távon még termékenyítőnek is bizonyulhat, a tagadás indulatai – vitákon át – elvezethetnek olyan verbalizálásokhoz, amelyekben végül is jobban definiálhatják magukat a nemzedékek, meghatározhatják azt, ami olyan-amilyen közérzetüknek oka, vonatkozásrendje, specifikuma. Ám addig is jó, ha látjuk: azok a fiatalabb költők, akiknek a munkásságát a legplasztikusabbnak tarthatjuk, egyelőre csak amolyan félellenséges viszonyban vannak az előző nemzedékek költői teljesítményével. Ami jellemzi őket, az éppen az indulat, hogy nekik a világ nem állhat össze úgy, mint az előttük járóknak. Hogy a prófécia –, amely a költészetben nem egyszerűen jövőndőlést jelent, hanem vehemens jövőre vonatkoztatottságot, s ily módon előállt erélyt és kedélyt – nekik már úgy lehetetlen. A jelek szerint meg akarják szenvedni a maguk útját, nem döntenek például elhamarkodva úgy, hogy elvetik az expresszivitást. Ellenkezőleg, mintha a fő gondjuk éppen az volna, hogy azt megtartsák, s más síkra szorítsák. A kritikusaik talán igen, de ők maguk nem hajlandók automatikusan újnak, s akként szükségesnek tekinteni például a válságköltészetet, ha annak a fő újdonsága az, hogy válságosan jelentkezik. A legtöbbjükben ott van az igény az expresszivitásra, s ha arra, hát valamilyen „új-próféciaira” is.

*

Mindehhez, azt hiszem, már nem is kell hozzátennem, hogy szerintem, amit az irodalomban legjobban becsülhetünk mint politikumot, az nem az egyes költők és írók felserkenése a társadalmi élet ilyen, vagy olyan „téma-szektorában”. Rendkívül hasznos lehet ez is – különösen akkor, ha még mű, vagy művet inspiráló alkalom is támad belőle –, de az aktivitást, az aktualitást, a jellemet-jelleget elsősorban is abban kell méltányolnunk, ami az irodalomnak, mint irodalomnak lehet az aktivitása, aktualitása, jelleme, prófécias-komoran, vagy prófécias-ironikusan, s minden más lehetséges módon az éle és heve. Ami ekképpen tiszta politikum: költészetről lévén szó, igazi politikum, a szó klasszikus és új értelmében.

1993

Álom Nagyfehérrel

Nagy fehér fehér fehérret láttam.
Nagy bundás prémés bundát láttam.
Milyen kedves kedves a tenyered, mondtam.
Milyen nedves milyes síkos a kezed, mosolyogtam.

Álmomban álmodtam álmodról, mondtam.
Csizmádat lehúztam lábadról, mondtam.
Kezemmel tested simogattam, mondtam.
Öleltem, mondtam. Mosolyogtam, mondtam.

Nagy fehér fehér fehérret láttam, mondtam.
Nagy bundás prémés bundát láttam, mondtam.
Síkos a tested, nedves a tenyered, mondtam.
Hideg a szád, mondtam. Hideg a szemed, mosolyogtam.

ÁLMOMBAN NAGY FEHÉR PRÉMÉS ÁLLATOT
LÁTTAM
CSIZMÁJÁT LEHÚZTAM VELE TAKARÓZTAM
HIDEG VOLT FÉLTEM FÉLTEM ÉS BORZONGTAM
SÍKOS TENYERÉVEL SZEMEM ELTAKARTAM

Ő nem volt. Én nem voltam.
Fáztam és nevettem. Nevettem, megborzongtam.
Teste volt. Csizmája nem volt.
Bundája volt. Teste nem volt.

Krúdy Gyula ismeretlen története

Először csak a levest.
Izgatottan beleszimatolt.
A szárnyat és a mellét.
Azt a különös aranyló húslevest.

Aztán a többit is.
Mind-mind.
Az utolsó falatokig.
Majdhogynem a csontokkal együtt.

És még a túróscsusza.
Azok a pirult szalonnadarabok!
Jó tejfölösen és paprikásan.
Mondhatni: *nyakönönte*.

Erőszakosan és türelmetlenül.
Enyhén odaégett pörköltmaradék.
„És mustárt is!”
„Meg egy falatnyi szalámit talán.”

„Ismeri, barátom, a kaszíráló Pirit?”
„És Jolánt? No, ismerie-e?”
„Hagyja csak, köszönöm, ne is válaszoljon!”
„Holnap Viktória a biztos befutó.”

(Váratlanul és értelmetlenül.
Még tétován a szájához kapott.
Mintha megfogni akarna valamit,
ami kirepült: Könnyedén, játékosan.)

Térérzés

kocogtatja a RÁCSot kopog
szememben tükör
benne kíváncsi vadgalamb
gubbasztok létrám harmadik fokán

kocogtatja a RÁCSot kopog
szemedben tükör
benne kíváncsi vadgalamb
gubbasztasz létrád harmadik fokán

kocogtatja a RÁCSot kopog
szemében tükör
benne kíváncsi vadgalamb
gubbaszt létrája harmadik fokán

X X X

kocogtatja a RÁCSot kopog
szemünkben tükör
benne kíváncsi vadgalamb
gubbasztunk létránk harmadik fokán

kocogtatja a RÁCSot kopog
szemetekben tükör
benne kíváncsi vadgalamb
gubbasztotok létrátok harmadik fokán

kocogtatja a RÁCSot kopog
szemükben tükör
benne kíváncsi vadgalamb
gubbasztanak létrájuk harmadik fokán

és

KOCOGTATJA A RÁCSot KOPOG
SZEMÉBEN TÜKÖR
BENNE KÍVÁNCSI VADGALAMB
GUBBASZT LÉTRÁJA HARMADIK FOKÁN

M Ű H E L Y

TANDORI DEZSÓ

Egy vak madár a Makk Hetestől
avagy: „Tudni valakiről, valóban akarni azt, aki ő...”

Milyen karsú a feje. A két eltűnt szeme nyomán.
Áll a rúdon, ásít, érzi közelségünket, s valóban:
ott kuporgunk mellette, kétfelől, nézzük.

Mennyire akarjuk őt! Milyen jó, hogy ez talán
az életét jelentette. Tudni valakiről, valóban
akarni azt, aki ő, akarni őt, amilyen: lehet, hogy

ez a valódi megmenekülés annak a lénynek, ezzel
érkezik meg valahová, ahol már biztonságban van.
Persze, egy veréb az ilyen biztonságról nem

álmodozik! Lócitrom! És ahogy a Pipi Nénit elnézzük,
a nagy csijjapp!-ját halljuk, ahogy balra kitolja
a lábát, a szárnyát szétteríti, mint egy kártyacsomagot,

amilyen erőteljes ma is, négyéves karsú verébfejjel,
és harsogva veszi védelmébe a him madarat a másik
kalitkában, „a Samut”, akivel rég „közös háztartásban

élnék” – itt, a miénkben! –, hát ahogy ezt nap mint
nap nézzük és csodáljuk, nincsenek kétségeink.
Íme, van jó szerencse és menekülés! Vannak váratlan

találkozások! Van igazság! Miért kellett volna a Pipit
beinjekciózni. Persze, aki lelte, nem tarthatta már.
Jó, de azért vagyunk – mi! Kialtunk szinte a természetességtől.

Hanem az ilyenhez csend is kell, és ez Pipivel megvan.
Úl délután, magába roskad egy kicsit, túl sok volt neki
a nap! Feje fölé füvek lógnak, épp a Makk Hetes Vendéglő

közeléből kerültek! A járdaszegélyről, ahol ő szökdelt
talán. Fejét a zöldekbe fúrja most, nem zavarja
tisztaságuk. A sötétség: itt az sem az Ismeretlen.

Gondoljuk meg, évmilliók találkozása ez! Milyen rég elveszítettük egymást, ősei és a miénk. Ami nekik a legnagyobb fény, számunkra maga a rejtély. Mit tudunk

róluk, ugyan mit? Félreértések, féligazságok fűződnek a közeli-távoliság lényeihez. Hanem így? Kalitkájába nyúlunk, mondjuk neki: „Pipi Néni... most, most ... jön

a tyúkhúr! Vigyázz, itt a sajt...! Pipi, kész...! Kész! Most!” És ő oldalazva hagy helyet nekünk, hogy elláthassuk minden szükségessel. Szükséges jó? Szükséges rossz? Ki

tud már megkülönböztetni ilyeneket. És még az sem egészen igaz, hogy ő sosem fog úgy a kezünkbe feküdni, mint a többi madarunk. Csak holtan. Ez nem egészen igaz. Ahogy az imént

megérezte a kezünket, riadalmában menekülni próbált, de nem nagyon. És így épp az ujjunkat ragadta meg. Fogta, szorította, előle menekült, belé kapaszkodott. Vakon.

Tandori verse után

Azok a verselmények, melyekre manapság az „avantgarde” címkét ütik, többnyire epigon termékek. Az avantgarde ha utánczat, önnön lényegével kerül ellentétbe, hiszen a másodlagos avantgarde: ellenforradalom az avantgarde ellen. Más dolog, ha valaki a személyiségét kifejező struktúrák egyikével-másikával minősítetik avantgarde írónak; példa a képzőművészet területéről: Picasso kubista is volt, sőt, a kubizmus az ő legszemélyesebb lelemény volt, egyik énjével tökéletesen harmonizáló kifejezőmód, ám Picasso egész műve jóval több kubistánál – modern, amely az avantgarde-nál jelentéke-nyebb történet, mondhatnók, a feje fölött zajlik. Egyidőben a kubizmus szá- mára tökéletesen alkalmas kifejezőmódnak bizonyult, később, bár vissza- visszatért a köznapi tárgyak geometrizáltan jelszerű kategóriáihoz, skatu- lyának bizonyult, ki kellett törni belőle, szakítani elveivel, gyakorlatával. Ésete tipikus, törvényszerű; a Tandori-epigonok, s épp a legjobbak bizonyít- ják: ugyan kisajátítanak valamit Tandoriból, a Tandori-jelenség egészében azonban idegen tőlük. Az epigon részlet, a mester egész. A nagy művész – költő, festő stb. – minél inkább egyszerűsíti jel-, illetve jelképrendszerét, annál inkább válik tevékenysége terepévé a modern és a nem-modern egy- szerre, azaz: a művészet egésze jelene és teljes múltja; a jelen része ugyan, de ez a jelen az örök időnek csak egy fejezete, éppúgy, mint a kubizmus Picasso életművének. Egy színből is kibontja a teljes színskálát, egyhan- gúságból a tónust, amelyben egyaránt megszólal Jékely gordonkája, Szép Ernő sípja, s még nagyon sok hangszer – immáron a sajátjaként, anélkül, hogy a kapcsolatot eredetével megtagadná. A nagy költő: az azonosulást

személyessé és eredetivé hasonító szerep, amelyben magát alakítja, s bárki mást önmagaként teljes szabadsággal. Annyiban rokona az epigonnak, hogy – teljes ellentéte.

Juhász Ferenc óta Tandori az, akit a nagy szótól tartózkodó habozással, de kétely nélkül zseniálisnak nevezhetünk, azóta vagyunk ebben bizonyosak, mióta rátalált az emberi világot, s benne önmagát teljesen kifejező szimbólumrendszerre. A jelkép először is tény. Madár. Vakság. Pusztulásra ítélő magány. Menekülés a lények kapcsolatába. Találkozásokba, amelyek az igazság meghatározásának hitelével bírnak. A természetesbe és a művibe – a kettő együtt mi mást jelenthetne, mint az emberit, a művészt? A pillanatba, s az évmilliókba, a közelibe és a távoliba, ahol a más is azonos már, s a különböző – egy. (Ha kínál reményt napjaink művészeté, ez és itt igen; gondoljunk Picasso egy ülőhelynyi végtelenbe kitett vak koldusaira, akiket sohasem talált meg más, s a vak madárra, akinck mégiscsak kínálkozik egy ujj megkapaszkodni. Véletlen és csoda helyett, mert ez a történéis ugyancsak köznapi tény.

Ahogy a versben jelképpé lesz a tény, s kérdéssé a helyzet, amelyre a monoton, mégis belső fényektől színes, antik kolonoktól meg-megringó, köznapi társalgást idéző versmondattal feleletet is tud. „Mennyire akarjuk... az sem egészen...” – ennyi a kiszólás a természetesből. Az átszólás a művibe, a művészetibe; a kettő oly egyszerűen hangzik együtt a fülben, ahogy a veréb menedéket talál ott, amitől menekülné. S ha műszót keresnénk a kapcsolatra, a modern szót kellene említenünk, amivel időszzerű és időtlen érvényű találkozását értelmezni szoktuk.

SÍK CSABA

ÖRÖKSÉG

FARKAS LÁSZLÓ

Váci Mihály néhány arcvonása

Aggódva figyelem azt a csöndet, amely az utóbbi egy-két évben Váci Mihály műveit *elballgatja*. Nemcsak a költőért, a háttérbe szoruló költői s emberi magatartásért aggódok, hanem irodalmunk, kritikánk egészségéért, egészséges arányérzékekért, szélsőségekre hajlamos szeszélyessége, értékfelejtő természetete miatt.

Ezért mint egykori munkatársa, barátja is, mint olvasó és kritikus is örömmel látom, hogy e feledékenység ellenében egy-egy könyvtár, könyvesbolt nevében fölbukkan a neve, szavalóversenyeken, iskolai s más ünnepségeken legalább néhány versét hallani lehet – örömmel látom, hogy „népe emlékezetében” rangos helye van.

De féltém is az emlékezetét. Félek, hogy költészete sokakban egy-két versre szűkül, hogy teljes emberi arca vonásokat veszít, hogy szenvedélyes és okos, orientáló *értekező prózája* elfelejtődik, hogy – példaként, magatartási modellként is – szoborrá merevedik.

Szoborrá az a költő, akinek minden szenvedélyre, érzületre, bánatra és lelkesülésre, vitára, iróniára, játékra – mindenre van vesszora, kedélye, hangszíne? Aki néhány éve még itt szikráztatta, villogtatta, zengette és panaszkolta – mámorosan és depresszióban, elfogódottan és lelkesülten ezt a sokszínű kedélyt?

Költői lényének és emberi alakjának szürkítésc, redukálása ellenében, szoborrá merevítése ellenében mit tehetünk? A kritika egy tárgyilagosabb korban, mai elfogultságaitól szabadulva majd mérlegre teszi minden művét. Az olvasó mit tehet? Egykori és mai középiskolás rajongói, az őt tisztelő pedagógusok, fiatal költők, személyes találkozások emlékét is őrző sok híve – keresse meg verseiben, tanulmányaiban a teljesebb alkotót, költészete egész színpéjét, megrendülése, rajongása, szemlélődése, hite minden rezdülését.

S ugyanczért, lényé pontosabb megismeréséért vállalom szívesen, hogy születése hatvanadik évfordulóján fölvillantsam emberi arcképe néhány vonását megidézzem a szerkesztőségben dolgozó, napi munkájában megnyilatkozó, vitatkozó, hadakozó, bosszankodó, mérgező, küszködő – és bolondozó, csúfolódó, évődő, játszó költőt.

Kilenc esztendeig dolgoztunk együtt az *Új Írás* szerkesztőségében 1961-től, a lap indulásától 1970-ig, haláláig. Melletem szavazott, amikor munkatársat kerestek a szerkesztőségbe („ilyen kell nekünk, falusi tanár, ez nem a haverok, a csoportok érdekeit fogja nézni, hanem az irodalomét”), s ő akarta, hogy évek múltán olvasó-szerkesztővé nevezzenek ki („te leszel a harmadik ember a lapnál, szavad lesz” – mondogatta). S ma nem tudok, ma sem tudok úgy verset vagy novellát olvasni s megítélni a szerkesztőségben, hogy ne érezném magam mellett, véleményével, vitatkozó szenvedélyével, elveivel.

Milyen volt a szerkesztőségben? Éppen, mint a műveiben: szenvedélyes, indulatos, elvszerű: szenvedélyesen elfogult is, magasabb szempontból ítélő – és

vidáman sziporkázó, szellemes, csipős, játékos – és megkeseredett is, szomorú, csalódott, belefáradó is.

Amikor pályája indult, igen rossz szemmel néztek a „pesszimista”, a „dekadens” költőkre, akik szomorúságról, betegségről énekelték, ezzel az előítélettel is meg kellett küzdenie, még maga-magával is. Mígnem nyilvánvaló lett, hogy ha a szívében együtt van a „drága szép ügghöz szegődött hű cseléd”, meg a „kések között” szenvedő, magányosságtól is gyötrődő ember, akkor a versekben is összefér. A „sokaság fia” a sokaságnak nemcsak politikai, hanem érzelmi képviselőtét is fölvállalta, az „alkalmi”, sokat szavalt versei mellett megtalálhatók és egyenértékűek a szenvedésben és magányosságban is együttérző, de ugyanígy a táj, a szerelem, a tárgyak, a zene, a távoli földrészek csodáiba belefeledkező versek is.

S megtaláljuk a versekben, a satirikus pengevillogásban, kivált az *Utazás Bürokrónéziában* csapongásaiban játékos kedvének vonásait is. Bár visszafogottabban, mint emberi kedélyében, a hétköznapokban; a versekben soha nem engedte szabadjára fesztelen, vidám, ugratásra, játékra mindig hajlandó kedélyét.

Szédületes munkatempója volt, annyit dolgozott egymaga, mint mi többiek ketten-hárman. A *Staccato* című vers nem túloz, a *Százhuszat verő szív* nem nagyit. Korán reggeltől olvasta a verseket, novellákat, tanulmányokat otthon, vagy írt, cikket, verset. Délelőtt a Gellért Szálló teraszán folytatta, vagy valamelyik presszó mélyén. Délben berobbant a szerkesztőségbe, majd leszakadt a fél veséje, ahogy a kéziratokkal, könyvekkel tömött aktatáskát cipelte.

S itt kezdődött a munka neheze: várták a költők, kezdők és beérkezettek, tehetségesek és megrögzött dilettánsok, szorongók és agresszívek, magabiztosak és sikert sóvárgó idegbetegek, és közülük csak kevésnek lehetett ígent mondani. Beleparancsolt a fotelba: itt azonnal elolvasd ezeket a verseket. Aztán közrefogtuk a költőt vagy versíró, és mint a rendelőintézetben, mondtuk-mondtuk a diagnózist. Belebetegedett mindenegyes elutasításba, visszaadásba. Jobban megszenvedte, hogy bánatot okoz, mint maga a költő. A kéziratok clemzését, olvasását, a fölöttük való vitát folytattuk délután is a kávéházban, vagy hazakísértem, s ott olvastunk, vitakoztunk, nemegyszer hajnalig.

A belső vitákon, értekezleteken kérlelhetetlen volt. Szenvedélyesen, kiabálva védte azt az írást, amelyet igaznak tartott, vitriolosan elemezte, „kikészítette”, amit ellenezett. Vagy bámulatos önfegyeclemmel, elfehérült szájszállal, tagoltan, fojtottan sorolta az érveket, mint egyik-másik tanulmányában. Értekezleten, ha tűzbe jött, új meg új cikkötletekkel szikrázott, meglóditotta mindannyiunk képzeletét és munkakedvét.

Aztán egy-egy csendes félórában, pihenésül, olyan lett, mint egy gyerek, egy szertelen kamasz. Bolondozott, tréfált, karikatúrát rajzolt, bökverseket faragott, kiforgatta az újságok címeit, összefirkálta a plakátokat. Fölhívott bennünket a másik szobából valami képtelen szöveggel, vezető politikusok, fölháborodott olvasók nevében, méltatlankodott, veszekedett, aztán nagyot nevetett a beugratásunkon, élvezte, ahogy sápadtan, dadogva mentegetődzünk. Boksolt, csapkodta a lapockánkat, ha meg vissza akartunk ütni, kiabált: – *Ne bánts, fáj a vesém, ne bánts, nekem mentelmi jogom van!* S folytatta az utcán vagy a presszóban is, viháncolt, csipkelődött, a pincérekkel vagy a vendégekkel, kedvesen szólongatta a nőket. Úristen, mondtam, egy országgyűlési képviselő! De hát ez nem nagyon látszott rajta ilyenkor, egyébként sem sokan látták a képviselői igazolványát.

Ha választója kereste föl a szerkesztőségben, komolyra fordított, ezt szent

dolognak tekintette. Egy-egy szabolcsi néni vagy téceszelnök hozta el hozzá a maga vagy a közösség gondjait. Nagy figyelemmel hallgatta meg, s ha méltatlanságot látott vagy szükségét, azonnal írt, telefonált, veszekedett, s boldog volt, ha szerzett egy traktort a szövetkezetnek, vagy nyugdíjat adatott valakinek. De ha valami hamisságot gyanított a dologban, demagóg módon nem bízta választóját, így nem akarta a népszerűséget. Nemcgyszer kiabálva, ingerülten utasította vissza a jogtalan követeléseket.

Gyűlölte a protekció minden fajtáját. Senkinek nem ígérte, hogy „jó, majd odaszólok”, ha nem látta érdemeltnek. Maga nem fogadott el semmi előnyt. Felháborodottan kiabált, lecsapta a kagylót, amikor a rádióból fölhivtá egy szerkesztő: – Drága Miskám, csinálunk neked egy szép műsort... Igaz is, elküldtem neked egy néhányat a saját verseimből... .

Mámorosan tudott örülni minden felismert tehetségnek. Tépte föl az ajtót, rohant át a másik szobából, lobogtatta a kéziratot: ezt olvasd el! Ilyen hevületű lektori megjegyzéseket írt a kéziratok mellé: „*Gyönyörű vers! Lám, ezeket a fiatalokat kell közölni, nem az égmaszatoló, makogó, dadogó, nyelvet, képet nem tudó „bűdéseseket”! Ez igazi szenvedély, láng, erő és költészet, mely ime nyelvet is teremt magának, nemcsak prózában recseg, és szétszórt képeket seper össze... Ez költő!*” Vagy egy tanulmányhoz: „*Szenzációs lesz! Megindító őszinteség. Kegyetlen röntgen-kép, és Veres Péter szép tulajdonsága, ahogyan a politikát mindig a nép, a szegények, a történelem által háttérbe szorítottak szemével vizsgálja. Nagyon szép és jelentős írás. Közéletnek, történelemnek, szocializmusnak, forradalomnak értő, szerető és hozzáértő, izgalmas szellemi értékelése, ábrázolása. – A szépirodalmi rovatban, kiemelve hozzuk!*” Ha meg nemet intett valamire: „*Nemtelen epigonizmus, dilettantizmus, hamisság, tehetségtelenség. Hét éve látom – azóta semmi jelét nem mutatta egy szikra őszinte, emberi hitélű költői tehetségnek. Eddig sem javasoltam, ezután sem fogom javasolni! – Váci.*”

Hogy elfogult volt? Leginkább olyanokért, akik nehéz sorból akartak költővé válni. Előbb bontotta föl a messzebből érkezett borítékokat; hosszabban, s a sorsa iránt is érdeklődően válaszolt egy-egy tanyasi gyerekeknek, hátortalan kollégistának. Szívesebben kért verset olyantól, akit társadalmi programjában társának érzett – de kért másoktól is, minden igazi tehetségtől. Naponta korrigálta elfogultságát.

Persze, hogy voltak hibái, gyöngeségei. Persze, hogy hiú volt, melyikünk nem az. Ha megmutatta egy-egy versét, és valamit, kivált formait, kifogásoltam rajta, nehezen nyelte le, védte körömszakadtáig, vagy napokig csipkelődött miatta. Ha dicsértem, belepirult, de elhessegette, elnevette a dolgot: hazudsz, hízelegsz, ellenség vagy te is, mit akarsz kiudvarolni? Gyanakvó volt, s tán nem is ok nélkül, amikor valaki egy-egy költőt pártfogolt nála: vajon nincs-e valami érdek mögötte? Szúrós szemmel nézett, vagy gúnyosan nevetett, ha *költőnő* versét javasoltuk: könnyebb a tevének átbújni a tú fokán, mint volt egy csinos nő versét közölni az Új Írásban.

Sok sérülés érte, miközben a szerepét, helyét kereste a közéletben. Értetlenségek, tapintatlanságok miatt, s a gyanakvó tekintetek miatt – talán még hozzá is képzelt valamit –: minék politikázal a költő? Erőfeszítése a beleszóló, jó ügyet szolgáló költői magatartás kialakítására majd még példa lesz. Azzal, hogy a politikának alapvetően jó szándékai mellé állt, erősödött a joga a költői protestáláshoz. Magában kereste az érdekek egyensúlyát, meggyőződése szerint mondott igent is, nemet is. Ennek a magatartásnak a harmóniáját nem tudta – magában sem – megteremteni, de a szintézis kísérlethez – sebekkel, keserű vore ségekkel – haláláig ragaszkodott.

Váci Mihály-levelek

... s Réti Zoltánnak akkor nem kisebb és nem nagyobb szerep jutott osztályrészül Váci Mihály életében, mint az első ébresztőé...”

(Juhász Mária: Réti Zoltán – Balassagyarmat. Kortárs, 1973. 7.)

Tudom, hogy Váci Mihály a fél országgal levelezett. Nagyon sok Váci-levelet lehetne összegyűjteni. Az alábbi egy-két levélnek talán az lehet az érdekessége, hogy írójuk ekkor még a tanyasi tanítói világban élt és gondolkozott. A levelek nem azzal a szándékkal keletkeztek, hogy majd egyszer nyilvánosságra kerülhetnek. Nem is akartam kiadni a kezeim közül, pláne nem szeretném, ha kérkedésnek tűnne közlésük. Engedtem mégis a rábeszélésnek, mert az a fiataalkori rövid együttlét és az ezt követő évekig tartó meghitt levelezés felidézése számomra is izgalmas, érdekes, szép emlékek sorozatát jelenti. Úgy érzem, tartozom ezzel Váci Mihály, a költő emlékének, mert ezek a sorok talán későbbi írásainak gyökereit is rejtik, s rávilágítanak egy testileg-szellemileg gyötrődő, tudást óhajtó, tanulásra vágyódó fiatal keresetlen megnyilatkozásaira.

Negyven éve, 1944 augusztusában találkoztam Váci Mihállyal Nyírcgyházán, amikor letettük az esküt. Májushan ugyanis kijelentették a képzőművészeti főiskolán, hogy az 1923-as korosztálynak nem adják meg a katonai felmentést, ősszel be kell vonulni. Mások tanácsára a bevonulás előtt – mivel volt oklevelem – elvállaltam egy tanítói állást a nyíregyházi bokortanyavilágban. Számomra nagy élmény volt, egy más világ, más szokások, más erkölcsök, mintha nem is Magyarország lett volna. Még most is ropog a fogam alatt a sárga tirpákhomok, hallom a végtelen csendben fel-felugató tanyaőrző kutyákat, látom a tanyaikat jelző jegenyét, ízlelem a szagos-aromás almaételeket, látom a kétségbeesett, reménytelenül aggódó katonafeleségeket, a maszatosan bájos gyerekarcokat és a nagy üres nyomort, a „reménytelen szegénység”-et. Váci Mihály már egy éve tanított a bokortanyán, ezen a vidéken gyermekeskedett, sok olyat tudott, amiről én nem is álmodtam. Viszont őt érdekelte Budapest, a főiskolák, egyetemek világa, különösen a képzőművészet, irodalom, zene. Hallotta, hogy én Pestről kerültem hozzájuk, hát megkeresett. Igen rövid idő alatt melegen összebarátkoztunk, nekem is jólesett a beszélgetések hosszú sora, szüleink meleg fogadtatása. Én *Halmosbokra* kerül-

A levelek szövegén nem változtattunk, csak a nyilvánvaló elütések esetében, valamint tekintettel voltunk lehetséges érzékenységekre, ezért bizonyos esetekben teljesen kipontoztunk neveket.
(- A szerk.)

tem, de Váci Mihályékhoz bejártam, nagyokat sétáltunk hatalmas kutyája társaságában. Kérdezett, hallgatott, én beszéltem. Így telt el az ősz. Kint a tanyán *Hulvej András* kollégámmal laktunk egy szobában, az iskola épületében. Szombat-vasárnap esteken a mi szobánk volt a társalgó, idejártak beszélgetni, politizálni a tanyáról, a férfiak. Tőlük tudtuk meg, hogy mit mondott a londoni, a moszkvai rádió, mi lesz, ha itt lesznek az oroszok. Már hallani lehetett a debreceni páncéloscsata zaját, látni lehetett a felvillanó tüzeket. Mi olyan parancsot kaptunk, hogy szedjük össze a leventéket és induljunk nyugat felé. A tanyasiak mondták, elbújtatnak kettőnket, de nem mertünk ott maradni. Viszont csak ketten indulunk el, a fiatalokat otthagytuk a szüleik mellett. Beszaladtam a városba (gyalog) Miskáért. De ő éppen *Dosztojevszkijt* olvasott és azt mondta, nem megy el itthonról. (Ma bármilyen hihetetlennek is tűnik, Miska ezzel készült a szovjet csapatok érkezésére. Nem utólagos feltételezés ez: maga mondta.) Így mi ketten, Hulvej András és én elindultunk éjfél után gyalog, neki a nagy bizonytalanságnak. Az országút tele volt erdélyi menekültek kocsijaival, gyalogosokkal, munkaszolgálatosokkal, s csak a tokaji hídon lehetett átjutni.

Pár nap múlva Érsekvadkertre érkeztem a szüleimhez. Itt még béke volt, nem akarták elhinni, amit elbeszéltem. A rengeteg szenvedést, félfelmet, iszonyatot, amit egy ilyen menekültáradat látványa árasztani tud.

Eltelt úgy nyolc-tíz nap, bementem Gyarmatra, mert megkaptam a behívómat. A volt pénzügyi palota ajtajában egy elcsigázott, sápadt arcú fiatalember borul a nyakamba. Miska volt. A front Nyíregyházán hol erre, hol arra húzódott, így kénytelen volt ő is öccsével errefelé vonulni. Kimentünk Vadkertre a szüleimhez, itt lakott egy darabig. Mivel nekem be kellett vonulnom, szereztem neki állást *Csesztvén*, lévén üres tanítói státus. Így váltunk el 1944 novemberének végén.

1946 áprilisában jöttem haza nyugati fogságból. Így igazoló bizottság elé kellett állnom. Itt közölték velem, hogy az utolsó munkahelyemről érkezett két igazolás 100–150 aláírással. Az egyiket Hulvej András szervezte a tanyán, a másikat Váci Mihály Nyíregyházán. S ekkor kaptam az alábbi levelet:

Kedves Zolikám!

Nem tudom emlékszel-e még rám? Én legalábbis igen sokszor gondoltam arra, hogy vajon látjuk-e még egymást Nyíregyházán.

Szerettem volna akkor Veled tovább együtt maradni – mert úgy bíttem, Te lennél az, akit végre jó barátomnak nevezhetnék – de ez akkor nem sikerült. Annál inkább szeretném, ha most – mikor hála Istennek Te is előkerültél – pótolhatnánk azt, amit a háború nem engedett meg. Éppen ezért elvárom azt – hogyba (mint Hulvej Banditól hallom) Nyíregyházára jössz, lebetővé teszed nekünk, hogy mindazt a szívességet viszonzzuk, amit én és öcsém kedves jó szüleid részéről tapasztalhattunk. Nem is gondolnász másra, ha hármiféle szükséged lesz is itt – csak mireánk. Ezen a téren minden jogot fenntartunk. Bármikor jössz, ígérem mindnyájunk nevében, hogy szeretni fogunk. Ha elfeledted volna, a Bánság u. 32. szám alatt lakunk. Itt várjuk mielőbbi érkezésedet.

Remélem, Te szerencsésebben és jóként egészségesebben jöttél haza, mint én. Régebben sem voltam valami jó lábón a vesémmel, és hatbónapi katonás-

kodás és barangolás még betegébbé tett. Áprilisban (1945) jöttem haza, de egész nyáron csak az tartotta bennem a lelket, hogy még egyszer meg akartam kóstolni az élet régen ízelet örömeit (hogy ilyen költői kifejezést használjak).

Tavaly szeptemberben mégis be kellett mennem a debreceni klinikára, hol megoperáltak. A műtét csekélység volt, úgy hogy itthon már többször elsírat-tak, és „már” április végén felkeltem az ágyból. Május elsejétől tanítok ismét a Te iskoládban a II. Mandán, – közben az a vigasztaló tudat éleszt, hogy ősszel ismét meg kell operálni a másik vesémet is.

Még egy dolgot szeretnék tisztázni. Mikor én Csesztvéről bevonultam – nem lévén már időm, az ügyet személyesen elintézni – megbagytam N...-nak, hogy a dunnát és a párnát juttassák vissza hozzátok. Másnap az oroszok bevonultak és az őcsémet elburcolták – így ő sem tudott intézkedni, hogy az ágynemű visszakérüljön. S mivel nekem alapos okaim vannak N...-ék megbízhatóságában kételkedni, – aggaszt az a gondolat, vajon nincs-e még mindig N...-éknál az ágynemű, mint ahogy az egyes ruhadarabjainkkal megtörtént. Nagyon kérek, ezt légysszives megírni, – ha Te nem jössz mihamar, hogy tudjuk magunkat mibe tartani.

Edesanyádnak és Édesapádnak kézsókomat és szeretetteljes üdvözlétemet küldöm. Üdvözlöm az Őcsédet.

Ne felejtse, hogy szeretettel vár barátod

V. Mihály

1946. május 12-én.

A meghívásnak eleget téve 1946 júniusában ellátogattam hozzájuk, két hetet töltöttem Váciéknál, s természetesen Halmaskoron. Sok barát még nem volt otthon, fogságban voltak, de nagyon örültünk egymásnak, bárkivel találkoztam. Miska elmondta betegségének történetét, az utat hazafelé a kórházból – ezekről később sokat írt. Egy érsekvadkerti levén-tével, *Hustyava Sándorral* együtt élte át a frontot, együtt is szöktek hazafelé. *Hustyava* emlékszik arra, hogy Váci Mihály nagyon sokat betegeskedett, szenvedett vesegörcseitől és ő gyakran ápolta. Különbönbönb emlékeznek Váci Mihályra, akikkel a szécsényi gyülekezőhelyről együtt terelték őket nyugati irányba, például *Kmetty Kálmán*, aki közvetlen elődje volt Váci Mihálynak Csesztvén és ott is találkoztak.

A levélben elírás a II. Mandán, én Halmaskoron tanítottam.

Az ágynemű meglehetősen bonyolult körülmények között visszakérült szüleimhez.

Az én fehéreneműimet Hulvej Bandiék szépen megőrizték, de a kis könyvtáram, s néhány nagyobb ruhaneműm elkallódott.

Infláció lévén, Váci néni adott nekem 20 tojást, azt szépen beosztva, nagyobb állomásokon eladogattam és így jutottam haza. S megkezdődött a nagy levelezés. Miska igen hosszú leveleket írt, nagyon szeretett mindent papírra vetni. Akik annak idején leveleztek vele, ezt jól tudják. Sajnos, a levelek egy költözéskor eltűntek, csak ez a pár darab maradt meg. Aztán a levelek ritkultak – az én hibámból, mert én állandóan vizsgákra készültem, így lassan – néhány évre – megszűnt kapcsolatunk. Egyszer találkoztam vele futólag Pesten 1950 táján, de mindketten nagyon siettünk. Az alábbi levél keltezés nélküli, 1946-ban vagy 1947-ben íródhatott.

Kedves Zolikám!

Ha alábbi soraimban majd érezhető lesz általad most még nem ismert, de azonnal ismeretessé váló okok által előidézett haragom, ne lepődj meg, mert az csupán tőlünk messze álló tényezők ellen irányul.

Tudom, hogy teljes tudatában vagy annak, hogy a tanítói munkásság mennyi sok, már itten a földön üdvöt szerző munkával jár együtt, de ilyen irányú ismereteid kibővítése érdekében engedj meg nekem, hogy szerény tanítói életemből vett példákkal csak növeljem benned azt a tudatot, hogy mi valóban a nemzet mindenesei vagyunk. (Ez utóbbi kijelentés nem frázis, hanem inkább gúny akart lenni.) Azokután, hogy Te minket bölcs belátásra jutván elbagytál, minden tanító kénytelen volt papjával bejárni a tanyakörzetét az egyház városi iskoláinak, az egyházi hivatali helyiségek és a papok tüzelőanyag-szükségletét fedező százhatvan darab malac összegyűjtésére buzdítani népe szumnyadó lelkiismeretét. A malacok – bála Solymár tisztelendő úr ragyogó szónoki tebenségének és a tanítók már régen gyakorolt gyűjtőgető erényeinek, – össze is gyűltek; csak az volt a baj, hogy az összegyűjtött malacokkal csak a városi iskolák szénellátását fedezték és a tanyai iskolák önellátásra vannak utalva, ami azt jelenti, hogy kénytelenek voltunk újból bejárni tanköteles gyermekeink atyjainak kutyáktól népes udvarát most már büzdéért esedezve a saját iskolánk részére. Nem beszélek arról, hogy a zsebre rakott szemrehányások mennyiben sértették a tanítói önértetet és támasztották alá minden tanítóban a saját jelentéktelenségéről alkotott reménytelen véleményt.

A búzagyűjtés még most is folyik; ezenkívül azonban még a városi közigazgatás illetékes szervei is igyekeztek bővíteni önzetlen munkásságunk területét, amennyiben a mezőgazdasági munkások munkakörzetítő irodájának szükséges adatok összegyűjtésére minket jelölt ki, mint olyanokat, kik e téren hivatásunk magaslátán állunk. Jelen esetben kénytelen voltam e fentebb nevezett körök osztályunkról alkotott véleményét részben megváltoztatni, olyan módon, hogy a kívánt összeírást még most sem adtam be, azon egyszerű oknál fogva, mert az még most sincs kész. Nem utolsósorban említendő meg az a kétségtelenül nagy borderejű bazafias szolgálat sem, hogy a napokban megtartott hadifogoly napon szintén csak a tanítók voltak azok, kik „a bazáért” legalább annyit megtettek, hogy az urnákat tartották (s a közönség adakozóbb lelkiületű tagjait azzal vigasztalták elvesztett filléreiken való búsulásaik közepette, hogy a jókedvű adakozókat szereti az Isten). Itt az igazság kedvéért ismét megkell jegyezniem „már akik”. T. i. már akik tartották az urnát, mert én vettem magamnak anynyi bátorságot, hogy hadifoglyainkért annyit sem voltam bajlandó megtenni, és csupán csak azért, mert még egyetlen egyszer sem láttam se egy rendőrt, se vasutast, tisztviselőt vagy kereskedőt, aki csak egy percig is bajlandó lett volna ingyen, vagy pláne egyenesen kötelességszerűen kijelölt bármilyen helyen a „bazáért” akár összeírni, akár pedig urnákat tartani. Az eddig elsorolt dolgok nem érdekesek egy cseppet sem, de azért mégis engedj meg, hogy tovább folytassam azzal, hogy a Szlovákiába kitelepülők összeíráásával is minket bíztak meg, evangélikus tanítókat azzal a megokolással ismét, hogy a helyes adatok összegyűjtése, – mely majd megakadályozza ezek kitelepülését és az ottani magyarknak a határon való áttoloncolását, – igen nagy magyar érdek és így kell, hogy minden evangélikus tanítónak szívügye legyen. Csupán arra lettem volna akkor kíváncsi, hogy a többi tanítónak és általában a többi magyar embernek miért nem lehet ez szintén szívügye és miért nem csinálhatják meg ezt mások is? Ezt azonban nem lehetett megkérdezni, mert nem egyeztethető össze az ál-

talános tanítói lelkülettel, mely a mi tantestületünkben is uralkodó. Hogy újsá-
golja is valamit, el kell mondani, hogy szeretett jó igazgató urunk, [...], ki
annak idején megsértve a világszerte oly híres magyar vendégjogot, – a mi
egyetlen erényünket, – Téged a gyűlésről kiküldött, most már újra az I. Man-
da bokornak a tudományokkal szemben passzív magatartást tanúsító népét és
annak nagy számú gyermekét részésti a kellő szellemi irányításban. Lévéen ő is-
mét csak tanító. Te mint érdektelen szemlélő, valószínűen mérsékelt lelkesé-
déssel veszed tudomásul e birt, de mi, – talán emberi gyarlóság, – el nem tit-
kolható újjongások közepette üdvözöltük őt ismét köreinkben, mint tanítót,
megbocsátván neki ama gyászos múltat, melynek emléke majd mindenkit eltán-
torít attól, hogy valamikor is hasonló igazgatót válasszon magának. [...] le-
mondásának körülményeit ugyan annak idején Korényi igazgató úr hivatalos
titoknak nyilvánította, de azért remélem, nem háborodsz fel, ha Te leszel az,
ki rá visz arra, hogy a hivatalos titkok megtartására vonatkozó fogadalmamat
megszegjem. A dolog ...-né nagysasszony hivatali mulasztásának, a tantestü-
let elé terjesztésekor kezdődött már régebben, hol [...] igazgató úr ...-né
egyik állítását azzal a kijelentéssel cáfolta meg; – Hazudik, hazudik és kény-
telen vagyok harmadszor is kijelenteni, hogy hazudik. – Ehhez járult még a
vizsgákon tanúsított állítólag személyeskedésből fakadó több rosszindulatú
megjegyzése és a ...-né iskolájához tartozó népnek a mai időkben nem kí-
vánatos és meg nem engedhető hangnemben történt erélyes megfeddése az is-
kola rosszkarban levő épületeiért. Az öntudatra ébredt nép, melynek öntudatát
a nevezett tanítónő és férje is serényen ébresztgette; – népbíróóság elé akarta
vinni a részleteiben még botrányosabb ügyet abban az esetben, ha [...] igaz-
gató azonnal nem mond le.

Noba [...] -nak hiúsága csak alig bírta elviselni ezt a csapást, az egyházat
érhető botrány elkerülése miatt kénytelen volt engedni az erőszaknak, mely
egy gyenge nő részéről érte és lemondott. Mostan Korényi látja el a tanyai
igazgatói teendőket is; mivel azonban most 16 új állást szerveztek, – az igazga-
tói elfoglaltság megkönnyítésére két tanyai tanítót rendeltek be az irodába, az
írásbeli teendők elvégzésére. Ezek egyike vagyok én is, kit arra való különös
tekintettel, hogy állandó orvosi felügyelet alatt állok, egy évre a központi ál-
talános iskolához osztottak be, hol a magyar nyelvet, tornát, és valami műhely
gyakorlatnak nevezett tantárgyat tanítok, heti 15 óra számban és ezenkívül, –
nos képzeld, – az általános iskola V. c. osztályában osztályfőnök vagyok.

Ami az általunk itt megbeszélt kántori állásról való felvilágosítást illeti, leg-
nagyobb sajnálatomra kell közölnöm veled, hogy ...-nak esze ágában sincs
nyugdíjba menni. Ezt igen érdekes körülmények között volt szerencsém meg-
tudni; ugyan is bementem Korényihoz, hogy aziránt érdeklődjek, lehetséges
lenne-e az, hogy Te, mint majd annak idején idekerülő kántor tanító, a város-
ban taníthass. Erre ő azt válaszolta, hogy tekintve azt, hogy még fiatal vagy,
nem kerülhetsz be a városba, még ha úgy is tudsz orgonázni. – Náluk tudod
ez is egy szempont, – hocsásd meg nekik, – És különben is – folytatta Koré-
nyi, – nincsen egyelőre üresedés kántori állásban. – Hát ... nem megy
nyugdíjba? – kérdeztem, mire a hátam mögött megszólal az illetékes egyén; –
Miért mennék?

Megérteted, hogy ezek után leforrázva hagytam ott őket, annál is inkább,
mert ... felháborodva nézegetett utánam, ami, ha figyelembe vesszük 45 éves
szolgálatát, érhető is, nemde? Miért menne ő még nyugdíjba?

Az illetékes tényezők azonban nem voltak annyira tapintatosak, hogy szegény
... kollegánkat is megkérdezzék; – akar-e még tovább tanítani, vagy nem, hanem

egyszerűen a napjainkban szokásos módon nyugdíjba tették, ami békés körülmények között is megkellett volna, hogy történjen, mert ... szolgálati ideje túl van a 45 éven. Sajnos, hiába van azonban nyugdíjban, a kántori teendőket továbbra is ellátja, míg előrelátható bosszú földi pályafutását be nem fejezi s így kántori állásról nem beszélhetünk.

Elűjságolandó változás békés családi körünkben az, hogy egyetlen öcsém is e fényes pályát szemelte ki magának, melyen én már oly sok elévülhetetlen érdemeket szereztem, és így most a tanítóképző ötödik osztályába való felvételéhez szükséges különbözőzeti vizsgára készül elvetemült bátorsággal, – mely családunkban a vizsgák iránt már tradicionális, de annál kevesebb szorgalommal.

Nem tudom, hogy a tanítói pálya neki mit fog hozni? Ha elégedetlen lesz is bizonyára nem azért lesz az, amiért én vagyok. Ő, amint a jelek mutatják, hamar bevezet ama közbhelynek ismert révbe, melynek házasság a neve s aztán kénytelen lesz lemondani azokról, amik még most talán izgadják a fantáziáját és szédítik a vágyait, – kénytelen lesz disznót bízalni, mely gyászos véget – Isten látja lelkemet, nem kívánom neki. Tudod van erre egy idézet; „... kinek szoba kell s nem barlang a sziklán... boldog az...”

Nos hát itt, éppen úgy, mint a világnak minden táján, ezeknek szoba kell. S örömöm elképzelhetetlenül nő, mikor ...-val, vagy tantestületünk bármely bokros érdemű tagjával arról kell beszélgetnem, hogy a disznó nem eszik, mert szorulása van. S nem kevésbé érdekesítő számomra az is, midőn nagy sikereket elért pedagógus kartársaim helyes, helyesebb s leghelyesebb módszerekről vitatkoznak s ha megkérdem, – ő, Istenem, hogy hol jár az én eszem. Ne félj, nem a nőkön jár. Ez megbocsátható lenne itt, de amin nekem jár az eszem, azt ők nem értenék, ők, akik Gárdonyit olvasnak nyakra-főre. Egyedül Árpáddal szoktunk csak összenézni felettük s már nem is nevetünk rajtuk, mert döbbenve gondolunk rá: – mi is ilyenek leszünk? Ezért sajnálom, hogy nem vagy köztünk. – nem ő köztük! Mi köztünk.

Abból pedig ne ítélj meg, hogy levelet nem írtam Neked. Mikor még diák voltam, nagyon szerettem levelet írni s a végén mindég elérzékenyültem, mert így jár az, aki takaratlanul érzi a szívet s barátot keres. Akkor még azt hittem, hogy lehet másokkal együtt élni, de most már azt hiszem, te is látod, milyen reménytelen a mi esetünk. Egyedül kell lenni örökre, még ha együtt is bálsz valakivel egy életen át. Mit írjak, hát hosszú leveleket; – hát ismerhetlek-e én Téged, vagy Te engem? Csak arra kérlek légy jó barátom, legalább Te rád gondolbassak itt. (Tudod hol!)

Szeretettel üdvözlöl Miska

Te azért hamarabb is irbatsz, mint én és nem kell feltétlenül betartani e hosszú határidőt.

Az a bizonyos kiutasítás úgy történt, hogy én is beültem a hatalmas tantestület tagjai közé. De – mivel már nem voltam tantestületi tag – az új igazgató –, aki engem nem ismert – felszólított, hogy hagyjam el a helyiséget. Azt hitte mindenki, hogy ez tréfa, de amikor láttam, hogy komoly, felálltam, elköszöntem és búcsútapsok közepette kijöttem. Nagy ajtócsapódás követett, Váci Miska is elhagyta – szolidaritásból – a termet és, nem volt hajlandó visszatérni, kikísért az állomásra. (Ha szigorúan hivatalosan nézzük, az igazgatónak igaza volt. De a tanyasi tanítók között olyan baráti, közvetlen légkör uralkodott, hogy ezt rám nézve mindenki sértésnek tekintette.)

Párszor orgonáltam az evangélikus nagytemplomban, s tényleg szeretők volna – különösen a fiatalok –, hogy én legyek a másodkantor. De én ezt egyáltalán nem vettem komolyan, márcsak azért sem, mert bármennyire kedves, meghitt napokat töltöttem Nyíregyháza környékén, számomra az ottani homokos síkság idegen maradt, mindig honvágyam volt.

1964-ben vettük fel újra a kapcsolatot. De a nagy rohanásban sohasem volt arra időnk, hogy úgy igazán elbeszélgessünk, a nagy találkozást valami mindig elodázta.

Drága Zolikám!

Ne haragudj, hogy csak ilyen későn válaszolok, de annyi minden van az én nyakamban, hogy csak kétbetenként érek rá nekiülni leveleim megválaszolásának. Bizony isten ritkán esett ilyen jól valakitől jött levél, mint a tiéd. Hát hogyis ne, milyen szép emlékek is kötnek minket össze! Emlékszel rá, ezelőtt húsz évvel mennyit beszélünk a festészetről, rajzolásról, és emlékszel-e rá, hogy Te voltál, aki annakidején felbívtad a figyelmemet Baudelaire költészetére, azóta is nagy rajongója vagyok.

Zolikám, azt az utat se felejtsem el, amit együtt tettünk meg Csesztvéről Érsekvadkertre. Bizony jó lenne már egyszer találkozni. Ha Pestre jössz, ird meg és módot ejtünk a találkozásra nálunk, és tavasszal pedig megpróbálom úgy csinálni, hogy arra járjak és akkor megkereslek.

Az irodalmi estet is megrendezhetjük. Jó lenne ezt összekötni az új kötetem megjelenésével. Könyvnapra jelenik meg az ötödik kötetem Szegények hatalma címen, akkortájt lehetne csinálni ott egy irodalmi estet, ha tényleg akarjátok, de csak a Te kedvedért.

Szeretettel ölel
Váci Mibály

Budapest, 1964. jan. 15.

A Baudelaire-kötetet – kézikönyvtáram darabját – neki adtam, az volt vele a debreceni klinikán.

A Szegények hatalma kötetét itt is be akarta mutatni, Balassagyarmaton. Nekem egy hosszabb tanfolyamra kellett mennem, s nem tudtam foglalkozni a megrendezésével, más nem vállalta, így ez elmaradt.

A szép csesztvei út 1944 őszén volt, amikor elvittem őt bemutatni a csesztvei kurátornak. Valóban, csodálatosan megejtő nógrádi dimbes-dombos útvonalon mentünk Lőrincpusztán keresztül, érintve Göröcöt is.

Ezekben a napokban kaptam tőle a Mindenütt otthon dedikált példányát is.

Baudelaire itt is szerepel. Nem gondoltam, milyen nagy szerepet fog játszani később életében.

Réti Zoltánnak húsz éve tartó barátságunkért, Baudelaireért, a mániákus beszélgetésekért, képzőművészetről, művészetről – a régi baráti szeretettel

Váci Mibály

1964. I. 6.

Tulajdonképpen 1964 körüli időben találkoztunk ismét személyesen, de mindig nagyon rövid ideig. Legtöbbször véletlenül. Állandóan az volt a téma, hogy összejövünk, csak írjak, megnyitja a kiállításomat, irodalmi

estet tart stb. Természetesen ezekből nem lett semmi, mert néha nekem nem volt jó az idő a találkozásra, de legtöbbször miatta, más irán-nyú utazásai miatt „tolódott el” a találkozás.

1964. III. 20.
Réti Zoltán,
Balassa-gyarmat,
Rákóczi u. 49.

Kedves Zolikám!

En sem nagyon siettem a válasszal. Vártam, míg összegyűlik s elrendeződik a programom. A találkozót júniusban tudom vállalni – június 6-án, szombaton, ha az ottani körülményeknek ez megfelel. Ha nem, irjátok meg a jobb dátumot. Addig megjelenik az új kötetem – a könyvnapra – Szegények hatalma címmel s legalább már abból olvashatok fel.

Andrisról: – most nyílt kiállítása Nyíregyházán. Szüleim jól vannak. Apám hat éve nyugdíjas. Többet majd szóban.

A régi barátsággal, szeretettel ölel

Váci Mihály

Drága Zolikám!

Nagyon köszönöm a meghívót. Nagyon örültem kézbevételekor, örültem és sajnáltam, hogy nem tudtam elmenni a megnyitóra, de ebben megakadályozott külföldi utam. A meghívót is csak most október 30-án kaptam kézbe – ezért jelentkezem csak ilyen későn. Elnézést érte. – Ószintén örülök kiállításodnak, és remélem lesz mód arra, hogy műveidet megismerjem. Jó munkát, alkotó erőt kíván, régi jó barátod

Váci Mihály

Bp. 1965. XI. 2.

Drága Zolikám!

Először is megrendülten vettem tudomásul, hogy édesapád meghalt. Emlékszem még a búsz esztendővel ezelőtti találkozásra, arra a ritka szép családi életre, meghitt, tiszta otthonra, emberségre, amellyel szüleid körülvettek engem az akkori nagy bajban. Éppen ezért jól tudom, mit jelent Neked édesapád elvesztése és ezzel együtt annak a szép családi életnek a lassú elmúlása. Nagyon ritkán találkozunk, de azt hiszem, ez nem szünteti meg azt a baráti érzést, ami 1944-ben összekötött minket. Ószintén sajnálom, hogy nem tudok sok minden más hajszoló munkám miatt egyszer elutazni Hozzád. Tavasszal, kiállításod előtt jóelőre értesíts, megpróbálok akkor Miskolcra utazni.

Drága Zolikám! szeretettel gondolok Rád

Váci Mihály

Bp. 1965. XI. 19.

Drága Zolikám!

Nagyon köszönöm meghívódat és kedves leveled. Nagyon örülök, hogy kiállításod nyílik, csak sajnos nem tudom megnézni, mert minden emberi számítás szerint külföldre utazom több hétre. Még az se biztos, hogy júliusban itt-bon leszek. Így van ez most már évek óta, folyton csak levelezünk, tologatjuk

a találkozás idejét, de az az izgató és dübítő, hogy nemcsak Veled, hanem több más barátommal is. És miközben ammit járok ammi emberhez, végülis nem találkozok azokkal, akikkel szeretnék. Dehát remélem azért szeretjük egymást anélkül, hogy gyakran találkoznánk és sokszor terbesek azok, akikkel gyakran találkozunk, bizonyára Te is így vagy vele.

Drága Zolikám! Mégegyszer badd mondjam meg: örülök a kiállításodnak, nagyon sajnálom, hogy nem látatom így gyűjteményesen munkásságodat. Ki-vánok sok sikert Neked és szívből

szeretettel üdvözöl régi barátod

Váci Mibály

Bp. 1967. IV. 24.

U. i. - Kubába megyek egy hónapra, vasárnap - onnan meg Párizsba. Ölel Miska.

Két levél van még hátra. A Balassi Gimnázium meghívta egy találkozóra. Nagy örömmel vállalta. Itt lakott volna nálunk a feleségével. Azt terveztük, hogy Rétságon is tart egy előadást a gimnáziumban és sokat kirándulunk, átmegyünk Vadkertről Csesztvére, mint régen, és nagyot beszélgetünk.

Kedves Zolikám!

Kedves levelednek nagyon örültem. Én is azért vállaltam ezt a programot, mert közel van Csesztve. El is megyek, csak azt nem tudom ígérni előre, hogy másnap is tudok maradni. Kérlek, írdatok meg most már pontosan, mikor lesz az ünnepély, hogy a naptáramba feljegyezzem, (mert attól függ minden).

Szeretettel öllelek Zolikám

Váci Mibály

Bpest 969. dec. 14.

Kedves Zolikám!

Leveledre a következőt válaszolom. Feleségem is jön. Április 2-án, csütörtökön megyünk, ott alszunk, és másnap majd odaviszel abova akarod. Jó lesz így? Még azt írdatok meg, csütörtökön, ápr. 2-án délelőtt vagy délután érkezünk meg, mivel, és hol, kinél jelentkezünk.

Budapest, 1970. jan. 12.

Szeretettel ölel
Váci Mibály

Nagyon készült Csesztvére. Utolsó találkozásunkkor - véletlenül találkoztunk, majd Trabanttal hazavittem Budára - tervezte, hogy megírja ezt az egészet, ami Csesztvével, Érsekvadkerttel kapcsolatos, ezzel még tartozik magának.

De ez a találkozás is elmaradt, mert közbejött az utolsó - a vietnami - út-

---

ABLAK

Egy költőről, aki magyarul olasz

Ime egy ablak, amelyhez nem kellett üveges...

Ime egy olasz költő, akinek a versei alatt együtt a biába keressük a fordító nevét – vagy ahogy Weöres Sándor írta:

„Ime egy olasz költő, akinek anyanyelve magyar.”

Hogy is van ez?

Fiumében – a mostani Rijekában – 1909. június 10-én megszületett egy kisfiú, akit az édesanyja magyarul nevelt. Ez látszott a legcélszerűbbnek az akkori Osztrák–Magyar Monarchia területén. A későbbi érvényesülés, gáttalanabb szüphanás érdekében a vitorlákat már az út elején az uralkodó szél irányába ajánlatos állítani... Am a széljárás gyakorta változik a történelemben: a kis Paolót az első világháborúból olaszként menekítette ki az édesanyja. S a fiú felnöve az olasz nép olasz nyelvű költője lett.

*A „fertőzés” azonban megtörtént. Érdeklődése a magyar irodalom iránt töretlen maradt, sőt, fokozatosan elmélyült. Manapság ő az egyik legbivatottabb itáliai tolmácsolója a magyar lírának, amely saját költészetére sem volt batástan. *Lirica ungherese del '900* című antológiája – amely 1962-ben jelent meg – századunk magyar költészetének hiteles keresztmetszete. Máiig sem lanyhult a magyar líra iránti érdeklődése, az idén például bárom magyar költő (Weöres Sándor, Somlyó György és Rákos Sándor) válogatott verseit bocsátotta közre egy kötetben, Enrico Vallecchi kiadásában.*

*Paolo Santarcangeli ma egyetemi tanár Torinóban. Itáliában számos verseskönyve és esszékötete látott napvilágot. Magyarországon megjelent művei: *A labirintusok* könyve (1970), „Pokolra kell annak menni” (esszék, 1980), *A betűk mágiája* vagyis *hortulus literarum* (esszék, 1971) és egy verseskötet: *a Szökőár* 1974-ben.*

Ebben saját verseit olaszról fordította magyarra, Weöres Sándor segítségével. Most viszont eleve magyarul kísérelt meg verseket írni – s a kísérlet, úgy érzem, fényes sikerrel járt. Megtiszteltetés számunkra, hogy első magyar nyelvű verskézirataival lapunkat kereste meg.

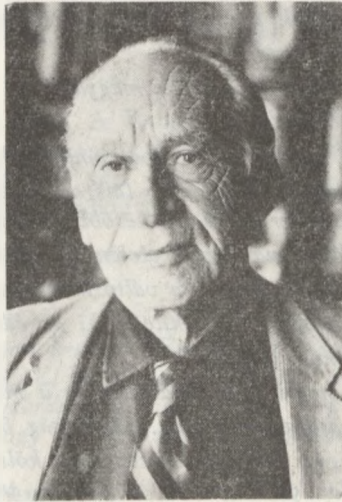
„Santarcangeli magyar költő, noha írásainak legtöbbször sós tengeri lebelet árad. Nekünk, tengertelen népnek, ő hozza el a tengert.”

Ezt is Weöres Sándor írta róla.

És én erre csak rábólintani tudok.

BARANYI FERENC

Részletek a „*Kilenc titkos és játékos elégia*”-ból

I.

Szépséged nélkül
Tested nélkül
Szép szemed nélkül
Borzalmas vadállat volna a világ.
Tűzköpő sárkány.

II.

Mostan a tenger csendjében
Friss lepedőn elnyúlva
Mélyhangú gordonka húrjával
Jöttödöt várom.

V.

Hallgatsz mint árnyék a fák között.
Hasztalan hívlak, kereslek, virágom.
Pedig ezüstös levélként villogsz az éjben,
Hullócsillagok bokra vagy és mégsem talállak.

VIII.

Már úsznak a sellők az öbölben
ahogy a tenger ringatja őket.
„Igen” és „nem”, bólintják a bárkák
ahogy a hullám emeli őket.
Itt már a reggel, ne aludj, kedvesem.
Az ablakon keresztül sirályok kerengnek,
Vedd már fel meztelenségednek köntösét,
Két combod szétnyitva mint ölelő karod.
Mondjad már (csak ezt mondd, semmi mást):
„Jöjj mellém, Húzd el a függönyt:
Sellők és csónakok várhatnak holnapig”.

I.

A vadlúd

Amikor az ötödik özönvíz
holtcsöndes habjain vesztegelt bárkánk,
elárvult vitorlánk vásznát
szellő sem fodrozta, s hasztalan múltak
a naptalan napok, a vaksötét éjjek.
Hírnök galambom elmaradt régóta
s útját vesztette kémkedő hollóm is.

De a huszadik napon felnéztek társaim.
Fehér pont mozdult a szürke ég alján.
Mind-mind közelebb, s megült a végén
árbócom csúcán: Egy életre sebzett vadlúd volt.
Nyilvánzó fúrta át oldalról oldalra. Schonnan.
De látjátok, mégiscsak elrepült hajónkig!
Nézzétek, lássátok!

Velőnkig tudtuk akkor meg örökre:
Így fogunk mi is holtunkig bolyongni:
Életre sebezve, magányra kárhozva.
Kikötőnk sose lesz, békénk meg sehohsem.
Háborúk dúlják a földnek négy sarkát,
fegyverek sivítanak mifelénk élesen.
Haragos partokról dörögve szállnak a sziklák,
keményen zúgva csapódnak a dögletes vízbe.

Meghalt a kegyelem, meghalt az isteni nyugalom.
Libegjünk tovább a végtelen Semmin,
óh, nemlétben szeretett védetlen társaim,
oldalról oldalra átütött hontalan vadludak:
Nyilak közt szabadon libegjünk tovább,
libegjünk bárhová,
libegjünk örökké!

II.

Holofernesz

---

elmondja titkát Judithnak, a hősnőnek (akit, az „cset”
után, „vérdíj fejében”) soha találóbb képlet! (105 éves
élettel jutalmazott meg az Úristen):

Úgy lesz minden, ahogy az Írás elmondta.
Számold az estének perceit
Mert meg fogsz előttem jelenni.

Északon hőseim védik a határt.
Keleten hét csillag és három üstökös.
Nyugatot elzárja a végtelen víz.
Csak Dél felé nyitott a járás,
de útvesztőimnek se vége, se hossza.
Birodalmam talányait senkisé ismeri

Ártatlanságnak helye nincs sehohsem.
És, bár eszeddel felfogni nem tudod,
igazam a tiédbe ömlik át,
mint távoli törvénykönyv őszava,
vagy kettős akarat ünnepe-összege
vagy ondóm ömlése öledbe.

Felbukkan még a mélyből a szó.
De szeretet híján fehéren hallgat:
Kardomnak adja át hatalmát (már öklödben szorítod)
Sirasd meg önmagad örökre, titkosan:
S utána lépjél csak nyugodtan sátramba.
Testőreimnek álomport adtam. (Talán megérdemeltem volna
egy szerelmes éjszakát). Látod:
Itt fekszem.
Megölhetsz.

III.

Figyelj. Talán

A győzelmes királynak nincs társa, nincs szava.
Népeket hajtott már igába.
Halottak hallgatnak.

A nyári gőzben életünk felett
tesped a Város.
Sorsunkat rejt a csönd.
De hallgass és figyelj!
Talán. Talán. . .
Talán feléled benned az ős-láng?
Mégis van kegyelem?
Mirtuszok fehér csillaga sóhajt az éjben. . .

IV.

Kenyértörésre kerül a sor?

Markomból kiáll cipómnak fele.
Fogd meg erősen.
Törd ketté.

Fele a tiéd, fele az enyém.

Óh, soha ily békés harc,
soha ily harcos béke. . .

MÉRLEGEN

Egy kétségbeesett figyelmeztetés!

Sárándi József: A teljesítmény gyönyöre

Sárándi József új versgyűjteményét – *A teljesítmény gyönyörét* – a *Vándor az aszályban*, a *Tűzoltók napja* és *A barbárság kora* című kötetektől két alapvető jellegzetessége különbözteti meg. Az egyik az, hogy – bár e vonás régebben sem uralta el a szerző költészetét – a jelenlegi könyvben az előzőektől eltérően jóformán sehol sem bukkanunk revelációszerű kinyilatkoztatásra, révület-döbbenet szülte, ha úgy tetszik váteszi verskövetkeztetésekből álló felismerésekre, létigazságszerű axiómákra. S ezzel a mondattal tulajdonképpen már el is árultam, hogy felfogásomban ez a hamisítatlan érettség jele, mert e „visszafogottság” nem mindennapi költői erényként a lét- és sorsanalízis teljes, olykor önemésztő kegyetlenségű elmélyülését eredményezi. Ez a kötet másik alapvető megkülönböztető jegye-jellegzetessége. *A teljesítmény gyönyörével* ismerkedve e szembeszökő pozitívumok azonnal nyilvánvalóvá teszik, hogy rendkívül tudatos, átgondolt költői-alkotói oeuvre-építéssel állunk szemben. Azt mondhatjuk tehát, hogy Sárándira a kezdetek óta jellemző markáns tematikus körvonalak, az egyedi vers-építési mód és versmodell, valamint az „élőbeszéd” kifejezetten „sárándis” lírai dikciójá transzponálása – amely jellemzőket eddigi legkiforrottabb formájukban-állapotukban *A barbárság korának Love Story* címet viselő ciklusában figyelhettük meg leginkább – itt, ebben a kötetben váltak a kiteljesedett költőlét megnyil-

vánulásainak-megnyilatkozásainak ki-munkált, hamisítatlan öntőformáivá.

Ezt a költői érettséget, kiteljesedettséget az olykor infernalis mélységekbe való aláhatolást az attitűdnek és az írástechnikának – vagyis az írói technének – három fő mozzanata credményezi. Ezek – amelyeket a „sárándis” költészet alapelemeinek is nevezhetünk – a nyelviségben, a létanalízis irányában és milyenségében, valamint a közösségi és egyéni lét viszonyában, megélésük módjában, illetve a megélés versbe emelésének mikéntjében ragadhatók meg. Felszínes rátekintésre elvlasztható volna így a stiláris és tartalmi oldal, azonban – túl az általános igazságon – forma és tartalom szerves egységének hangoztatásán – egy ilyenfajta szétválasztás e költészetben (és általában a költészetben) való közvetlen erőszaktevés volna.

Sárándi nyelvisége két gyökérből táplálkozik. Egyfelől a szikár és erős gondolati szerkezet, a logikai váz leképezése, a versnek már-már szublimátumszerű-esszenciajellegű *mondatképletekből* való építése történik, ami gyakorlatilag egy-egy mű stabil, megbízható s egyben meghökkenítő – ha úgy tetszik: csavaros – nyelvi illesztésekkel, tökéletes fogalmi-képi átcsatolásokkal „összeszerelt” logikai építményét adja, másfelől ezt a szigorú néha már szinte a sakkfeladványok szikárságára utaló fegyelmeztetett nyelviséget a leghétköznapibb szövegelemek – kiszólások, sikamlós

képek-megfogalmazások, helyenként már-már az obszcenitásig durva szavak, szókapcsolatok – dústják. Félrevezető volna tehát azt hinnünk, hogy Sárádinál valamiféle populáris, a durvaságig és a megíratlanságig „egyszerű” szövegtesttel találkozunk. A verstípus csak felszínes közelítésre hihető pongyolának, a valódi élőbeszéd lejtéséhez csak hajazó olvasatban hasonlít, igazából nagyon is rafinált, mesteri szinten ellenpontozó, sokszög-szerkesztésű versépítési mód jellemzi a szerzőt.

E nyelvhasználat – mint az eddigiekből is kiderülhetett – a költői létanalízis mélységét hivatott elősegíteni. Ez lényegében szorososan kötődik Sárádi költői technéjének harmadik alapeleméhez, a közösségi, illetve a magán-lét versbéli megjelenítődéséhez. A szerzőről ez idáig majd mindenik méltatás megállapította, hogy lírája erősen közéleti indíttatású. Jelenlegi kötetét olvasva azonban úgy tűnhet, mintha e jellemző erőteljesen elhalványult, sőt – mondjuk ki – eltűnt volna. Ugyanakkor tény, hogy csakis a „közéletiséget” erősen félreértelmező, s annak vulgarizált változatát prekonceptcionálól szemlélet mondhatja ki azt a téves megállapítást, miszerint Sárádi a magánélet szférájába, s annak is fonálnyi, szexuálerotikus peremére szorult vissza. Akkor amikor a szerző e tematikát emelte lírája középpontjába – egy műszaki hasonlatot híva segítségül – az extenzív, külszíni rétegfeltetés helyett a telért célzó aknamélyítést, a *mélyfúrást*, azaz az intenzív módszert választotta. Mert ki vonhatná kétségbe, hogy a makrokörnyezet által közvetített igazságok csak akkor lényegülnek belső tartalommal – erkölcsi felfogással, érzelmi alakzattal stb –, vagyis végső soron a személyiség energiáivá, csakis akkor válhatnak szélesebb értelemben vett társadalmi cselekvéseket mozgató hatóerővé, ha

az egyéni tett, az egyéni lét hatósugarával azonos körben mozognak. Egyszerűbben fogalmazva: magánéletünk meghasonlásai könnyen elvezethetnek a társadalmi csapdák fölismeréséig és viszont. S nem hiszem, hogy különösebben bizonygatnom kéne, miszerint az egyéni lét organikus megélésének generális és generatív szférája az érzelmi, jelesül a szerelmi élet. Meglehetősen téved tehát, aki Sárádi új kötetét a némely külföldön divatozó erotomán irodalom hazai diadalútjának látja. A költő a magánélet szerelmi, szexuális vetületében épp a „köz” hasznára aktiválható energiák megóvásának és szétszórásának lehetőségét keresi. A közéletiség *A teljesítmény gyönyöreiben* – jelképes értelemben persze – épp a magánélet társkereső viszonylatában sűrítődik s hogy a szerző marcangoló, kegyetlen létanalízise jobbadán csak a személyiségépítés vágyának hiába- valóságát, az autonóm személyiségekből felépülő emberléptékű közösségek tragikus korlátait, hiányait képes csak fölmutatni, az föltételezhetően nem csupán vagy nem elsősorban a költő hibája. Azok – föltehetően nincsenek (és nem lesznek) kevesen – akik e költészeti önsorsrontásba hajló hiányérzetében csakis erotomániás hiányt, szexushiányt vélnek fölfedezni, alighanem kevéssé gondolkodnak el azon, hogy az esetenként patológiussá váló magányérzet alapösszetevője – biológiai- és pszichológiaiilag, egyszóval orvosilag is bizonyítottan – épp a szó pozitív értelmében vett erotikus hiányérzet állandósulása. S ez gyakorlatilag nem más, mint az alapvetően monogám emberfaj egyedei igazi társ utáni vágyának összegeződése az ösztönökben. Am gondolatmenetük nem ezen, hanem már a premísszánál hibádnak, amikor is e hiányjelentés-jelentőségét a kifejezés primér nyelvi szintjére szűkítik le. S

ugyanebbe a csapdába esnek azok is, akik esetleg az előző kötetekből ismert Sárándi közéletiségét változatlan formában, minőségben kéri számon, figyelmen kívül hagyva a tényt: *A teljesítmény gyönyöre* egyetlen neuralgikus közösségi-közéleti gond egylélezetű megfogalmazása: az eltűnni látszó meghittségé, a humanitás melegségé, a kiürülő, törekeny-rideggé váló emberi kapcsolatoké! Nem más ez a kötet, mint a szerelmi kapcsolat, a család, tágabb értelemben a csoport szintjén és még tágabb értelemben nemzeti-társadalmi és világméretű szinten is egyaránt érzékelhető atomizá-

lódás, az elmagányosodás veszélyére való kétségbeesett figyelmeztetés.

A rendelkezésre álló szűk terjedelem immár nem teszi lehetővé számomra, hogy az eddig elmondottakat verscímekekkel és/vagy idézetekkel támasszam alá. Végezetül meg kell tehát elégednem annyival, hogy a kötet legkiválóbban szerkesztett és minden bizonnyal a legjobb opuszokat magában foglaló ciklusaira, *A szakítás terápiája*, *A magányosok éjszakája* és *A szerelem iskolái* címűekre fölhevíjjam a figyelmet. (Szépirodalmi).

ENDRÓDI SZABÓ ERNŐ

Üzenet az őrzőktől

Dobos László és Duba Gyula tanulmányköteteiről írva óhatatlanul is Fábry Zoltán egyik legfontosabb – Adytól kölcsönzött – erkölcsi alap-tételét érdemes idézni: „Őrzők, vigyázzatok a strázsán...” Hiszen a Fábry-örökség vállalásának cselekvő élettereje meghatározó módon jelenik meg a két csehszlovákiai magyar író művészetében. Ezúttal tanulmányaikat gyűjtötték könyvbe, mintegy a közéleti, művészetpolitikai, kritikusi tevékenységük foglalataként. Valamennyi írásuk közös léthelyzet szülötte. A személyiségüket, írói teljesítményüket meghatározó élményvilág a kötetek visszatérő motívumrendszerét alkotja: világháború, kisebbségi közösségtudat, a jogfosztottság gyötrelmes évei, mozgalmi élet, a faluból városba kerülés életmód-alakító hatása. Szilárd azonoság érezhető mindkettőjüknél – az eltérő indulatok és esztétikai megfontolásokon túl – az írói elkötelezettséget illetően.

Gondok könyve, olvashatjuk Do-

bos László új könyvének címlapján. Súlyos cím, igaz cím. Gondok és örömök, kudarcok és sikerek, küzdelmek és elkeseredések, máig megoldásra váró problémák, feszültségek és tanulságok gyűjteménye parázslík e kötet lapjain. 1959-ben írt tanulmány nyitja a sort, 1978-ban kelt a *Tóth László* készített kötetzáró interjú. E nagy időtávolságot figyelembe véve, meglepő az írások gondolati egysége, a fölvetett problémák azonossága és a megoldás reményében választott írói szolgálat sokrétű gazdagsága. A harmadvirágzás irodalmának első tíz évét összegző tanulmányban (*Szépprózánk néhány kérdéséről*) meglepőnek tűnik az a friss hang, kritikai élesség, és biztos helyzetmegítélés, mellyel a reális clemzésre és feladatmeghatározásra vállalkozott a harcos publicistaként „pályakezdő” író. Az *Irodalmi Szemle* főszerkesztőjeként hosszú ideig a figyelem középpontjába tudta állítani a szlovákiai magyarság helyzetének számos fontos kérdését. Tal-

lözva és igazán csak a kedvcsinálás reményében emeljünk ki néhányat ezek közül: „A pontos és találó diagnózisoknak a mi esetünkben rendkívüli jelentőségük van. Az alulról felfelé irányuló gondolati áramlás csak itt és ezzel kezdődhet: a tényeken alapuló látletelek megfogalmazásával. Életünk történelmi, szociológiai, etikai kérdései aránylag kis területen vetődnek fel... értelmiségünk elsősorban végrehajtó értelmiség... Nemzetiségi történelemszemléletünk mai formájában sérelemvonalat...” – sorjáznak a könyvcím ígérte gondok. Nem középiskolás fokon izgalmas irodalomtörténetet ír az erkölcsi kölcsönhatások összefüggő világáról (*Ady és Fábry*). Határon átívelő kézfogás a *Sütő Andrást* köszöntő levél, melynek már korabeli magyarországi megjelenése a debreceni *Alföldben* is jelentős esemény volt. Kelet-európai barangolásai, jugoszláviai és romániai útiélményei egy sajátos látószög fölkkavaró emlékképcit örökítik meg. A könyv utolsó írása példamutató tisztelgés a szülőföld előtt, mely a Bodroghoztól a Vox Humana egyetemességéig terjed.

A kitűnő író, Duba Gyula talán reménykedőbb alkat kortársánál, miként ezt a *Látni a célt* könyvcímmel is érzékelteti. Esztétikai, filozófiai és erkölcsi megközelítések váltakoznak a nyitó tanulmányokban. Ezekben az írásokban foglalkozik az alkotás értelmével, értelmezésével, valamint az irodalom és pártosság újszerű megközelítésével. Igazán csak az olvasót érte veszteség, hogy az utóbbi kérdéssel foglalkozó tanulmány (*Irodalmi problémák és celok*) 1971 óta még nyomtatásban nem jelent meg. A szocialista nemzet és nemzeti tudat fogalmi tisztázására, *Gáll Ernő Tegnap és mai önismeret* címmel megjelent könyvének elemzésével tesz kísérletet a szerző. Gondolatébresztő portrékat olvashatunk Illyés-

ről és Fábryról, és igazi szerkesztői biztonsággal fogalmazott esszét a költő-kortársról: Tözsér Árpádról. A szerkesztő figyelő gondosságát érezhetjük a fiatalabb pályatársakról írt tanulmányaiban. Az Irodalmi Szemle volt főszerkesztőjeként, Duba czeekben az írásaiban is tanulságot tesz arról a felelősségről, mellyel a nyilvánosságra segítette az új nemzedékek alkotásait. Egylapú nemzeti-ségi irodalomban ez a felelősség egészen kivételes. Magyarországról fölmérni szinte nem is lehet. Annyit azonban mi is érezhetünk, hogy az Irodalmi Szemle mindenkori kormányosa egy kicsit a csehszlovákiai magyarság szellemi életének vezérlő kapitánya is. A könyv utolsó visszatelekezése szintén – az oly jellemző „kettős kötés” – a szülőföld és európaiság szétválaszthatatlan egységének művészi lendülettel megírt összefoglalása. Duba Gyula írásművészete elegáns és fanyar, visszafogott, ugyanakkor mélyen realista. Nem csupán stílusát, de világszemléletét illetően is. Tanulmányai tan-könyvfontosságúak s egyben irodalmi élménnyel gazdagítják olvasóit. Nyilvánvaló, hogy a két író helyét és szerepét elsősorban regényeik határozzák meg a jelenkor magyar irodalmi életében és a jövő emlékezetében. E két gondosan szerkesztett kötet fontosságát mégis érdemes hangsúlyozni. Épp úgy nélkülözhetetlenek az írói pályák kialakulásának megértéséhez, mint a nemzetiségiként élő szlovákiai magyarság teljesebb és hiteles megismerése szempontjából.

A pozsonyi Madách Könyvkiadó két új könyvének valódi ereje abban van, hogy az elmúlt harminc év számadásán túl egy értelmes program valóra váltásához nyújtanak reménykeltően gazdag segítséget. (Madách)

NÉMETH JÁNOS ISTVÁN

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Dr. Molnár Pál

Németh János

Radácsi László

Dr. Szabó Károly

Dr. Tamáskovics Nándor

Tóth Elemér

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska (cikk, tanulmány)

Kelemen Gábor (riport, szociográfia)

Kojnok Nándor (szépirodalom)

Dr. Praznovszky Mihály (hagyomány)

Czinke Ferenc (művészet)

Pál József szerkesztő (kritika)

Főszerkesztő: **BARANYI FERENC**

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztályának lapja.

Főszerkesztő: *Baranyi Ferenc*. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja: a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bdint Tamás* igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest). Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 213-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 Ft, előfizetési díj fél évre 36, egy évre 72 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem küldünk vissza.* ISSN: 0555-8867. Index: 25-925.

Készült a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telepén, 900 példányban 3,6 (A/5) ív terjedelemben. F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.
84.37613 N. S.

Ára: 12,- Ft

PALÓCFÖLD
